

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXVII/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXVII/2

Уредништво:

Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН
Collegium redactorum:

Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXVII/2

НОВИ САД
2024

САДРЖАЈ

Јасмина Грковић-Мејџор: Поводом стогодишњице рођења академика Павла Ивића (1924–2024)	7
Ч Л А Н Ц И И Р А С П Р А В Е	
Дејан Средојевић: Улога интензитета у перцепцији силазности и узлазности акцената у стандардном српском језику	9
Ђорђе Шуњеварић: Именице за означавање особа у српском јавном дискурсу током пандемије ковида	37
Ivana Miškeljin: Syntactic Properties of Topicalization in Serbian	51
Марија Вучковић: Из лексице бошњачког тајног језика (<i>џоан</i> и <i>нејоан</i>)	73
Тања Танасковић, Бојана Вељовић Поповић: Поредбени фразеологизми који се исказују физичке особине човека у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице	85
Sonja Filipović: Conceptual Metaphors and Metonymies Underlying Figurative Expressions with the Meaning ‘People with/ without Social Power’ in English and Serbian	105
Богларка Сабо Лаки, Тимеа Тот Јухас: Говорни чин молбе у српском и мађарском језику – контрастивна прагматичка испитивања	121
Х Р О Н И К А	
Твртко Прћић: In memoriam: Проф. др Ранко Бугарски (1. 1. 1933 – 13. 8. 2024): једно лично сећање	139
Гордана Штасни: In memoriam: Проф. др Даринка Гортан Премк (27. 05. 1937 – 9. 01. 2024)	147
Петар Буњак: In memoriam: Гордана Јовановић (29. 1. 1940 – 17. 5. 2024)	153
Марта Бјелетић: In memoriam: Генадзь Апанасавіч Цыхун (30.10.1936 – 18.10.2024)	157
К Р И Т И К Е И П Р И К А З И	
Јасмина Грковић-Мејџор: <i>Прича о Песми</i> (Александар Лома. <i>И на небу и на земљи</i>)	161
Миливој Алановић: Људмила Поповић. <i>Грамаџика инџеракције у савременим словенским језицима</i>	166
Стефан Милошевић: Владан Јовановић. <i>Језик и речник свейої владике Николаја Велимировића (диференцијални џрисџуї)</i>	169
Мирјана Петровић-Савић: Марија Ђинђић. <i>Семантичко-деривациона анализа џурџизама у савременом срџском језику</i>	174
Рецензенти	177
Упутство за припрему рукописа за штампу	179
Contents	185

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА АКАДЕМИКА ПАВЛА ИВИЋА (1924–2024)

Пре стотину година (1924) родио се Павле Ивић, уз Милку Ивић водећи српски лингвиста друге половине XX столећа. У српској и светској лингвистици оставио је неизбрисиви траг својим научним студијама у широком опсегу области којима се бавио, од дијалектологије, историје српског језика и књижевнојезичких идиома у историји Срба, компаративне лингвистике, лингвистичке географије, језичке типологије, фонологије, ономастике, етимологије, фонологије до стандардологије и планирања језика, а његов научни рад угледно је сведочанство споја традиционалне филологије и савремених лингвистичких теорија и метода, које је уводио у нашу средину. Павле Ивић остаје упамћен и по брижљивом неговању и подстицању млађих научних нараштаја, који су у њему имали најбољег учитеља, стасавали под његовим будним оком, посебно на пројектима које је визионарски засновао. Био је непрестано уз њих, увек спреман да охрабри, поучи, усмери и несребично помогне на сваковрсне начине. Научним ауторитетом и благом, господском речју.

Међу бројним уредничким пословима Павла Ивића почасно место припада *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*, часопису који је водио скоро четрдесет година, од 1963. све до своје смрти 1999. Обликовао је профил часописа, који је од оснивања био међународног карактера, подстицао дијалог између различитих теоријско-методолошких приступа у истраживању језика и био тематски отворен, те су у њему објављивани прилози из опште лингвистике, историјске, типолошке и компаративне лингвистике, етимологије, дијалектологије, контактне и контрастивне лингвистике, ономастике и др., са фокусом пажње на славистичким питањима и посебно на српском језику у синхроној и дијахроној перспективи, како на стандардном језику и књижевним идиомима у прошлости, тако и на дијалектима српског језика. На нама је да ово завештање памтимо и поштујемо и да, у светлој успомени на Павла Ивића и његово дело, наставимо његовим трагом.

Јасмина Грковић-Мејџор

Дејан Средојевић

УЛОГА ИНТЕНЗИТЕТА У ПЕРЦЕПЦИЈИ СИЛАЗНОСТИ И УЗЛАЗНОСТИ АКЦЕНАТА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су представљени резултати испитивања улоге интензитета у перцепцији силазности и узлазности акцената у стандардном српском језику. На основу статистичке анализе 6 000 процена, које је дало 16 слушалаца, језичких стручњака (из Новог Сада), након слушања 384 стимулуса, утврђено је да интензитет уопште није релевантан за опажање акцената као силазног или узлазног. Међу типовима тонских кретања у којима су опажени силазни акценти, подједнако су били заступљени стимулуси с интензитетом силазног и с интензитетом узлазног акцената, као што је то био случај и с типовима тонских кретања у којима су опажени узлазни акценти. Процена акцената као силазног или узлазног заснива се на тонском односу између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала, који је код акцената који се перципирају као силазни – силазан, док је код узлазних акцената обрнуто.

Кључне речи: перцепција, акценат, интензитет, силазност, узлазност.

The paper presents the results of the research on the role of intensity in the perception of falling and rising accents in the Standard Serbian language. Based on the statistical analysis of 6,000 assessments provided by 16 listeners, linguistic experts from Novi Sad, after listening to 384 stimuli, it has been established that intensity is not relevant for the perception of an accent as falling or rising at all. Among the types of tonal movement in which falling accents were perceived, the stimuli with the intensity of a falling accent and the stimuli with the intensity of a rising accent were evenly present, as was the case with the types of tonal movement in which rising accents were perceived. The perception of an accent as falling or rising is based on the tonal relationship between the ending of the stressed and the onset of the unstressed vowel. In accents perceived as falling, the tonal movement is descending, while in rising accents, it is the opposite.

Key words: perception, accent, intensity, falling, rising.

1. Увод. Говорници којима је српски језик матерњи, а који немају већа лингвистичка знања, често не могу да одреде који је слог у речи наглашен и да ли је он дуг или кратак. Несумњиво највећу потешкоћу говорницима представља да препознају да ли је тонско кретање у речи силазно или узлазно. И код ученика и студената, који, истина, имају одређена теоријска знања о акцентима, у почетним фазама савладавања ове области срећу се исти проблеми. Ипак, занимљиво је да сви они у покушају да објасне које су прозодијске феномене опазили и како су се они мењали током изговора речи

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора бр. 451-03-47/2023-01-/200166, склопљеног с Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду.

своје одговоре, најчешће, повезују с гласношћу (што је, заправо, наш субјективни доживљај интензитета (SREDOJEVIĆ 2022: 213)), па је наглашени слог онај који је „гласнији/снажнији”, док је силазност „када глас постаје тиши”, а узлазност „када глас постаје јачи” и сл. Могуће је да говорници баш интензитету приписују овакав значај због чињенице да се истицање у говору најчешће (и најлакше) остварује управо (али не и једино) повећањем интензитета при изговору једне речи, више речи или пак читаве фразе. Поред тога, многи традиционални описи акцената у граматицима феномене у вези с акцентима и дефинишу уз помоћ интензитета (СТЕВАНОВИЋ 1964: 156; СТАНОЈЧИЋ – ПОПОВИЋ 1994: 39; БЕЛИЋ 1999: 137; ПИПЕР – КЛАЈН 2013: 25). Фонетска испитивања акцената стандардног српског језика увек су обухватала и анализу интензитетских карактеристика речи, али у односу на друге прозодијске карактеристике – интензитету је посвећивано знатно мање пажње. Поред тога, о улози интензитета у опажању акценатског квалитета србистика поседује скромна знања, која се базирају на једном од пет експеримената перцепције Павла Ивића и Илсе Лехисте (1996: 127–137), а ту треба додати и одређена сазнања до којих се дошло посредно, приликом испитивања перцепције акценатског квалитета у истраживању Дејана Средојевића (2023).

Ово је истраживање предузето с циљем да се испита, пре свега, да ли је за опажање силазности и узлазности код акцената интензитет релевантан. Уколико би се утврдило да на опажање силазности и узлазности интензитетске карактеристике речи немају утицаја, циљ нам је био да установимо на којим се елементима тонског кретања такво опажање заснива, као и да ли се на исти начин доживљава акценатски квалитет у стимулусима с дугим и оним с кратким наглашеним вокалом. Намера нам је да овим истраживањем попунимо празнину која постоји у нашим сазнањима о томе каква је улога интензитета у перцепцији акценатског квалитета и дамо одговоре на питања која су се јавила након истраживања СРЕДОЈЕВИЋ 2023. Наиме, истраживање које представљамо у овом раду јесте, заправо, наставак истраживања СРЕДОЈЕВИЋ 2023, у којем су стимулуси коришћени у експерименту перцепције синтетизовани тако што је у речима које су послужиле као модели (а које су све изговорене са силазним акцентима) мењано тонско кретање од вредности типичних за силазне акценте до оних типичних за узлазне. Резултати истраживања, убедљиви и јасни, пружили су одговоре на постављена питања и ближе расветлили феномен перцепције акценатског квалитета. Ипак, како су сви стимулуси имали карактеристике речи са силазним акцентима, није било могуће недвосмислено одговорити на питање да ли на перцепцију имају утицаја и интензитетске карактеристике речи. Због тога смо се одлучили да урадимо наставак истраживања, са новим корпусом, направљеним према речима моделима које имају и силазне и узлазне акценте. То значи да смо у овом истраживању морали да поновимо део анализа вршених у СРЕДОЈЕВИЋ 2023, будући да су сви стимулуси, и поред тога што су имали истоветна тонска кретања као и они коришћени у претходном истраживању, сада, заправо, били другачији, јер су имали интензитетске карактеристике не само силазних већ и узлазних акцената.¹

¹ Самим тим, при представљању других истраживања релевантних за ову тему биће представљена не само она у којима се перцепција акценатског квалитета доводи у везу с

Прецизније речено, желели смо да утврдимо да ли постоје разлике у опажању силазног и узлазног акцента између двеју група стимулуса који имају истоветна тонска кретања, исти квантитет наглашеног вокала, а разликују се једино у вредностима интензитета; да ли на процену акцента као силазног или узлазног утиче квантитет наглашеног вокала; да ли је специфично тонско кретање над структуром читаве речи, оличено у једном од 24 типа стимулуса, повезано са чешћим силазним, односно, узлазним проценама акцента; на којем се од двају елемената тонског кретања (тонско кретање на наглашеном вокалу или тонски однос између двају вокала) заснивају процене силазности и узлазности; да ли су у проценама силазних акцената чешће заступљени стимулуси с интензитетским карактеристикама силазних акцената, а у проценама узлазних акцената стимулуси с интензитетом узлазних акцената.

Резултати истраживања биће представљени на следећи начин. Након увода, у другој целини приказаћемо резултате Ивићевих и Лехистиних, као и резултате Средојевићевих истраживања продукције и перцепције акцената.² У трећој целини представићемо слушаоце, корпус речи које су послужиле као модели за синтетизоване примере, акустичке варијабле и корпус синтетизованих примера коришћених у експерименту. Резултати самог истраживања и њихово поређење с резултатима других истраживања биће приказани у четвртој целини, док ће у завршној, петој бити издвојени најважнији закључци.

2. РЕЗУЛТАТИ ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. У периоду дужем од двадесет година Павле Ивић и Илсе Лехисте испитивали су продукцију и перцепцију акцената у српско-хрватском језику, измене прозодијских карактеристика акцената под утицајем реченичне интонације, као и саму реченичну интонацију.

2.1.1. Када је у питању продукција акцената, Ивићеви и Лехистини наглази углавном почивају на анализи примера које је изговорио сам Ивић, пореклом из Војводине, у којој је, до снимања, провео и највећи део живота. Мањи део примера изговорило је дванаесторо информатора из додатне групе, који су, такође, били војвођанског порекла, а већина њих били су радијски спикери (Ивић – Лехисте 2002: 11, 83–84).

2.1.1.1. Што се интензитета тиче, у примерима које је изговорио Ивић, између наглашеног и наредног вокала постоји силазан интензитетски однос, то је изразитије код силазних него код узлазних акцената, код којих се некад јавља и узлазан однос. У додатној групи, од 12 информатора код њих 6 разлике у интензитету биле су повезане с променама f_0 карактеристичним за одређене акценте, док код њих 6 разлике у интензитету између наглашеног

интензитетом већ и она у којима се перцепција квалитета доводи у везу с тонским карактеристикама речи.

² Резултати испитивања продукције акцената до којих су дошли други аутори детаљно су представљени у Sredojević – Marković 2020 (44–51) и Sredojević 2022 (164–169), а како они нису били проверавани тестовима перцепције, неће бити предмет нашег интересовања.

и наредног вокала нису показивале правилност и често су деловале противречно, због чега аутори закључују да за квалитетске дистинкције интензитет уопште није релевантан (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 41–46, 114–115).

2.1.1.2. Када је у питању тонско кретање, Ивић и Лехисте налазе да је главни носилац квалитетских дистинкција „однос између наглашеног слога и слога иза акцента” (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 2002: 153–156),³ а разликовање дугих акцената омогућава и тонско кретање унутар самог акцентованог вокала (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996: 58; 2002: 155)⁴.

2.1.2. Ивић и Лехисте спровели су серију од пет тестова перцепције. Стимулуси за ове експерименте били су синтетизовани специфичном методологијом, тако да је свака од посматраних прозодијских карактеристика (f_0 , интензитет, трајање) могла бити мењана како би се постигле вредности типичне за сваки акценат, онако како су регистроване у примерима које је сам Ивић изговорио. Ови стимулуси затим су случајно распоређени и представљени различитим групама слушалаца, а резултати тестова подвргнути су статистичкој анализи (ИВИЋ – ЛЕХИСТЕ 1996: 106–107).

2.1.2.1. Када је перцепција интензитета у питању, значајни су Ивићеви и Лехистини резултати добијени у експерименту 4. Наиме, како је у експерименту 3, у којем је испитиван перцептивни значај различитих тонских кретања у двосложним речима с кратким акцентима, дошло до неподударности у одговорима које су дали слушаоци пореклом из Војводине и они из других крајева, Ивић и Лехисте желели су детаљније да испитају да ли на перцепцију акцената утиче дијалекатско порекло слушалаца. Због тога су спровели експеримент 4, у којем су, у примерима речи *voqe*, мењали вредности f_0 на наглашеном и наредном вокалу, положај тонског врхунца наглашеног вокала и интензитетски однос између вокала, с циљем да установе када слушаоци из трију различитих регија (Војводина, југозападне области Србије, централне области Србије) опажају краткосилазни, а када краткоузлазни акценат.⁵ Два прототипска обрасца кратких акцената добијена су на основу просечних вредности нађених у двосложним речима у Ивићевом изговору, а вредности трајања незнатно су измењене како би примери звучали природније. У препознавању је учествовало 12 слушалаца, од којих је четворо двапут учествовало у експерименту, при чему су неки произвели мањи број употребљивих скупова одговора. Анализирано је по 70 одговора за сваки стимулус, односно, укупно 2 100 одговора. Тест је садржао шест блокова од по пет стимулуса. У првим двама блоковима линија f_0 на наглашеном вокалу мењана је од вредности типичне за краткосилазни до оне

³ Важно је истаћи да аутори нигде не прецизирају да ли се под тим мисли на однос тонских врхунаца вокала у овим слогавима или на однос f_0 између краја вокала у првом слогу и почетка вокала у наредном.

⁴ Кретање f_0 у оквиру наглашеног вокала код кратких је акцената редундантно, док је на наглашеном вокалу речи с дугоузлазним акцентом тонско кретање силазно, а на наглашеном вокалу речи с дугоузлазним – незнатно узлазно или равно.

⁵ У наставку ћемо представити само оне резултате Ивићевих и Лехистиних тестова перцепције који се тичу слушалаца пореклом из Војводине, будући да њих можемо поредити с резултатима добијеним од слушалаца из Новог Сада из нашег истраживања.

типичне за краткоузлазни акценат, док је на другом вокалу f_0 увек имала вредност типичну за краткосилазни акценат (у блоку 1), односно, краткоузлазни (у блоку 2). У блоку 3 на наглашеном вокалу f_0 увек је имала исте вредности, типичне за краткосилазни акценат, док је на ненаглашеном вокалу f_0 мењана од вредности типичних за краткосилазни до оних за краткоузлазни акценат. У блоку 4 на наглашеном вокалу f_0 увек је имала исте вредности, типичне за краткоузлазни акценат, а вредности f_0 на ненаглашеном вокалу мењане су на исти начин као и у блоку 3. У четирима блоковима није било разлике у интензитету између двају вокала. Блокови 5 и 6 били су истоветни блоковима 3 и 4 у свим параметрима осим у вредностима интензитета, и то тако да се разлика интензитета двају вокала кретала у распону од -10 dB до 2 dB, а равномерно је мењана у ступњевима од 3 dB.

Ивић и Лехисте установили су да слушаоци пореклом из Војводине разлике између двају кратких акцената заснивају на тонском односу између наглашеног и наредног вокала, независно од тога какво је кретање на тим вокалима. Значајно је да су аутори установили да ни у једној од трију група интензитет не игра улогу при идентификацији акцената. Прецизније, при истим вредностима f_0 слушаоци нису мењали одговоре ни када су оба вокала имала исти интензитет ни када је други имао за 10 dB мањи, односно, за 2 dB већи интензитет. Ивић и Лехисте закључили су да дијалекатско порекло слушалаца има одлучујући утицај на препознавање стимулуса као реализације једног од двају кратких акцената, док интензитет нема улогу при таквој идентификацији (Ивић – Лехисте 1996: 127–137).

2.1.2.2. Када је у питању испитивање тонског кретања у тестовима перцепције, Ивић и Лехисте установили су да су у речима с дугим наглашеним вокалом слушаоци који су били војвођанског порекла силазни акценат опажали када је поред силазног кретања f_0 на наглашеном вокалу други вокал почињао прилично ниско, док су узлазни акценат опажали кад је на наглашеном вокалу узлазно или пак равно тонско кретање, а други вокал почиње на истој или на већој висини од оне на којој се завршио наглашени. Изразито силазно тонско кретање на наглашеном вокалу, без обзира на висину ненаглашеног вокала није довело до опажања узлазног акцента, као што ни узлазно тонско кретање на наглашеном вокалу – ни код изразито ниског почетка ненаглашеног вокала – није довело до опажања силазног акцента (Ивић – Лехисте 1996: 111–118). Разлике између двају кратких акцената слушаоци пореклом из Војводине заснивају на тонском односу између наглашеног и наредног вокала, без обзира на то какво је кретање на тим вокалима.

2.2. С обзиром на то да се ово истраживање улоге интензитета у перцепцији акценатског квалитета базира на резултатима проучавања продукције акцената која је током шеснаест година спроводио Дејан Средојевић, прво ћемо детаљније представити најзначајније резултате тих истраживања.⁶

⁶ У Средојевићевим истраживањима мерене су вредности f_0 на почетку и на крају наглашеног и првог ненаглашеног вокала, максималне вредности ових двају вокала, и на основу тога је израчунат распон f_0 између одабраних тачака, а мерене су и вредности интензитета двају вокала. Како би се утврдило да ли између акцената различитог квалитета постоје статистички значајне разлике – сви наведени параметри подвргнути су статистичкој анализи.

2.2.1. У SREDOJEVIĆ 2017c, које представља досад најобимније истраживање акцената стандардног српског језика, у којем је анализирано 4 500 речи, реализованих од стране четрдесет петоро образованих говорника пореклом из Новог Сада, посматране речи налазиле су се у оквиру: корпуса тест-речењица, корпуса континуирано читаног текста и корпуса минималних парова.

2.2.1.1. Када је интензитет у питању, испитивано је да ли у речима једнаке дужине – које се налазе у истом положају, имају исти квантитет, а различит квалитет наглашеног вокала – постоје статистички значајне разлике у вредности параметра I1 – I2 (разлика интензитета наглашеног и ненаглашеног вокала). Вредности посматраног параметра статистички се значајно разликују између речи са силазним и речи с узлазним акцентима у свим положајима у фрази и у свим корпусима, а однос између наглашеног и наредног вокала чешће је силазан код речи са силазним него код речи с узлазним акцентима (што је најизраженије у финалној позицији)⁷ (SREDOJEVIĆ 2017c: 172–175). У закључку студије аутор истиче да када се узму у обзир реализације акцената у свим посматраним позицијама, јасно се увиђа да не постоји специфичан интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала који доследно карактерише само силазне, односно само узлазне акценте (SREDOJEVIĆ 2017c: 223).⁸

2.2.1.2. Када је тонско кретање у питању, Средојевић у закључку студије истиче да је тонски однос између краја наглашеног и почетка наредног вокала најдоследнији показатељ акценатског квалитета (и код дугих и код кратких акцената). Силазни интервал између краја наглашеног и почетка наредног вокала дистинктивна је карактеристика речи са силазним акцентима, а узлазни интервал између ових двају вокала дистинктивна је карактеристика речи с узлазним акцентима – ово је забележено у свим посматраним позицијама, код речи из свих корпуса. Важно је истаћи да се по вредностима распона f0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала речи са силазним и узлазним акцентима – које имају једнак број слогова, исти квантитет наглашеног вокала и заузимају исти положај у фрази – статистички значајно разликују у свим корпусима (SREDOJEVIĆ 2017c: 218–222).

⁷ Од овога донекле одступају тросложне речи с кратким акцентима у медијалној и иницијалној позицији, као и двосложне речи с дугим акцентима у иницијалној позицији.

⁸ Ови се закључци подударају са закључцима истраживања: СРЕДОЈЕВИЋ 2011, у којем је анализиран изговор 11 говорника из Новог Сада и 8 говорница из различитих крајева српске језичке територије (2011: 76, 165, 167); SREDOJEVIĆ 2015a, у којем се на корпусу тест-речењица, анализира реализација дугих акцената од стране 8 говорница пореклом из Новог Сада (2015a: 340); SREDOJEVIĆ 2015b, у којем је на материјалу континуирано читаног текста анализирана реализација кратких акцената код седморо студената пореклом из нечетвороакценатских области (2015b: 242); SREDOJEVIĆ 2016, у којем се, на материјалу континуирано читаног текста, анализира реализација кратких акцената код шесторо говорника пореклом из Срема, шесторо из Бачке и исто толико из Баната (2016: 67); SREDOJEVIĆ 2017a, у којем су анализирани примери кратких акцената, из корпуса континуирано читаног текста, реализовани од стране тринаесторо говорника пореклом с територије источнохерцеговачког дијалекта и сремских говора шумадиско-војвођанског дијалекта (2017a: 332); SREDOJEVIĆ 2017b, у којем су међусобно поређене реализације кратких акцената осамнаесторо говорника пореклом из Срема, Баната и Бачке (2017b: 347).

2.2.1.3. Интензитет је анализиран и од стране Дејана Средојевића и Маје Марковић (2020) приликом испитивања квалитетских и квантитетских дистинкција између акцената стандардног српског језика у досад највећем корпусу минималних парова, који се састојао од 832 примера 65 речи, које је реализовало 14 образованих говорника новосадског порекла. Средојевић и Марковић установили су да се средње вредности разлике интензитета између наглашеног и наредног вокала статистички значајно разликују између минималних парова дугих, односно, кратких акцената. Ипак, како силазни интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала не карактерише искључиво речи са силазним акцентима, аутори закључују да се ради о пратилачком феномену акценатског квалитета. Када је тонско кретање у питању, аутори су установили да квалитетске дистинкције најверније одражава распон f_0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала, који је код силазних акцената силазан, а код узлазних – узлазан (SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020: 44–51).

2.2.2. У СРЕДОЈЕВИЋ 2023 аутор је испитивао на којим елементима тонског кретања слушаоци заснивају процене квалитета (силазности и узлазности) акцената стандардног српског језика. На основу 4 речи модела с дугосилазним и 4 речи модела с краткосилазним акцентом, синтетизована су по 32 стимулуса, који су се разликовали по тонском кретању на наглашеном вокалу и тонском односу између тог и наредног вокала, тако да одговарају реализацијама минималних парова речи с дугим, односно, кратким акцентима. Распони f_0 на наглашеном вокалу и између двају вокала кретали су се у вредностима типичним за сваки од четирију акцената (како је утврђено у SREDOJEVIĆ 2017с) и мењани су у једнаким ступњевима од по 2 ST. Група од 20 слушалаца, језичких стручњака, србиста (из Новог Сада), слушала је ове стимулусе и дала процену квалитета акцента. Добијено је 5 120 одговора и они су подвргнути статистичкој анализи. Најважнији налази истраживања тичу се тонског кретања, будући да је оно и испитивано. Аутор налази да квантитет акцента не утиче на процену његовог квалитета. У свим типовима стимулуса у којима је између краја наглашеног и почетка наредног вокала био силазни тонски интервал, слушаоци су статистички значајно чешће перципирали силазне акценте, без обзира на то какво је кретање на наглашеном вокалу, док је код узлазних акцената ситуација била обрнута.⁹ Ипак, аутор, посредно, изводи закључке и у вези са значајем интензитета на процену акценатског квалитета. Наиме, у све четири речи модела с краткосилазним акцентом и у три речи модела с дугосилазним акцентом (као и у свим стимулусима од њих направљеним) интензитетски је био доминантнији наглашени вокал (разлика интензитета двају вокала кретала се у распону од 5,33 dB до 11,96 dB), док је у једној речи моделу с дугосилазним акцентом (и у свим стимулусима од ње направљеним) ненаглашени вокал имао за 0,53 dB већи интензитет

⁹ Резултати овог истраживања перцепције потпуно су потврдили резултате претходних Средојевићевих испитивања продукције акцената, они нису подупрли Ивићеве и Лехистине налазе истраживања продукције и перцепције акцената по којима разликовање дугих акцената омогућава и тонско кретање на наглашеном вокалу, али су у сагласности с осталим налазима ових аутора.

од наглашеног вокала. Иако је, дакле, у корпусу био већи број стимулуса у којима је интензитетски доминантнији наглашени вокал (4 480 (88%)), слушаоци су дали скоро подједнак број процена силазних (2 451 (48%)) и узлазних акцената 2 669 (52%). На основу тога Средојевић, посредно, закључује да интензитетска доминантност наглашеног, односно, ненаглашеног вокала не утиче на опажање силазности и узлазности акцената.

3. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Слушаоци. Од 20 слушалаца који су учествовали у истраживању Средојевић 2023, у овом је експерименту учествовалао њих 16, 3 мушког пола и 13 женског, старости од 26 до 59 година (средња вредност 42, стандардна девијација 12).¹⁰ Сви слушаоци живе у Новом Саду¹¹, који је све време и пребивалиште за њих 6, који су у њему и рођени, док су се остали доселили у Нови Сад приликом уписа на факултет, а претходно су живели у другим местима: Херцег Нови (38 год. у НС), Чуруг (34 год. у НС), Илок (31 год. у НС), Свилајнац (15 год. у НС), Србобран (13 год. у НС), Нови Јанковци (9 год. у НС), Меленци (7 год. у НС), Кикинда (11 год. у НС), Бечеј (8 год. у НС), Зеница (32 год. у НС). Слушаоци су језички стручњаци, србисти по образовању, с Филозофског факултета у Новом Саду, 10 има титулу доктора наука, а 6 титулу мастера. Слушаоци нису добили материјалну накнаду за учествовање у експерименту, а по сопственом признању немају оштећење слуха нити неки други проблем у вези са слухом. Сваки од 16 слушалаца дао је 384 процене. Међутим, њих троје имали су техничких потешкоћа при слушању последње групе стимулуса, због чега су сви њихови одговори за стимулусе направљене према речима *сѣвѡри* и *сѣвѡри* искључени из даље анализе, па они имају мањи укупан број процена (по 336). Статистичкој анализи подвргнуто је 6 000 процена 16 слушалаца.

3.2. Корпус речи које су послужиле као модели за синтетизоване примере. За експеримент су одабране исте речи које су коришћене и у Средојевић 2023. Ради се о 16 речи, 8 минималних парова, које имају исти фонемски састав, а разликују се у квалитету наглашеног вокала. Гледано по нормативном прозодијском лику, неке речи од свог минималног пара разликовале су се и у дужини ненаглашеног вокала (на пример, истофонемски облици глагола *сагиѣи* у презенту *сагѣи* (3. л. јд.) и императиву *сагѣи* (2. л. јд.)). Како се, међутим, у српском језику који се данас може чути у електронским медијима, али и у разговорном језику већих културних центара на територији новошто-

¹⁰ Експерименту је приступило 18 слушалаца, али како њих двоје из одређених техничких разлога нису дали процене за све стимулусе, њихови су одговори искључени из даље анализе.

¹¹ Нови Сад је главни град Аутономне Покрајине Војводине и други по величини град у Републици Србији. Смештен је између 45. и 46. степена северне географске ширине и 19. и 20. степена источне географске дужине. Нови Сад, према попису из 2022. године, има 368 967 становника, при чему на територији самог града живи 306 702 становника (Ковачевић и др. 2023: 44). Нови Сад има 94 909 високообразованих становника, односно од оних који живе у самом граду таквих је 87 639 (Ковачевић – Аралица 2023: 53).

кавских дијалеката у Србији, фонолошки дуги ненаглашени вокал не јавља иза дугосилазног и краткосилазног акцента у крајњем отвореном слогу (SREDOJEVIĆ 2018: 190) – одабране се речи доживљавају као минимални парови. Ове речи налазиле су се у средини краћих обавештајних и заповедних реченица, а регионално неутралним изговором реализовао их је аутор истраживања, фонетичар.

Снимање је извршено током децембра 2023. год. у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду, уз стручну помоћ професионалног сниматеља. Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност сниманог говора. Материјал је дигитално снимљен (фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита, софтвер: Sound Forge 8,0, микрофон: Neumann U-67). За аудиограме коришћен је софтвер Pinguin Audio. Анализирано је 16 речи (означене су масним фонтом), а наводимо их у реченицама у којима су изговорене: *Свињској **врџџа** насециџџе*; *Дрвена **врџџа** љагају*; *Јована **слџџи** љелене*; *Јовани **слџџи** љелене*; *Кравама **сџџа** сџављамо*; *Река **Сџџа** љроџџиче*; *Јована **вџџи** кучиће*; *Јовани **вџџи** кучиће*; *Мама **сџџи** цвеће*; *Мами **сџџи** цвеће*; *Јована **џџџи** кучиће*; *Јовани **џџџи** кучиће*; *Песму **кџџа** слушамо*; *Комџџиница **Кџџа** љуџџе*; *Јована **сџџџи** љесмицу*; *Јовани **сџџџи** љесмицу*. Ове су речи анализиране уз помоћ програма Praat, верзија 6.2.09 (BOERSMA – WEENINK), а добијени подаци унесени су у табелу у програму Excel.

3.3. АКУСТИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ. У речима моделима, за наглашени и наредни вокал, измерене су вредности: интензитета (I_1 , I_2), на основу којих је израчуната и разлика интензитета ($I_1 - I_2$), све изражено у децибелима [dB]; и трајања, (t_1 , t_2), изражене у милисекундама [ms] (табела 1)¹².¹³

3.4. КОРПУС СИНТЕТИЗОВАНИХ ПРИМЕРА КОРИШЋЕНИХ У ЕКСПЕРИМЕНТУ. Корпус синтетизованих примера направљен је тако што су у речима моделима (8 минималних парова речи које су се разликовале по акценатском квалитету) мењане вредности f_0 на почетку наглашеног вокала (f_{0p}) и на његовом крају (f_{0k}), као и на почетку и крају ненаглашеног вокала (f_{02p} , f_{02k}), док су задржане аутентичне вредности интензитета и трајања вокала. Промене тонског кретања вршене су на основу података о поређењу параметара f_0 између двосложних речи с кратким акцентима, као и између двосложних речи с дугим акцентима (изговорених у медијалној позицији фразе) – презентованих у SREDOJEVIĆ 2017c (79–82).¹⁴ Тако је, на пример, од речи модела *врџџа* направљен стимулус у којем је на нагљешеном вокалу било благо силазно тонско кретање с распоном од -2 ST, толики је био распон и између краја наглашеног и почетка наредног вокала, а истовремено је и од речи модела *врџџа*

¹² С обзиром на то да су речи модели биле изговорене унутар фразе, у неким примерима, због коартикулације, крај ненаглашеног вокала носио је информацију и о наредном гласу. Ти делови су одстрањени, а трајање вокала затим је продужено како би реч звучала природније.

¹³ Такође, израчунате су и вредности фреквенције основног тона (f_0) за речи моделе, али оне неће бити приказане у овом истраживању јер су се синтетизовани стимулуси коришћени у експерименту од модела разликовали управо по томе што су имали унапред дефинисане вредности f_0 .

¹⁴ Детаљан опис методологије дат је у СРЕДОЈЕВИЋ 2023: 58–60.

направљен стимулус с таквим тонским кретањем. Стимулуси су, дакле, имали идентична тонска кретања, али су се разликовали по интензитетским карактеристикама, будући да је у сваком био задржан интензитет типичан за акценат по којем је стимулус направљен, у овом случају, дугосилазни, односно, дугоузлазни. Стимулуси су синтетизовани коришћењем опција у програму Praat (*Manipulate, To Manipulate, Pitch, Remove pitch point(s), Add pitch point at*). У свим анализираним примерима f_0 на крају наглашеног вокала увек је имала исту вредност – 135 Hz. Све остале вредности f_0 подешене су тако да распони f_0 (R) између почетка и краја наглашеног вокала ($R(f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}})$), исто тако и ненаглашеног ($R(f_{0_{2p}} - f_{0_{2k}})$), као и распон f_0 између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала ($R(f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}})$), имају вредности од 2, 4 или 6 полустепени [ST],¹⁵ што је омогућило поуздано поређење тонских интервала реализованих на различитим висинама (’t Hart et al. 2006: 24).¹⁶ Постојало је неколико типова тонских кретања на наглашеном вокалу: благо узлазно ($R(f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}}) = 2$ ST), средње узлазно ($R = 4$ ST); изразито узлазно ($R = 6$ ST); благо силазно ($R = -2$ ST); средње силазно ($R = -4$ ST); равна тонска линија ($R = 0$ ST). Ненаглашени је вокал почињао на различитим тонским висинама, тако да су између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала били различити узлазни и силазни интервали: благо узлазан ($R(f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}}) = 2$ ST), средње узлазан ($R = 4$ ST); изразито узлазан ($R = 6$ ST); благо силазан ($R = -2$ ST); средње силазан ($R = -4$ ST). Међана је и вредност краја ненаглашеног вокала и то тако да је на њему увек силазно тонско кретање, а распон између почетка и краја ненаглашеног вокала увек има исту вредност, $R(f_{0_{2p}} - f_{0_{2k}}) = 2$ ST (табела 2). Стимулуси су означени скраћеницама чији први део показује какав је тонски интервал на наглашеном вокалу, а други део – какав је тонски интервал између наглашеног и ненаглашеног вокала. Узлазни интервали носе ознаку *p* (плус), а у зависности од тога да ли је узлазни интервал 2, 4 или 6 ST, представљени су као *p2*, *p4* или *p6*. Силазни интервали носе ознаку *m* (минус), и у зависности од величине силазног интервала (2 или 4 ST) – представљени су као *m2* или *m4*. Интервал од 0 ST (када су почетна и крајња вредност f_0 једнаке) представљен је ознаком *n* (нула).¹⁷

¹⁵ Иако неки истраживачи налазе да се промене интонације које се одигравају у интервалима мањим од 1,5 ST не могу поуздано опазити као промене у истицању, те немају значаја у говорној комуникацији (RIETVELD – GUSSENHOVEN 1985: 304; NOOTHEM 1997: 645), сматрали смо да би мењање сваког од ових параметара за 1,5 ST довело до стварања великог броја стимулуса и брзог замарања испитаника, због чега смо одлучили да параметри буду мењани у ступњевима од по 2 ST.

¹⁶ За израчунавање вредности распона коришћена је формула $R = (12 \log_{10}(f_{0_{max}}/f_{0_{min}})) / \log_{10} 2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148).

¹⁷ У СРЕДОЈЕВИЋ 2023, истраживању чије је ово истраживање наставак, од сваке речи модела направљена су по 32 стимулуса. Међутим, утврђено је да су стимулуси с дугим акценатима типа *m4n* слушаоцима из неког разлога деловали збуњујуће, па су, како је статистичка анализа показала, чешће силазне процене последица случајног избора, док код типова *nn* и *p4p2* нису постојале статистички значајне разлике у силазним и узлазним проценама слушалаца. С друге стране, тип стимулуса *pbp2*, крајње неочекивано, од стране слушалаца статистички је значајно чешће оцењен као силазан. Слично томе, код типова стимулуса *m2n*, *p2n*, *p4n* и *pbn* постојале су статистички значајне разлике у силазним и узлазним проценама, али само истраживање није пружио више података на основу којих би добијени (донекле, неочекивани)

У овом истраживању користимо одговоре на демографска питања који су прикупљени за истраживање СРЕДОЈЕВИЋ 2023.¹⁸ Преко линка који им је послат, испитаници су, уз помоћ јединствене шифре, приступили експерименту направљеном у програму OpenSesame, верзија 4.0.24, 2010–2024. (MATNOT et al. 2012) и учествовали у њему онлајн.¹⁹ Одговоре на питања било је могуће дати само преко рачунара, не преко телефона, а стимулусе је било могуће слушати преко звучника или слушалица (саветовано им је да експеримент раде у просторији у којој је тишина). Након основних упутстава које су добили, како би увидели како ће сам експеримент изгледати, испитаници су имали кратку вежбу са по два пара примера речи које се у експерименту нису више појављивале. Експеримент је био подељен у осам целина, а свака се састојала од по 48 стимулуса (направљених по двама речима моделима (једној изговореној са силазним, другој с узлазним акцентом)). На почетку сваке целине стајало је објашњење да испитаници треба да означе којој од двеју речи понуђених на екрану (или којем од двају облика речи) одговара она коју су чули или макар којој је речи сличнија. Од испитаника није, дакле, тражено да одреде акценат речи, већ да је препознају као лексичку јединицу.²⁰ На екрану су била исписана два понуђена одговора (дата је њихова граматичка ознака и значење (на пример, за реч ВРАТА: ДЕО ТЕЉА (ген. јд. м. р.); ОТВОР НА ЗИДУ (ном. мн. с. р.); за реч СЛОЖИ: ПРЕЗЕНТ (3. л. јд. глагола *сложити*); ИМПЕРАТИВ (2. л. јд. глагола *сложити*) и сл.)²¹. Сваки стимулус био је пуштен само једном, а по давању одговора аутоматски је презентован следећи слајд с новим снимком. Испитаници су давали одговоре притиском на један од двају тастера. Прикупљени одговори сачувани су у табели у програму Excel.

подаци могли бити протумачени. Како у међувремену нисмо дошли до података којима бисмо могли да објаснимо овакве резултате, у овом истраживању наведени типови стимулуса нису уврштени у корпус, па је укупан број анализираних типова 24.

¹⁸ Ови су одговори сада, наравно, незнатно измењени, будући да је урачунат проток времена између двају истраживања.

¹⁹ Велику помоћ у постављању стимулуса у онлајн упитник преко програма OpenSesame пружио ми је доц. др Филип Ненадић, с Факултета за медије и комуникације у Београду, и на томе му овом приликом захваљујем.

²⁰ У наставку, због једноставнијег излагања, некад ће бити навођено да су слушаоци опазили силазни или узлазни акценат. Ипак, истичемо да се од слушалаца није тражило да одреде акценат или да га препознају, већ да препознају једну од две речи или један од двају облика речи (а они су се, наравно, разликовали по акценту, као и по значењу).

²¹ Примери су наведени у графичком лиму у којем су били презентовани и у самом експерименту.

Табела 1: Подаци о вредностима интензитета и трајања наглашеног и ненаглашеног вокала анализираних речи модела (и стимулуса према њима направљеним)²²

Реч	I1 [dB]	I2 [dB]	t1 [ms]	t2 [ms]	Реч	I1 [dB]	I2 [dB]	t1 [ms]	t2 [ms]
врáта	78,92	67,41	235	100	врáта	76,71	72,07	243	79
слòжи	78,21	70,1	136	67	слòжи	76,04	73,86	116	69
сéна	71,78	67,4	265	115	Сéна	71,01	65,1	296	137
вòзи	76,25	67,1	142	59	вòзи	73,82	69,33	141	61
сáди	73,73	65,76	293	107	сáди	70,73	65,5	310	130
пўсти	72,94	65,67	118	46	пўсти	70,88	68,67	117	70
кòса	72,89	66,55	295	101	Кòса	70,53	65,18	284	140
сiвòри	75,62	68,76	142	89	ствòри	75,72	72,97	141	74

Табела 2: Подаци о вредностима f_0 и распонима f_0 за 24 одабрана типа стимулуса²³

Тип	f_{0p} [Hz]	f_{0k} [Hz]	f_{02p} [Hz]	f_{02k} [Hz]	R ($f_{0p} - f_{0k}$) [ST]	R ($f_{0k} - f_{02p}$) [ST]	R ($f_{02p} - f_{02k}$) [ST]
m4m2	170,08	135	120,27	107,14	-4	-2	2
m2m2	151,53	135	120,27	107,14	-2	-2	2
m2m4	151,53	135	107,14	95,45	-2	-4	2
m4p2	170,08	135	151,53	134,99	-4	2	2
m4p4	170,08	135	170,08	151,52	-4	4	2
m4p6	170,08	135	190,91	170,08	-4	6	2
m2p2	151,53	135	151,53	134,99	-2	2	2
m2p4	151,53	135	170,08	151,52	-2	4	2
m2p6	151,53	135	190,91	170,08	-2	6	2
p2m2	120,27	135	120,27	107,14	2	-2	2
p2m4	120,27	135	107,14	95,45	2	-4	2
p4m2	107,14	135	120,27	107,14	4	-2	2
p4m4	107,14	135	107,14	95,45	4	-4	2
p6m2	95,45	135	120,27	107,14	6	-2	2
p6m4	95,45	135	107,14	95,45	6	-4	2
p2p2	120,27	135	151,53	134,99	2	2	2
p2p4	120,27	135	170,08	151,52	2	4	2
p2p6	120,27	135	190,91	170,08	2	6	2
p4p4	107,14	135	170,08	151,52	4	4	2

²² У табели су представљени подаци: I1 – интензитет наглашеног вокала; I2 – интензитет ненаглашеног вокала; t1 – трајање наглашеног вокала; t2 – трајање ненаглашеног вокала.

²³ У табели су представљени подаци: Тип – тип стимулуса; f_{0p} – вредност f_0 на почетку наглашеног вокала; f_{0k} – вредност f_0 на крају наглашеног вокала; f_{02p} – вредност f_0 на почетку ненаглашеног вокала; f_{02k} – вредност f_0 на крају ненаглашеног вокала; R – распон. Стимулуси су представљени скраћеницама чији први део показује тонски интервал на наглашеном вокалу, а други део тонски интервал између наглашеног и ненаглашеног вокала – узлазни интервали од 2, 4 или 6 ST носе ознаку *p* (плус): *p2*, *p4*, *p6*; силазни интервали од 2 или 4 ST носе ознаку *m* (минус): *m2*, *m4*; а уколико су почетна и крајња вредност f_0 једнаке, ознака је *n* (нула). На овај начин стимулуси су означени у табелама 2–8.

nm2	135	135	120,27	107,14	0	-2	2
nm4	135	135	107,14	95,45	0	-4	2
np2	135	135	151,53	134,99	0	2	2
np4	135	135	170,08	151,52	0	4	2
np6	135	135	190,91	170,08	0	6	2

4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

4.1. Прво смо желели да установимо да ли на процену акцента као силазног или узлазног утичу интензитетске карактеристике речи. С тим циљем анализирали смо да ли постоје разлике у опажању силазног и узлазног акцента између двеју група стимулуса који су имали истоветна тонска кретања, исти квантитет наглашеног вокала, а разликовали су се једино у вредностима интензитета, и то тако што су у једној групи стимулуси задржали интензитет речи модела према којима су направљени и у којима је био силазни акценат, док су у другој групи стимулуси задржали интензитет речи модела с узлазним акцентом. Прецизније, анализирали смо да ли између стимулуса с интензитетом дугосилазног и оних с интензитетом дугоузлазног акцента има разлике по броју силазних и узлазних процена када они имају истоветна тонска кретања, а такво је поређење рађено и за групе стимулуса с интензитетом краткосилазног и краткоузлазног акцента. За ту сврху коришћен је Пирсонов χ^2 тест (између двеју категоријалних варијабли), а добијене вредности приказане су у табели 3 – (дуг наглашени вокал) и 4 (кратак наглашени вокал).

Ни код једног од посматрана 24 типа стимулуса, ни када је наглашени вокал дуг ни кад је кратак, не постоји повезаност између карактеристика интензитета и процене квалитета. Ни у једном од посматраних типова – по заступљености силазних и узлазних процена – између стимулуса с интензитетом дугосилазног и оних с интензитетом дугоузлазног акцента, као и између стимулуса с интензитетом краткосилазног и оних с интензитетом краткоузлазног акцента, нема статистички значајне разлике. То значи да интензитетске карактеристике речи не утичу на опажање силазног или узлазног акцента у речи.²⁴ Тако, на пример, када је наглашени вокал дуг, у типу m2m2 силазни је акценат опажен 50, а узлазни 14 пута – у стимулусима који имају интензитетске карактеристике дугосилазног акцента, односно, силазни је акценат опажен 47 пута, а узлазни 17 пута – у стимулусима који имају интензитетске карактеристике дугоузлазног акцента. Исто тако, када је наглашени вокал кратак, у типу m2m2 силазни је акценат опажен 51 пут, а узлазни 10 пута – у стимулусима с интензитетом краткосилазног акцента, односно, силазни је акценат опажен 48 пута, а узлазни 13 пута – у стимулусима с интензитетом краткоузлазног акцента. У овом је типу и у групи стимулуса с интензитетским карактеристикама дугосилазног акцента и у

²⁴ Упоредити примере на сликама 1 и 2, на којима су приказани стимулуси с истим тонским кретањем, а различитим интензитетским карактеристикама, у којима су слушаоци перципирани краткосилазни акценат. Тако се по интензитету разликују и примери на сликама 3 и 4, на којима су приказани стимулуси у којима су слушаоци перципирани краткоузлазни акценат.

групи стимулуса с интензитетским карактеристикама дугоузлазног акцен-та чешће опажен силазни акценат, међутим, по учесталости силазних про-цена нема статистички значајне разлике између двеју група (то важи и за групу стиумулуса с интензитетом краткосилазног и групу стимулуса с ин-тензитетом краткоузлазног акцената). Због оваквог налаза, у даљој анализи сви стимулуси који имају истоветна тонска кретања и исти квантитет на-глашеног вокала сврстани су у једну групу, независно од тога да ли имају интензитетске карактеристике силазног или узлазног акцената.

Табела 3. Повезаност интензитета и процене квалитета дугих акцената²⁵

Тип	Модел	Одговор		χ^2	р	Тип	Модел	Одговор		χ^2	р
		Силаз-ни	Узлаз-ни					Силаз-ни	Узлаз-ни		
m4m2	ДС	53	11	0,447	0,504	p4m4	ДС	50	14	0,667	0,414
	ДУ	50	14				ДУ	46	18		
m2m2	ДС	50	14	0,383	0,536	p6m2	ДС	48	16	1,173	0,279
	ДУ	47	17				ДУ	53	11		
m2m4	ДС	46	18	0,039	0,843	p6m4	ДС	52	12	0,422	0,516
	ДУ	47	17				ДУ	49	15		
m4p2	ДС	12	52	0,050	0,824	p2p2	ДС	17	47	1,115	0,291
	ДУ	13	51				ДУ	12	52		
m4p4	ДС	6	58	0,000	1,000	p2p4	ДС	10	54	0,610	0,435
	ДУ	6	58				ДУ	7	57		
m4p6	ДС	8	56	1,471	0,225	p2p6	ДС	8	56	0,259	0,611
	ДУ	4	60				ДУ	10	54		
m2p2	ДС	5	59	1,283	0,257	p4p4	ДС	12	52	0,053	0,818
	ДУ	9	55				ДУ	11	53		
m2p4	ДС	11	53	2,571	0,109	nm2	ДС	42	22	0,000	1,000
	ДУ	5	59				ДУ	42	22		
m2p6	ДС	4	60	0,120	0,730	nm4	ДС	44	20	0,037	0,848
	ДУ	5	59				ДУ	45	19		
p2m2	ДС	42	22	1,863	0,172	np2	ДС	5	59	0,533	0,465
	ДУ	49	15				ДУ	3	61		
p2m4	ДС	44	20	0,000	1,000	np4	ДС	8	56	0,771	0,380
	ДУ	44	20				ДУ	5	59		
p4m2	ДС	51	13	0,205	0,651	np6	ДС	8	56	0,076	0,783
	ДУ	53	11				ДУ	7	57		

²⁵ У табелама 3 и 4 представљени су подаци: Тип – тип стимулуса; Модел – акценат речи модела према којој је стимулус направљен; Одговор – процене акцената од стране слуша-лаца; Силазни – слушаоци су проценили да стимулус има силазни акценат; Узлазни – слуша-оци су проценили да стимулус има узлазни акценат; χ^2 – вредност χ^2 теста; р – ниво значајно-сти. Број силазних и узлазних одговора, као и вредности теста које су статистички значајне (за $p < 0,05$) у табелама су означени масним фонтом.

Табела 4. Повезаност интензитета и процене квалитета кратких акцената²⁶

Тип	Модел	Одговор		χ^2	p	Тип	Модел	Одговор		χ^2	p
		Силаз- ни	Узлаз- ни					Силаз- ни	Узлаз- ни		
m4m2	КС	47	14	0,045	0,832	p4m4	КС	51	10	0,261	0,610
	КУ	46	15				КУ	53	8		
m2m2	КС	51	10	0,482	0,487	p6m2	КС	53	8	0,068	0,794
	КУ	48	13				КУ	52	9		
m2m4	КС	53	8	0,561	0,454	p6m4	КС	52	9	0,239	0,625
	КУ	50	11				КУ	50	11		
m4p2	КС	7	54	0,086	0,769	p2p2	КС	16	45	1,189	0,276
	КУ	6	55				КУ	11	50		
m4p4	КС	8	53	0,323	0,570	p2p4	КС	6	55	0,086	0,769
	КУ	6	55				КУ	7	54		
m4p6	КС	5	56	0,100	0,752	p2p6	КС	7	54	0,370	0,543
	КУ	6	55				КУ	5	56		
m2p2	КС	3	58	3,327	0,068	p4p4	КС	22	39	1,901	0,168
	КУ	9	52				КУ	15	46		
m2p4	КС	4	57	0,000	1,000	nm2	КС	53	8	0,957	0,328
	КУ	4	57				КУ	49	12		
m2p6	КС	6	55	0,000	1,000	nm4	КС	51	10	0,000	1,000
	КУ	6	55				КУ	51	10		
p2m2	КС	50	11	0,054	0,817	np2	КС	8	53	0,261	0,610
	КУ	49	12				КУ	10	51		
p2m4	КС	52	9	0,239	0,625	np4	КС	6	55	0,100	0,752
	КУ	50	11				КУ	5	56		
p4m2	КС	51	10	0,000	1,000	np6	КС	6	55	0,100	0,752
	КУ	51	10				КУ	5	56		

4.2. У следећој фази желели смо да проверимо да ли на процену акцената као силазног или узлазног утиче квантитет наглашеног вокала. С тим циљем анализирали смо да ли постоје разлике у опажању силазног и узлазног акцената између двеју група стимулуса који су имали истоветна тонска кретања, а разликовали су се једино у квантитету наглашеног вокала. Повезаност између квантитета акцената и процене квалитета (силазности или узлазности) акцената испитали смо уз помоћ Пирсоновог χ^2 теста (између двеју категоријалних варијабли) (табела 5).

Код 17 типова стимулуса не постоји повезаност између квантитета и процене квалитета. Ни у једном од ових типова – по броју силазних и узлазних

²⁶ За објашњење ознака коришћених у табели видети претходну фусногу.

процена – између групе стимулуса с дугим и групе с кратким наглашеним вокалом нема статистички значајне разлике. Тако, на пример, у типу $m2m2$ силазни је акценат опажен 97 пута, а узлазни 31 пут – у стимулусима с дугим акцентима, односно, силазни је акценат опажен 99 пута, а узлазни 23 – у стимулусима с кратким акцентима. У обе је групе, дакле, чешће опажен силазни акценат, али по учесталости силазних процена нема статистички значајне разлике између дугих и кратких акцената.

Ипак, код 7 типова ($m2m4$, $p2m4$, $p4m4$, $p4p4$, $nm2$, $nm4$, $np2$) утврђена је статистички значајна повезаност између квантитета акцента и процене квалитета. Због тога смо додатно испитали разлику у учесталости силазних и узлазних процена посебно за дуге, посебно за кратке акценте, а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу (табела 6). Све разлике у учесталости статистички су значајне, при чему је важно истаћи да је код сваког од ових 7 типова – и у стимулусима с дугим и у онима с кратким акцентима – знатно чешће опажан један квалитет, само што заступљеност тог чешће опажаног квалитета није иста код дугих и код кратких акцената. Тако, на пример, у типу $p4m4$ силазни је акценат опажен 89, а узлазни 39 пута – у стимулусима с дугим акцентима, односно, силазни је акценат опажен 102 пута, а узлазни 20 пута – у стимулусима с кратким акцентима. И код дугих и код кратких акцената, дакле, у овом је типу чешће опажен силазни акценат, међутим, између двеју група постоје статистички значајне разлике у учесталости силазних одговора. Важно је истаћи да су од 7 типова код њих 6 ($p2m4$, $p4m4$, $p4p4$, $nm2$, $nm4$, $np2$) код којих силазни или узлазни међувокалски интервал није био праћен истим таквим тонским интервалом на наглашеном вокалу – и у стимулусима с дугим наглашеним вокалом и у онима с кратким – статистички значајно чешће били опажени акценти истог квалитета. Дакле, иако у овим типовима међувокалски интервал није праћен одговарајућим тонским кретањем на наглашеном вокалу (што је по Ивићевим и Лехистиним налазима битан услов за поуздано опажање квалитета дугих акцената) – одговори нису били насумични. С обзиром на то да су квантитет и процена квалитета акцента статистички значајно повезани код мањег броја типова, у даљој анализи сви стимулуси који имају истоветна тонска кретања сврстани су у једну групу, независно од тога какав им је квантитет наглашеног вокала.

Табела 5. Повезаност квантитета и процене квалитета акцента²⁷

Тип	Квант.	Одговор		χ^2	р	Тип	Квант.	Одговор		χ^2	р
		Силаз- ни	Узлаз- ни					Силаз- ни	Узлаз- ни		
m4m2	Д	103	25	0,663	0,416	p4m4	Д	96	32	4,098	0,043
	К	93	29				К	104	18		
m2m2	Д	97	31	1,062	0,303	p6m2	Д	101	27	2,208	0,137
	К	99	23				К	105	17		
m2m4	Д	93	35	5,110	0,024	p6m4	Д	101	27	0,904	0,342
	К	103	19				К	102	20		
m4p2	Д	25	103	3,817	0,051	p2p2	Д	29	99	0,010	0,921
	К	13	109				К	27	95		
m4p4	Д	12	116	0,296	0,587	p2p4	Д	17	111	0,408	0,523
	К	14	108				К	13	109		
m4p6	Д	12	116	0,010	0,922	p2p6	Д	18	110	1,057	0,304
	К	11	111				К	12	110		
m2p2	Д	14	114	0,081	0,776	p4p4	Д	23	105	5,231	0,022
	К	12	110				К	37	85		
m2p4	Д	16	112	2,542	0,111	nm2	Д	84	44	10,604	0,001
	К	8	114				К	102	20		
m2p6	Д	9	119	0,639	0,424	nm4	Д	89	39	6,863	0,009
	К	12	110				К	102	20		
p2m2	Д	91	37	3,462	0,063	np2	Д	8	120	4,848	0,028
	К	99	23				К	18	104		
p2m4	Д	88	40	7,559	0,006	np4	Д	13	115	0,094	0,760
	К	102	20				К	11	111		
p4m2	Д	104	24	0,239	0,625	np6	Д	15	113	0,490	0,484
	К	102	20				К	11	111		

²⁷ У табелама 5 и 6 представљени су подаци: Тип – тип стимулуса; Квант. – квантитет наглашеног вокала у стимулусу; Д – дуг наглашени вокал; К – кратак наглашени вокал; Одговор – процене акцента од стране слушалаца; Силазни – слушаоци су проценили да стимулус има силазни акценат; Узлазни – слушаоци су проценили да стимулус има узлазни акценат; χ^2 – вредност χ^2 теста; р – ниво значајности. Број силазних и узлазних одговора, као и вредности теста које су статистички значајне (за $p < 0,05$) у табелама су означени масним фонтом.

Табела 6. Разлике у учесталости одговора испитаника за кратке и дуге акценте, за стимулусе код којих постоји значајна повезаност квантитета и процене квалитета акцента²⁸

Тип	Квант.	Одговор		χ^2	p
		Силазни	Узлазни		
m2m4	Дуг	93	35	26,281	<0,001
	Кратак	103	19	57,836	<0,001
p2m4	Дуг	84	44	12,500	<0,004
	Кратак	102	20	55,115	<0,001
p4m4	Дуг	89	39	19,531	<0,001
	Кратак	102	20	55,115	<0,001
p4p4	Дуг	8	120	98,000	<0,001
	Кратак	18	104	60,623	<0,001
nm2	Дуг	88	40	18,000	<0,001
	Кратак	102	20	55,115	<0,001
nm4	Дуг	96	32	32,000	<0,001
	Кратак	104	18	60,623	<0,001
np2	Дуг	23	105	52,531	<0,001
	Кратак	37	85	18,885	<0,001

4.3. У следећој фази желели смо да испитамо да ли постоји повезаност између типа стимулуса и процене квалитета (силазности и узлазности) акцента. С тим циљем анализирали смо да ли је специфично тонско кретање над структуром читаве речи, оличено у једном од 24 типа стимулуса, повезано са чешћим силазним, односно, узлазним проценама акцента, а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу (табела 7). Код свих анализираних типова утврђено је да постоје статистички значајне разлике у учесталости процене квалитета акцента. Од 24 типа, код 11 типова статистички значајно чешће опажени су силазни акценти: m4m2, m2m2, m2m4, p2m2, p2m4, p4m2, p4m4, p6m2, p6m4, nm2, nm4, док су код 13 типова статистички значајно чешће опажени узлазни акценти: m4p2, m4p4, m4p6, m2p2, m2p4, m2p6, p2p2, p2p4, p2p6, p4p4, np2, np4, np6.

²⁸ За објашњење ознака коришћених у табели видети претходну фусногу.

Табела 7. Разлике у учесталости процене акцената као узлазног или силазног у односу на тип стимулуса, без обзира на квантитет акцената²⁹

Тип	Одговор		χ^2	p
	Силазни	Узлазни		
m4m2	196	54	80,656	<0,001
m2m2	196	54	80,656	<0,001
m2m4	196	54	80,656	<0,001
m4p2	38	212	121,104	<0,001
m4p4	26	224	156,816	<0,001
m4p6	23	227	166,464	<0,001
m2p2	26	224	156,816	<0,001
m2p4	24	226	163,216	<0,001
m2p6	21	229	173,056	<0,001
p2m2	190	60	67,600	<0,001
p2m4	190	60	67,600	<0,001
p4m2	206	44	104,976	<0,001
p4m4	200	50	90,000	<0,001
p6m2	206	44	104,976	<0,001
p6m4	203	47	97,344	<0,001
p2p2	56	194	76,176	<0,001
p2p4	30	220	144,400	<0,001
p2p6	30	220	144,400	<0,001
p4p4	60	190	67,600	<0,001
nm2	186	64	59,536	<0,001
nm4	191	59	69,696	<0,001
np2	26	224	156,816	<0,001
np4	24	226	163,216	<0,001
np6	26	224	156,816	<0,001

4.4. У типовима стимулуса у којима је статистички чешће опажан силазни акценат желели смо да утврдимо који је од двају елемената тонског кретања (тонско кретање на наглашеном вокалу или тонски однос између двају вокала) повезан с оваквим проценама, а исто то требало је да испитамо и у типовима стимулуса у којима је чешће опажан узлазни акценат.

Зато смо 24 различита типа стимулуса распоредили у групе, и то тако да у свакој групи буду типови којима су једнаки и тонско кретање на наглашеном вокалу (силазно, узлазно, равна тонска линија) и тонски однос између

²⁹ У табели 7 представљени су подаци: Тип – тип стимулуса; Одговор – процене акцената од стране слушаоца; Силазни – слушаоци су проценили да стимулус има силазни акценат; Узлазни – слушаоци су проценили да стимулус има узлазни акценат; χ^2 – вредност χ^2 теста; p – ниво значајности. Број силазних и узлазних одговора, као и вредности теста које су статистички значајне (за $p < 0,05$) у табели су означени масним фонтом.

двају вокала (силазан или узлазан). Затим смо испитали разлике у учесталости процене акцента као силазног или узлазног у односу на групу типова стимулуса (табела 8), а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу.

Табела 8. Разлике у учесталости процене акцента као силазног или узлазног у односу на групу типова стимулуса³⁰

Р. број	Група типова стимулуса	Одговор		χ^2	р
		Силазни	Узлазни		
1	m4m2, m2m2, m2m4	588	162	241,968	<0,001
2	p2m2, p2m4, p4m2, p4m4, p6m2, p6m4	1195	305	528,067	<0,001
3	nm2, nm4	377	123	129,032	<0,001
4	m4p2, m4p4, m4p6, m2p2, m2p4, m2p6	158	1342	934,571	<0,001
5	p2p2, p2p4, p2p6, p4p4	176	824	419,904	<0,001
6	np2, np4, np6	76	674	476,805	<0,001

У групама у којима су типови стимулуса у којима је између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала силазни тонски интервал – статистички се значајно чешће опажа силазни акценат, независно од тога да ли је на наглашеном вокалу силазно тонско кретање (1. ред у табели), узлазно (2. ред) или је пак тонска линија равна (3. ред).

С друге стране, у групама у којима су типови у којима је између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала узлазни тонски интервал – статистички се значајно чешће опажа узлазни акценат, без обзира на то да ли је на наглашеном вокалу силазно тонско кретање (4. ред), узлазно (5. ред) или је равна тонска линија (6. ред).

Као што видимо, слушаоци из Новог Сада који су учествовали у овом истраживању силазни акценат опажају када је између краја наглашеног и почетка наредног вокала силазни тонски интервал, док узлазни акценат опажају када је тонски интервал између ових вокала узлазан – независно од тога какво је кретање на самом наглашеном вокалу.³¹ Ово важи и за дуге и за кратке акценте. Да је тонско кретање на наглашеном вокалу повезано с опажањем акценатског квалитета, онда би у свим типовима у којима је на наглашеном вокалу силазни тонски интервал (1. и 4. ред) – статистички значајно чешће били опажени силазни акценти, а у свим типовима у којима је на наглашеном вокалу узлазно тонско кретање (2. и 5. ред) – статистички значајно чешће били би опажени узлазни акценти. Међутим, како то није случај јасно је да тонско кретање на наглашеном вокалу не утиче на опажање силазних, односно, узлазних акцената. Ово видимо и на примеру свих типова у којима је на наглашеном вокалу равна тонска линија, будући да се и у њима статистички

³⁰ У табели 8 представљени су подаци: Група типова стимулуса – типови стимулуса који су анализирани као једна целина; Одговор – процене акцента од стране слушалаца; Силазни – слушаоци су проценили да стимулус има силазни акценат; Узлазни – слушаоци су проценили да стимулус има узлазни акценат; χ^2 – вредност χ^2 теста; р – ниво значајности. Број силазних и узлазних одговора, као и вредности теста које су статистички значајне (за $p < 0,05$) у табели су означени масним фонтом.

³¹ Упоредити примере на сликама 1 и 2 с примерима на сликама 3 и 4.

значајно чешће опажају силазни акценти када је између двају вокала силазни тонски интервал (3. ред), односно, статистички значајно чешће се опажају узлазни акценти – када је између вокала узлазни интервал (6. ред).

4.5. Иако смо утврдили да не постоји повезаност између карактеристика интензитета и процене квалитета за испитанике као групу, желели смо да испитамо и да ли се слушаоци међусобно разликују по томе колико у њиховим проценама силазних, односно, узлазних акцената има стимулуса с интензитетом силазног, односно, узлазног акцента. Приликом прегледа прикупљених одговора запажено је да се двоје слушалаца по броју силазних и узлазних процена донекле разликовало од осталих слушалаца. Наиме, слушалац 52 (надаље С52), који је првих 18 година живота провео у Херцег Новом, а 38 у Новом Саду, ретко је у стимулусима опажао силазне акценте, док је, с друге стране, С74, која од рођења живи у Новом Саду, чешће од осталих слушалаца опажала силазне акценте (табела 9, колоне Број). Анализом је утврђено да постоји статистички значајна разлика у броју силазних и узлазних процена између посматраних слушалаца, те да С52 и С74 уносе разлику ($\chi^2 = 225,906$; $p < 0,001$).³² Без ово двоје слушалаца, између 14 преосталих слушалаца не постоји статистички значајна разлика по броју силазних и узлазних процена акцената ($\chi^2 = 16,189$; $p = 0,239$). Ипак, у свим анализама у овом истраживању посматрана је група од свих 16 слушалаца јер двоје слушалаца који су се донекле разликовали у одговорима нису променили статистичку значајност укупних одговора.

Како је фокус у овом истраживању на томе да се утврди да ли интензитет има утицаја на опажање силазности и узлазности акцената, проверили смо да ли се слушаоци међусобно разликују по томе колико у њиховим проценама силазних акцената има стимулуса који имају интензитет силазног, а колико стимулуса који имају интензитет узлазног акцента. Исто је то проверено и за стимулусе у којима су слушаоци опазили узлазне акценте (табела 9). Када су опажени силазни акценти, између броја стимулуса с интензитетом силазног акцента и броја оних с интензитетом узлазног акцента – нема статистички значајне разлике међу слушаоцима ($\chi^2 = 5,2076$; $p = 0,990$). Поред тога, када су опажени узлазни акценти, између броја стимулуса с интензитетом силазног акцента и броја оних с интензитетом узлазног акцента – нема статистички значајне разлике међу слушаоцима ($\chi^2 = 2,935$; $p = 1,000$). Тако је, на пример, С55 силазне акценте опазила 151 пут, при чему је међу тим стимулусима било 75 оних који су имали интензитет силазног акцента и 76 оних с интензитетом узлазног акцента, а када је С55 опазила узлазне акценте, међу тим стимулусима било је 93 стимулуса с интензитетом силазног акцента и 92 с интензитетом узлазног акцента. За сваку реч, за сваки од анализирана 24 типа био је направљен подједнак број стимулуса с интензитетским карактеристикама силазног и с интензитетским карактеристикама узлазног акцента. Ова анализа показује да колико год да су слушаоци имали

³² Ако оставимо простора претпоставци да се одговори С52 разликују због његовог другачијег дијалекатског порекла, остаје нејасно због чега се одговори С74 разликују од одговора преосталих слушалаца који су, као и она, читав живот провели у Новом Саду. У овом тренутку не располажемо детаљнијим подацима који би нам омогућили да расветлимо овај феномен.

силазних процена, међу њима је био приближно подједнак број стимулуса с интензитетом силазног и стимулуса с интензитетом узлазног акцента, а то важи и за њихове узлазне процене – и слушаоци се по томе нису међусобно разликовали. Да интензитетске карактеристике речи доприносе опажању акценатског квалитета, међу стимулусима у којима је опажен силазни акценат био би већи број оних који имају и интензитет силазног акцента, док би у стимулусима у којима је опажен узлазни акценат био већи број оних с интензитетом узлазног акцента. Како то, међутим, није случај, недвосмислено је да се акценатски квалитет опажа само на основу тонског кретања, док интензитет није релевантан.

Табела 9. Број опажених силазних и узлазних акцената (с интензитетом силазног и с интензитетом узлазног акцента) – по испитаницима³³

С.	Опажени силазни акценати			Опажени узлазни акценати		
	Број	Стимулуси с интензитетом силазног акцента	Стимулуси с интензитетом узлазног акцента	Број	Стимулуси с интензитетом силазног акцента	Стимулуси с интензитетом узлазног акцента
52	34	21	13	350	171	179
55	151	75	76	185	93	92
57	154	79	75	230	113	117
58	175	87	88	209	105	104
61	166	88	78	218	104	114
63	170	87	83	214	105	109
65	160	85	75	224	107	117
66	164	79	85	220	113	107
69	156	79	77	180	89	91
70	176	89	87	208	103	105
71	162	83	79	222	109	113
72	172	86	86	212	106	106
74	211	109	102	173	83	90
75	162	74	88	222	118	104
77	160	79	81	176	89	87
78	197	104	93	187	88	99

4.6. Када су интензитетске карактеристике у питању, резултати овде изложеног истраживања у складу су с Ивићевим и Лехистиним резултатима истраживања продукције акцената по којима за квалитетске дистинкције интензитет уопште није релевантан (Ивић – Лехисте 2002: 41–46, 114–115). Поред тога, овде презентовани резултати потпуно се подударaju с резултатима

³³ У табели 9 представљени су подаци: С – ознака слушаоца; Број – број стимулуса у којима је слушалац опазео силазни, односно, узлазни акценат; Стимулуси с интензитетом силазног акцента – број стимулуса који су имали интензитет силазног акцента; Стимулуси с интензитетом узлазног акцента – број стимулуса који су имали интензитет узлазног акцента.

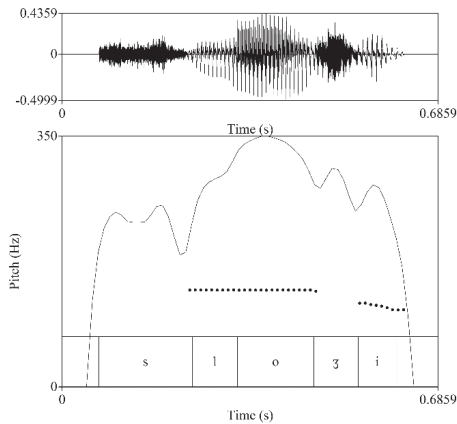
Ивићевих и Лехистиних тестова перцепције по којима код слушалаца пореклом из Војводине (а тако је и с онима пореклом из југозападних и из централних области Србије) интензитет не игра улогу при идентификацији акцената. Иако су се два истраживања мотодолошки разликовала, налази су готово идентични, будући да су и Ивић и Лехисте установили да су при истим вредностима f_0 слушаоци и даље опажали исти акценат и кад су оба вокала имала исти интензитет и када је други имао за 10 dB мањи, односно, за 2 dB већи интензитет (Ивић – Лехисте 1996: 127–137).

4.7. Када су у питању елементи тонског кретања који омогућавају перцепцију акценатског квалитета резултати овде презентованог истраживања делом се разликују од Ивићевих и Лехистиних резултата истраживања продукције акцената и њихове перцепције (од стране слушалаца војвођанског порекла). Наиме, и овим се истраживањем дошло до закључка до којег су дошли Ивић и Лехисте да квалитетске дистинкције између кратких акцената почивају на тонском односу између наглашеног и наредног вокала (Ивић – Лехисте 1996: 127–137; 2002: 46). Међутим, постоји разлика у резултатима који се тичу перцепције дугих акцената, будући да је Ивићев и Лехистин закључак да разликовање дугих акцената омогућава и тонско кретање унутар самог акценатованог вокала и тонски однос између наглашеног и наредног вокала (Ивић – Лехисте 1996: 58; 2002: 155). Код слушалаца из Новог Сада који су учествовали у нашем истраживању процене квалитета акцената биле су повезане само с тонским односом између краја наглашеног и почетка наредног вокала, а не и с тонским кретањем на наглашеном вокалу. Такође, код Ивићевих и Лехистиних слушалаца војвођанског порекла изразито силазно или узлазно кретање на дугом наглашеном вокалу утицало је на опажање акцената као силазних или узлазних, без обзира на почетну висину ненаглашеног вокала, док код наших слушалаца то није био случај (Ивић – Лехисте 1996: 58; 2002: 153–156). Да су слушаоци у овом експерименту на исти начин опажали акценатски квалитет као и слушаоци војвођанског порекла из Ивићевог и Лехистиног истраживања, истоветна тонска кретања не би имала једнак број силазних и узлазних процена у групи стимулуса с дугим и у групи стимулуса с кратким наглашеним вокалом. Наиме, стимулуси у којима је наглашени вокал дуг поред силазног међувокалског интервала морали би да имају и силазно тонско кретање на наглашеном вокалу да би у њима био опажан дугосилазни акценат, док би код оних с кратким наглашеним вокалом краткосилазни акценат био препознат кад стимулус има силазни међувокалски интервал без обзира на то какво је кретање на наглашеном вокалу. Међутим, закључци до којих су дошли Ивић и Лехисте у својим истраживањима продукције и перцепције акцената овим истраживањем нису потврђени, будући да је овде установљено да се исто процењује квалитет стимулуса који имају иста тонска кретања и када се стимулуси разликују у квантитету наглашеног вокала.

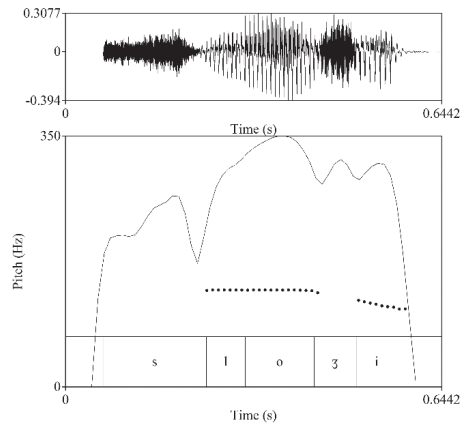
4.8. Када су интензитетске карактеристике у питању, резултати нашег истраживања перцепције потврђују резултате истраживања продукције акцената до којих је дошао Средојевић по којима не постоји специфичан интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала који доследно карактерише

само силазне, односно само узлазне акценте (SREDOJEVIĆ 2017c: 223), што је утврђено и у другим ауторовим истраживањима (СРЕДОЈЕВИЋ 2011: 76, 165, 167; SREDOJEVIĆ 2015a: 340; 2015b: 242; 2016: 67; 2017a: 332; 2017b: 347). Резултати су потпуно потврдили резултате Средојевићевих истраживања перцепције акцената, када је, посредно, утврђено да интензитетска доминантност наглашеног, односно, ненаглашеног вокала не утиче на опажање силазности и узлазности акцената (СРЕДОЈЕВИЋ 2023: 67).

4.9. Када су тонске карактеристике у питању, резултати овде представљеног истраживања перцепције квалитета акцената у потпуности су потврдили Средојевићеве резултате истраживања продукције акцената по којима је силазни интервал између краја наглашеног и почетка наредног вокала дистинктивна карактеристика речи са силазним акцентима, а узлазни интервал између ових двају вокала дистинктивна карактеристика речи с узлазним акцентима, како код дугих тако и код кратких акцената (СРЕДОЈЕВИЋ 2011: 250–251; SREDOJEVIĆ 2015a: 341; 2015b: 243–244; 2016: 285–288; 2017a: 334–335; 2017b: 346–347; 2017c: 221–223), као и резултате испитивања квалитетских дистинкција између минималних парова речи, које су, на примерима изговореним од стране новосадских говорника, спровели Средојевић и Марковић (2020: 44–51). Поред тога, резултати се потпуно подударају са свим налазима ауторовог претходног испитивања перцепције акценатског квалитета (СРЕДОЈЕВИЋ 2023: 68–70).



Слика 1³⁴: Стимулус *slozi-nm235* направљен према моделу речи изговорене с краткосилазним акцентом.

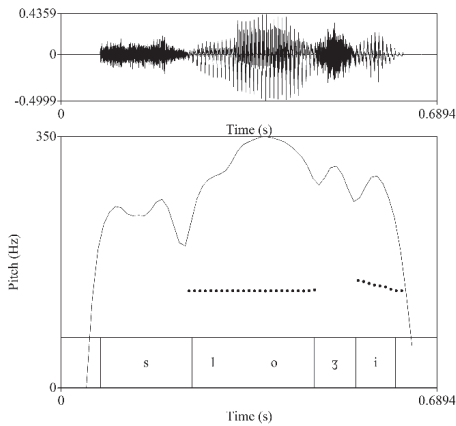


Слика 2: Стимулус *slozi-nm236* направљен према моделу речи изговорене с краткоузлазним акцентом.

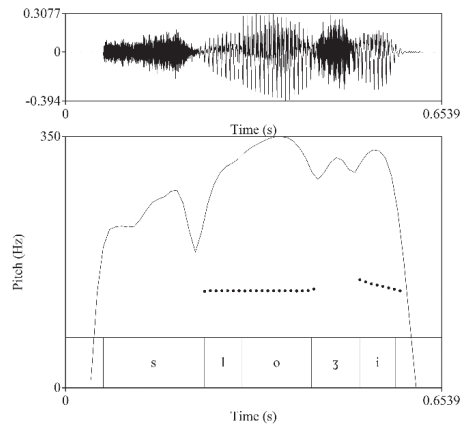
³⁴ У горњем делу сваке слике налази се осцилограм, у доњем су означени гласови, f_0 означена је тачкастом, а интензитет пуном линијом.

³⁵ $f_{0_{lp}} = 135$ Hz, $f_{0_{lk}} = 135$ Hz, $I_1 = 78,21$ dB, $t_1 = 132$ s; $f_{0_{2p}} = 120,27$ Hz, $f_{0_{2k}} = 107,14$ Hz, $I_2 = 70,1$ dB, $t_2 = 63$ s.

³⁶ $f_{0_{lp}} = 135$ Hz, $f_{0_{lk}} = 135$ Hz, $I_1 = 76,04$ dB, $t_1 = 132$ s; $f_{0_{2p}} = 120,27$ Hz, $f_{0_{2k}} = 107,14$ Hz, $I_2 = 73,86$ dB, $t_2 = 69$ s.



Слика 3: Стимулус *složi-np2*³⁷ направљен према моделу речи изговорене с краткосилазним акцентом.



Слика 4: Стимулус *složi-np2*³⁸ направљен према моделу речи изговорене с краткоузлазним акцентом.

5. ЗАКЉУЧАК. Ово је истраживање имало за циљ да утврди, пре свега, да ли је за опажање силазности и узлазности код акцената интензитет релевантан, а ако није, требало је испитати на којим се елементима тонског кретања такво опажање заснива, као и да ли се на исти начин опажа акценатски квалитет у стимулусима с дугим и оним с кратким наглашеним вокалом.

Након анализе 6 000 одговора које је група од 16 језичких стручњака, србиста, из Новог Сада, дала после слушања 384 стимулуса утврђено је да интензитет уопште није релевантан за опажање акцената као силазног или узлазног. Између стимулуса који су имали истоветна тонска кретања и исти квантитет наглашеног вокала, а разликовали су се једино у интензитетским карактеристикама типичним за силазни или узлазни акценат, није било статистички значајних разлика у проценама силазног и узлазног акцената.

Слушаоци се нису међусобно разликовали по томе колико у њиховим проценама силазних акцената има стимулуса који имају интензитет силазног, а колико стимулуса који имају интензитет узлазног акцената. Такође, нису се међусобно разликовали ни када су овако анализирани њихове процене узлазних акцената.

Утврђено је да се у стимулусима који имају истоветна тонска кретања, а разликују се само у квантитету наглашеног вокала, опажају акценти истог квалитета. Будући да се силазност и узлазност код акцената опажају на исти начин у речима с дугим и у речима с кратким наглашеним вокалом – јасно је да не постоје „додатни критеријуми“ за опажање квалитета у речима с дугим акцентима.

³⁷ $f_{0p} = 135$ Hz, $f_{0k} = 135$ Hz, $I_1 = 78,21$ dB, $t_1 = 132$ s; $f_{02p} = 151,53$ Hz, $f_{02k} = 134,99$ Hz, $I_2 = 70,1$ dB, $t_2 = 63$ s.

³⁸ $f_{0p} = 135$ Hz, $f_{0k} = 135$ Hz, $I_1 = 76,04$ dB, $t_1 = 132$ s; $f_{02p} = 151,53$ Hz, $f_{02k} = 134,99$ Hz, $I_2 = 73,86$ dB, $t_2 = 69$ s.

Јасно је утврђено да се анализирани типови тонских кретања у речи недвосмислено опажају као реализације акцената одређеног квалитета.

Најважнији је закључак свакако да се перцепција акценатског квалитета у потпуности заснива на тонском односу између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала, независно од тога какво је тонско кретање на наглашеном вокалу. У свим типовима стимулуса у којима је између краја наглашеног и почетка наредног вокала био силазни тонски интервал, слушаоци су статистички значајно чешће перципирали силазне акценте, без обзира на то какво је кретање на наглашеном вокалу, док је код узлазних акцената ситуација била обрнута (ово важи и за примере с дугим и за примере с кратким наглашеним вокалом).

Резултати овог истраживања који се тичу интензитета у складу су с Ивићевим и Лехистиним резултатима испитивања продукције и перцепције акцената. Када је тонско кретање у питању, резултати овде презентованог истраживања у складу су и с Ивићевим и Лехистиним резултатима испитивања продукције и перцепције кратких акцената, а само делимично с онима који се тичу дугих акцената, будући да њихов налаз о значају тонског кретања на наглашеном вокалу речи с дугим акцентима – није потврђен.

Резултати овде презентованог истраживања потпуно су у складу с резултатима свих претходних Средојевићевих испитивања продукције и перцепције акцената у стандардном српском језику.

Оваква истраживања треба спровести и са слушаоцима из других крајева српске језичке територије како би се недвосмислено утврдио значај различитих прозодијских карактеристика за перцепцију акцената, што би омогућило поуздан и савремен опис акцента у фонолошком систему српског језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Историја српског језика: фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акценцима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- КОВАЧЕВИЋ, МИЛАДИН, ВЕСНА АРАЛИЦА. *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Школска спрема, писменосћ и компјутерска писменосћ. = Educational attainment, literacy and computer literacy : њогаџи њо оиџиџинама и џраговима = data by municipalities and cities*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2023.
- КОВАЧЕВИЋ, МИЛАДИН, ВЕСНА АРАЛИЦА, МИЛУТИН РАДЕНКОВИЋ. *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Национална џриџадносћ. = Ethnicity : њогаџи њо оиџиџинама и џраговима = data by municipalities and cities*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2023.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ, ИВАН КЛАЈН. *Нормативна џрамаџиџка српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН. *Експериментално-фонетско испитивање џрозодијских каракџерисџиџка новосадског џовора*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011. [докторска дисертација].
- СРЕДОЈЕВИЋ, ДЕЈАН. Перцепција квалитета акцената у стандардном српском језику. *Зборник Маџиџе српске за филолоџију и линџвистџику* LXVI/2 (2023): 51–72.

- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. Граматика српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. [треће, прерађено издање]. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1994.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички системи и књижевно-језичка норма). Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научно дело, 1964.

*

- BAKEN, Ronald J., Robert F. ORLIKOFF. *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning, 2000.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.2.09) [Computer Program] <<http://www.praat.org>> 15. 2. 2022.
- MATHÖT, S., D. SCHREIJ, J. THEEUWES, J. OpenSesame: An Open-source, Graphical Experiment Builder for the Social Sciences. *Behavior Research Methods* 44/2 (2012): 314–324.
- NOOTEBOM, Sieb. The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Basil Blackwell Limited, Oxford, 1997, 640–673.
- RIETVELD, A.C.M., Carlos GUSSENHOVEN. On the Relation between Pitch Excursion Size and Pitch Prominence. *Journal of Phonetics* 13 (1985): 299–308.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Eksperimentalno-fonetsko ispitivanje distinkcija između dugosilaznog i dugouzlaznog akcenta u novosadskom govoru. Snežana Гудурић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и њихову IV/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015а, 335–342.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Kratkouzlazni akcentat u govoru studenata žurnalistike poreklom iz nečetvorakcentatskih oblasti. Dejan Pralica, Norbert Šinković (ur.). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 5*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015b, 235–246.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonološki značaj različitih fonetskih karakteristika pri uspostavljanju distinkcije kvaliteta između kratkih akcenata u pojedinim govorima Srema, Banata i Ваџке. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.). *Теме језикословне у србистици кроз дијакронију и синхронију. Зборник у част Љиљани Субојић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 279–292.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. How Much Do Phonetic Realisations of Serbian Accents Actually Differ from Each Other in Various Dialects? *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 42/1 (2017а): 323–337.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonetske razlike između fonološki istih akcenata u različitim vojvodanskim govorima. Snežana Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и њихову VI*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017b, 185–197.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017c.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. O restandardizaciji akcenatske norme srpskog jezika. Snežana Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и њихову VII/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 185–197.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Dikcija. O glasu, glasovima, akcentu i prozodiji u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022.
- SREDOJEVIĆ, Dejan, Maja MARKOVIĆ. Qualitative and Quantitative Distinctions Between Lexical Accents of Standard Serbian in the Speech of Novi Sad (Minimal Pair Corpus). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LXIII/2* (2020): 33–53.
- ’T HART, Johan, René COLLIER, Antonie COHEN. *A Perceptual Study of Intonation: an Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge University Press, 2006.

Dejan Sredojević

THE ROLE OF INTENSITY IN THE PERCEPTION OF FALLING
AND RISING ACCENTS IN THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

The research presented in this paper was undertaken to determine whether intensity is relevant for the perception of falling and rising accents in the Standard Serbian language; if not, the aim was to examine upon which elements of tonal movement such perception is based. Using 8 minimal pairs of words having different accent qualities, 24 stimuli were synthesized, differing in the tonal movement on the stressed vowel and the tonal relationship between that and the following vowel; the original values of intensity and vowel duration were retained. A group of 16 subjects, Serbian language specialists from Novi Sad, listened to these stimuli and provided assessments of the accent quality. A total of 6,000 responses were subsequently statistically analyzed. Between the stimuli having identical tonal movements and the same quantity of the stressed vowel, differing only in the intensity characteristics typical of falling or rising accents, there were no statistically significant differences in the assessments of falling and rising accents. Among the types of tonal movement in which falling accents were perceived, the stimuli with the intensity of a falling accent and the stimuli with the intensity of a rising accent were evenly present, as was the case with the types of tonal movement in which rising accents were perceived. Falling and rising accents are perceived in the same way in both words with long stressed vowels and words with short stressed vowels. The perception of accent quality is entirely based on the tonal relationship between the ending of the stressed and the onset of the unstressed vowel. In all types of stimuli where a falling tonal interval existed between the ending of the stressed and the onset of the following vowel, listeners significantly more frequently perceived falling accents, regardless of the tonal movement on the stressed vowel. For rising accents, the situation was reversed.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 10. августа 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Ђорђе Шуњеварић

ИМЕНИЦЕ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ОСОБА У СРПСКОМ ЈАВНОМ ДИСКУРСУ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИДА*

Предмет рада чине лексеми за означавање особа из *Речника ковида*, као и њихова употреба у српском новинском дискурсу. Циљ истраживања јесте да покаже богаћење категорије именица за означавање особа у српском језику и сагледа употребу и семантичке реализације примера у јавном дискурсу током пандемије ковида. Доминантан творбени модел је суфиксација. Испитана лексика у дискурсу употребљена је у функцији представљања одређене особе, етикетирања заражених или осуђивања особа са ставом према вакцинацији. Критичким приступом откривена је дистинкција *ми* : *они* повезана са поделом у друштву, као и манипулација људима са циљем убеђивања у супротне ставове.

Кључне речи: српски језик, јавни дискурс, ковид, лексика, именице за означавање особа.

The subject of this study is the lexemes used for designating individuals from the *COVID Dictionary*, as well as their use in Serbian newspaper discourse. The aim of the research is to demonstrate the enrichment of the category of nouns for designating individuals in Serbian and to examine the usage and semantic realizations of examples in public discourse throughout the COVID-19 pandemic. The predominant derivational model is suffixation. The vocabulary analyzed in the discourse is used to represent specific individuals, label those infected, or condemn individuals with certain attitudes toward vaccination. A critical approach has revealed that the distinction *us* : *them* is related to societal division, as well as the manipulation of people aimed at persuading them to adopt opposing views.

Keywords: the Serbian language, public discourse, COVID, lexicon, agent nouns.

1. Увод. Језик се непрестано мења и прилагођава потребама говорника. Глобална ситуација током пандемије ковида оставила је траг и у језику. То се најпре уочава у лексици, настанку нових речи, али и њиховој употреби, па и у понашању већ постојећих лексема у новом дискурсу. Данас постоји читава тематска група лексема које се везују за пандемију ковида, те се сачињавају и речници који сведоче о том периоду и језичкој слици говорника.

Предмет истраживања у овом раду представља лексика којом се означавају особе, а која је своју експанзију доживела током пандемије ковида, као и њена употреба у новинском дискурсу, на основу електронских извора. Пажња је усмерена на нову лексику добијену суфиксацијом, префиксацијом и слагањем. Као извор за експертирање грађе коришћен је *Речник ковида: темељитски и асоцијативни* (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022), док је Гугл претрагом испитивана њихова употреба у дискурсу. Циљ је да се покаже богаћење категорије именица за означавање особа у српском језику и сагледају

* Рад је представљен на конференцији *Савремена филолошка истраживања II*, одржаној 2. и 3. марта 2024. године, у организацији Филолошког факултета Универзитета у Београду.

употреба и семантичке реализације примера у јавном дискурсу током пандемије ковида. Будући да се ради о времену једне од највећих пошаста у новијој српској историји, главна хипотеза јесте да именице из грађе служе етикетању појединаца који су њоме захваћени или се издвајају својим ставовима. Да би се то испитало, применићемо критичку анализу дискурса на примерима употребе у новинским текстовима. Након теоријско-методолошког оквира, бавићемо се формалном и дискурсном анализом ексцерпираних примера и донети закључке о употреби анализираних лексике у дискурсу.

2. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА. Готово истовремено са доласком вируса корона на наше просторе, појавиле су се и нове речи које су одмах привукле пажњу лингвиста. Јордана Марковић (2021: 163) полази од чињенице да је „језик архива свега што је у људској историји било”, па наводи нове речи и изразе предлажући правописна решења. Осим формом нове лексике, проучаваоци су се бавили и концептуализацијом новог вируса под утицајем свеprisутне метафоре рата, јер „*javnim diskursom u svim jezicima dominira konceptualizacija koronavirusa kao neprijatelja*” (ŠTRKALJ DESPOT 2020: 5). Кристина Штркаљ Деспот (2020) то објашњава постојањем узрочно-последичне повезаности између рата и болести, што је укоренењено у људском искуству.

Лексиком из периода пандемије ковида од саме појаве вируса бавиле су се Марина Николић и Светлана Слијепчевић Бјеливук. Међутим, интересовање за нову леку, њихов формално-стилски опис и употребу у дискурсу ауторке показују и пре пандемије говорећи о називима за противнике вакцинације (Николић – Слијепчевић Бјеливук 2019). На основу различитих суфиксалних морфема и поређењем са другим примерима који су грађени на исти начин, закључују да се у примеру *антивакцинаци* примећује „тенденција да се противници вакцинације јавно осуде” (Николић – Слијепчевић Бјеливук 2019: 67), док *антивакционалист*а представља најбоље решење за именовање присталице неког правца или схватања. Међу новим лексемама Марина Николић (2022) посебно издваја оне које у својој семантичкој структури садрже компоненте простора и времена. Тиме ауторка показује значај ових категорија на бројним фреквентним примерима из доба пандемије (в. Николић 2022). Неологизми у лексички ковида се тако испитују са етимолошког, лексичко-семантичког и творбеног аспекта, истакнуте су њихове стилске и прагматичке особине, као и правописна решења (в. Николић и др. 2021). Аутори указују и на значај медија, друштвених мрежа и њихових корисника, „који дају упечатљив креативни допринос у стварању нових сложеница, полусложеница и у комбинацији нових и постојећих лексичких и творбених елемената” (Николић и др. 2021: 377). У испитивању јавног дискурса приступа се анализи речи и израза, као и метафора које се користе (в. Слијепчевић Бјеливук – Николић 2021). Посебан допринос представља истраживање на нивоу текстуалне структуре, где су на актуелним примерима из медија показани начини обраћања у којима се огледају интимизирање и „манипулације емоцијама, бројевима, процентима и подацима” (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2021: 264). Својим истраживањима и кроз нову лексичку, ауторке критичком анализом дискурса представљају целокупну слику пандемије у актуелном тренутку.

Критичком анализом дискурса у истраживањима уочавају се поступци манипулације (в. ЈАНЈАТОВИЋ ЈОВАНОВИЋ 2020). Тако се говорници служе различитим стратегијама како би убедили или придобили публику. Милица Јањатовић Јовановић (2020) ову појаву испитује на примерима из популарних телевизијских емисија са јавних сервиса. Анализом је показала да „најчеће повинари нису ти који спроводе ове стратегије [...] већ актери у прилозима, који медијски простор користе за учвршћивање позиција моћи” (ЈАНЈАТОВИЋ ЈОВАНОВИЋ 2020: 153). Синтаксичке конструкције попут обезличавања, пасива без агенса, номинализације такође представљају једну врсту манипулације (в. Мишић Илић – Крстић 2021). Биљана Мишић Илић и Ана Крстић (2021: 106) указују на свесну примену деагентизације у изјавама за медије од почетка пандемије и закључују да такав вид саопштавања најновијих информација показује „извесну уздржаност саопштавача да јасно прецизирају ко је предузимао или ће предузимати одређене мере и поступке”, што доводи до мистификације информација, као и манипулације. На тај начин, у испитивањима медијског дискурса током пандемије ковида приказан је велики утицај политичког дискурса (в. МИЛУТИНОВИЋ 2020).

Домаћи аутори напомињу да су бројне лексеме које су се појавиле у периоду пандемије ковида дошле из енглеског језика или представљају примере интернационализма. Подједнако интересовање за ову лексику и њену функцију у језицима влада и у свету. Страни проучаваоци посвећују пажњу неологизмима (*Coroneologisms*) именујући тај нови говор као *Coronaspeak* (в. АЛЈЕКСЈЕЈЕВА et al. 2020; ВАХМАТ et al. 2021). Представљање нових лексема у енглеском језику показује исте принципе добијања неологизама, као што су ширење медицинске терминологије, употреба речи са новим значењем и стварање кованица за нове појаве.¹ Када је реч о творби неологизама, као најпродуктивнији модел издваја се слагање са речју *корона* (БРЕШАН АНЏИЋ – ВОЖАНИЋ 2022: 75–77).

Ослањајући се на досадашња истраживања, настојаћемо да детаљније расветлимо именице из семантичке категорије *човек* настале у периоду пандемије ковида и укажемо на употребу тих лексема данас у писаним медијима. Дискурс ће на најбољи начин показати актуелност и комуникативну улогу лексике која осликава стање у друштву.

3. Методолошки основи. У истраживању најпре користимо корпусни и дескриптивни метод приликом сачињавања и описа грађе. Грађа се потом испитује формално како би се уочила структура лексема, а затим и семантички класификује. С обзиром на то да се примери употребљавају у новинским текстовима и на друштвеним мрежама током пандемије ковида, очекујемо да се ради о политизованом дискурсу, те се посебно бавимо и критичком анализом дискурса. Критичка анализа дискурса испитује однос дискурсних елемената са елементима друштвене праксе, што се повезује са актуелним

¹ „The three theories of neologisms are relevant to Coronaspeak, namely stylistic, etymological, and denotational. Stylistic neologisms used to be medical terms but in 2020 have moved into everyday discourse; etymological neologisms have changed their meaning though preserved their form; denotational neologisms emerged to name new phenomena” (Alyeksyeyeva et al. 2020: 210).

социјалним контекстом. Употребљеним елементима жели се остварити одређена идеологија, моћ или манипулација. Према Ферклафу (1995), ова анализа обухвата дескрипцију, тумачење и интерпретацију дискурса, у чему се и огледа критички приступ.² Наведене методе користимо у циљу налажења одговора на следећа истраживачка питања:

- а) Који творбени форманти учествују у грађењу ексцерпираних именица и по којим творбеним моделима су те именице настале?
- б) Како се употребљавају примери из грађе у контексту пандемије ковида и која је њихова функција?
- в) С којим циљем се експлицитно исказује именица за означавање особа у српском јавном дискурсу?
- г) Какав је ефекат именица типа *еџидемиолоџ*, *имунолоџ* и сл. у јавном дискурсу о пандемији ковида?

Према постављеним истраживачким питањима тестирају се следеће хипотезе на основу употребе лексема у српском јавном дискурсу:

- 1) формално маркираним именицама исказује се подругљив однос према вирусу и друштвеним околностима у вези са пандемијом;
- 2) експлицитно исказана именица за означавање особа указује на карактеристичног појединца или представника неке групе;
- 3) лексеме које су постојале и пре пандемије ковида шире домен своје употребе.

Грађу испитујемо на примерима употребе из извора (Слиепчевић Бјеливук – Николић 2022) уз поређење са употребом на Интернет страницама са доменом *rs*. Гугл претрага ексцерпираних лексема треба да покаже и тренутну употребу нове лексике за означавање особа, односно у којој мери су се те лексеме и њихова значења задржали у јавном дискурсу након четири године од почетка пандемије.

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Грађу чини 39 именица за означавање особа из *Речника ковида* (Слиепчевић Бјеливук – Николић 2022). Када је реч о изворима у којима су пронађени одговарајући примери за Речник, ауторке напомињу да лексеме долазе „из медија, електронских и штампаних, али и са интернета – у обзир су ушли коментари на новинске чланке или емисије, текстови са сајтова различитих намена, као и објаве на најраспрострањенијим друштвеним мрежама, најчешће на Твитеру” (Слиепчевић Бјеливук – Николић 2022: 14). Издвајају се различити творбени модели и форманти. Међу њима су и потпуно нове речи, али и примери код којих је само форма измењена или само значење, те се ради о неологизмима (Оташевић 2008: 36).

4.1. ТВОРБЕНИ АСПЕКТ. Иако је највећи број ексцерпираних лексема по постанку нов, све су грађене по утврђеним творбеним моделима (в. Клајн 2002; 2003). Најпродуктивнији творбени модел је суфиксација, а у извору се проналази 16 именица са суфиксима које упућују на особе (41%). У изведеницама су забележени суфикс *-(а)џ* (*каранџинаџ*, *коронаџ*), суфикс *-аџ* (*ковидаџ*, *коронаџ*), али и други мање фреквентни суфикси, попут *-ар* (*клиничар*), *-ер*

² Детаљније о критичкој анализи дискурса и претходним истраживањима в. FAIRCLOUGH 1995; VUKOVIĆ 2014; VAN DIJK 2015.

(*ваксер*), *-иониста* (*изолациониста*). Чести су моционски суфикси *-ица*, *-киња* и *-ка*: *ковидица*, *коронаица*; *вирусолошкиња*, *еидемиолошкиња*; *карантинка*. Једна трећина именица из грађе настала је у процесу префиксације. Доминантан је префикс *анти-* (*антиваксер*, *антивакцинаш*, *антимаскер* и сл.), док се једино у примеру *йриваксер* јавља префикс *йро-*. С обзиром на интернационалну лексику, у употреби су само префикси страног порекла. У грађи се налази 9 сложеница (23%), међу којима су и примери добијени слагањем (*вакциноскејтиш*), али и сложено-суфиксалном творбом (*кашиколизац*, *клицоношца*). Јављају се и суфиксоди: *-лоћ* за научника (*вирусолоћ*, *еидемиолоћ* и сл.) и *-фил* за особу која осећа склоност према нечему (*вакцинофил*). Лексема *ковидиоћ* представља пример сраслице од речи *ковид* и *идиоћ*. Ова лексема није створена у српском језику, већ је као таква преузета из енглеског, а користи се у многим језицима да значи особу која „игнорише упозорења, смернице и правила о јавној безбедности у вези са ковидом” или „непотребно гомила намирнице или заштитну опрему” (в. Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022).

У грађи је уочен и један конкурентни низ са истом творбеном основом на коју се додају различити суфикси: *коронарац*, *коронац*, *коронаш*, *корониچار*. Уколико се не потисну нискофреквентни примери међу конкурентним облицима, долази до семантичког раздвајања (Ћорић 2008: 222). Поред продуктивних суфикса *-(а)ц* и *-аш*, на основу именице *корона* додају се и сложени суфикси *-ар(а)ц* и *-ичар*. Одређују се на идентичан начин (‘особа оболела од корона вируса’), те превагу у употреби односе примери са продуктивнијим суфиксалним морфемама. Суфикс *-аш* се издваја по томе што је веома чест у творби жаргонске лексике (BUGARSKI 2003: 42).

4.2. Лексика у дискурсу. Ради прецизније анализе, грађу класификујемо и испитујемо у оквиру три већа лексичко-семантичка поља на основу особа на које се упућује. Као илустрацију наводимо примере из извора, које су уз одредницу и дефиницију наводиле ауторке *Речника ковида* (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022). Сви ексцерпирани примери припадају семантичком пољу *човек*, те су класификовани према ужим семама у значењској структури (в. Драгићевић 2010).

4.2.1. Називи за лекаре и специјалисте одређене гране медицине постојали су и пре пандемије ковида, али су се доминантно користили у стручним, медицинским текстовима. Нове околности довеле су до ширења употребе ових лексема у јавном дискурсу, те су оне постале уобичајене и општепознате. У *Речнику ковида* забележено је девет таквих именица: *виолоћ*, *виолоћина*, *виолошкиња*, *вирусолоћ*, *вирусолошкиња*, *еидемиолоћ*, *еидемиолошкиња*, *имунолоћ* и *клиничар*. Јављају се називи и за мушке и за женске особе.

Именице којима се упућује на медицинске раднике употребљавају се током пандемије ковида у бројним изворима. Најчешће се јављају у атрибутивној функцији приликом представљања, уз име стручњака из те области (нпр. „*Nemački virolog Uve G. Libert*”, „*Virusološkinja i imunološkinja sa Univerzitetskog koledža u Londonu Mala Maini*”)³. Именице мушког рода као

³ Примери су преузети из *Речника ковида* (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022), у коме је дат шири контекст са прецизним изворима. Овде само илустративно наводимо сегмент у оригиналу са лексемама које испитујемо.

немаркирани облици користе се да означе и женске особе (нпр. „*Virusolog Ana Gligić*”), иако су маркирани облици женског рода готово подједнако заступљени. Ове лексеме се такође употребљавају и без личних имена особа када је особа о којој се говори позната из контекста (нпр. „*Do ovoga nije trebalo da dođe, kaže epidemiološkinja i dodaje da se to moglo sprečiti...*”). Овде се означене именице користе са циљем да упућују на конкретног медицинског радника или научника. Осим наведених примера употребе, лексеме из ове групе употребљавају се и генерализовано, не упућујући на једног одређеног представника (нпр. „*Imunolog se brine o imunom sistemu pacijenta*”).

Примери употребе стручних медицинских назива лекара и научника из одређених области медицине обично су коришћени у функцији представљања стручњака или упућивања на њих. Гугл претрагом је утврђено да су најчешће у употреби називи мушких медицинских радника *ејндемиолог* (око 187 хиљада потврда⁴), *вирусолог* (око 69 хиљада) и *имунолог* (око 40 хиљада), односно општи називи за научнике (са суфиксом *-лог*) који се оглашавају у периодима пандемија.

4.2.2. С обзиром на то да се испитује дискурс из времена пандемије вируса који се лако шири и брзо заражава много људи, већи број лексема у њему упућује на заражене особе. Такви примери из грађе доминантно су мотивисани називом вируса, те представљају нови лексички слој у српском језику: *ковидаш*, *ковидацица*, *ковидош*, *коронарац*⁵, *коронац*, *коронаш*, *коронашница*, *короничар*. Ауторке Речника квалификатор *колоквијално* користе „за означавање разговорног жаргона” (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022: 19), коме припадају све наведене лексеме. Да се ради о новонасталој супстандардној лексици говори и чињеница што се ови примери највише јављају у коментарима и објавама на друштвеној мрежи Твитер (преименованој у Икс)⁶.

„Појава лексеме *ковидош* сматра се резултатом глобализације” (Марковић 2021: 168). Ова лексема је створена током пандемије по истом творбеном моделу у више језика, а упућује на особу која не поштује изречена упозорења и правила или гомила намирнице и заштитну опрему. Примери из Речника дефинишу саму лексему, а у последње време се више и не јавља (након 2022. године нема нових потврда). Тако је и са другим именицама мотивисаним лексемама *ковид* и *корона*. Супстандардна лексика *ковид* коришћена је у време масовног заражавања вирусом са циљем да се исмеју или обележе људи захваћени ковидом (нпр. „*Evo kod mene preko 70 koronaца i još se prave mutavi*”, „*Pobediće oni s manje koronaša!*”). Пејоративном употребом лексема етикетирају се и људи који нису заражени: „*Шта та ковидацица може да пита...*”, „*Значи о теби је koronašica Srbljanović govorila pre неко веће?*”. Приметна је и језичка игра, где су именице створене да би облички подсећале на

⁴ Број потврда на Гуглу забележен је 23. 6. 2024.

⁵ Лексема *коронарац* је пре пандемије представљала „медицински жаргонизам за означавање особе која болује од неке коронарне болести и лежала је на коронарном одељењу” (Николић и др. 2021: 384). С појавом вируса корона добијена је нова семантика.

⁶ „Језик Твитера одликује све што и онлајн комуникацију уопште – брзина, ефикасност, утицај глобализације, велика заступљеност разговорне лексике” (Милашин 2021: 726).

друге сличне речи: „Panika da od honorarca ne postanem *koronarac*”, „Nekada Solunci, sada *Koronci*”.

Остале именице из грађе за означавање заражених особа су *изолационисџа*⁷, *каранџинаџ*, *каранџинка* и *клиџоноџа*. Лексема *изолационисџа*, *каранџинаџ* и *каранџинка* долазе од примене заштитне мере изолације или карантина у тренутку када је нека особа заражена или ако постоји сумња да може да буде заражена (нпр. „Nove tužbe *izolacionista* protiv države”, „Gatački parohijski dom dobio prvog *karantinca*”). Примером *клиџоноџа*, који у свом саставу садржи лексему *клиџа* (мед. ‘бактерија, бацил’), означава се особа која преноси заразу. Функција ових лексема јесте да у дискурсу тачно именују особе које су у изолацији или преносе заразу. Гугл претрагом није пронађен већи број потврда. Једино се издваја лексема *клиџоноџа* (око 3 хиљаде потврда), будући да означава преносника било које заразе.

Нова лексика за означавање особа заражених ковидом доминира у дискурсу током пандемије. Пошто се ради о супстандардној лексици (изузев примера *клиџоноџа*), она своју примену налази у разговорном стилу коришћеном на друштвеним мрежама. Стога већина лексема из ове групе представља примере индивидуализама (в. Милашин 2021). У питању су први пут употребљене речи, тј. речи створене у периоду пандемије ковида, али са познатим творбеним формантима. Анализиране именице користе се са циљем да се етикетира заражена особа или подвргне подсмеху. Таквој употреби доприносе и суфиксалне морфеме као формални маркери. Посебно суфикс *-аџ* уноси семантичку компоненту подсмеха или подругивања особи на коју се упућује, о чему сведоче и примери *џвикераџ* (за особу која носи наочаре), *макаронаџ* (за Италијана) и сл., што је сасвим у складу с налазима и тумачењима Ранка Бугарског (2003).

4.2.3. Након појаве вируса, његовог ширења и заражавања људи широм света, стигле су и прве вакцине, које су одмах изазивале многе реакције људи. Пошто се ради о новој вакцини направљеној у кратком року, у примерима се истичу одбојни ставови скептичних људи. Готово све лексеми из ове групе садрже префикс *анџи-*: *анџивакс*, *анџиваксер*, *анџиваксерка*, *анџивакциналисџа*, *анџивакцинар*, *анџивакцинаџ*, *анџивакцинаџиџа*, *анџивакцинер*, *анџивакцинисџа*, *анџивакционалисџа* и *анџивексер*. Наведене лексеми прављене су по узору на интернационалне моделе грађења речи, па су у овој групи заступљене стране творбене морфеме (*анџи-*, *-ер*, *-исџ(а)*). Бројност примера је већа због различитих функција које остварују у дискурсу, од означавања особа са ставом против вакцинације (*анџивакциналисџа*) до осуде противника вакцинације (*анџивакцинаџ*). Ова лексика постојала је и пре пандемије ковида јер може да упућује на особе које су против било које вакцине (уп. Николић – Слилепчевић Бјеливук 2019), али је са ковидом доживела експанзију. У извору се наводе примери који већином указују на осуђивање особа које својим ставом угрожавају свој живот, као и животе многих људи

⁷ Лексема *изолационисџа* постојала је и пре пандемије ковида, а коришћена је у значењу присталице политичког покрета изолационизма (Николић и др. 2021: 378). Са новим друштвеним околностима и применом мера (само)изолације, добила је ново значење.

(нпр. „Dugačak spisak *antivakcinalista* u Srbiji”, „Ovi *antivakcinari* imaju sami sebe da unište”). Слични су и примери сложеница *ваксоскейџик* и *вакциноскейџик*, с тим што се њима означавају особе са нејасним ставом, али се такође осуђују због сумње у вакцине (нпр. „Kažu da se *vakinoskeptici* plaše”). Употреба у дискурсу показује „другост” противника вакцинације, тј. њихово одвајање од првог лица (нпр. „Ja nisam *antivakser...*”, „Nisam *antivakcinista*, *parrotiv*”). Лексемом *антивакцинашица* одређују се и конкретне особе у српском јавном дискурсу („*Antivakcinašica* Jovana Stojković”). У примеру „*Антиваксерка* преминула од короне после 12 недеља у болници” манипулативном стратегијом врши се убеђивање људи да треба да приме вакцину како би се избегао такав исход.

Присталице вакцинације се у Речнику именују само лексемама *ваксер*, *вакционофил* и *џроваксер*. И овде је приметно осуђивање именованих особа, када се називају „особама које се плаше” или „плаћеницима фармацеутске индустрије” (нпр. „Ja sam *vakcinofil!*”, „*Provakseri* su jednostavni, oni se samo plaše da umru”).

Од анализираних именица из ове групе најчешће су у употреби *антиваксер* (око 19 хиљада потврда), *антиваксерка* (око 3000), *антивакцинаш* (око 2000), *ваксер* (око 1500), *антивакс* (око 1000) и *антивакцинашица* (око 1000). Према томе, лексеме са страним творбеним формантима су фреквентније од оних са домаћим. Анализа примера из извора показује да у дискурсу доминира критика и осуђивање противника/присталица вакцинације (нпр. „Могу да кажем да *антивакцинисџи* апсолутно немају доказе”). Они који сматрају да вакцина није добра осуђују „(про)ваксерџе”, док када дође до нежељених последица, осуђују се противници вакцине. Циљ и једних и других јесте да придобију што више присталица.

4.2.4. Ексерцирана лексика испитује се у јавном дискурсу током пандемије ковида на примеру текстова из српских новина (*Полиџика*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Данас*, *Курир*, *Срџски џелеџраф*, *Информер* и *Ало*) у електронским издањима од почетка пандемије у Србији (март 2020). Из српских новинских текстова на интернету (са доменом *rs*) преузето је око стотину примера, на којима анализирамо употребу лексике из грађе. Гугл претрагом сагледано је понашање новостворених лексема у изворима. Новински текстови у којима се јавља лексика из грађе анализирани су у теоријском оквиру критичке анализе дискурса, будући да је реч о текстовима у којима се огледа и друштвено-политички контекст.

- 1) *Epidemiolog* Zoran Radovanović izjavio je da korona virus provremeno pravi talase, ali je to poslednji veliki talas, tako da se od marta očekuje normalniji život. (blic.rs, 17. 2. 2022)
- 2) *Virusolog* Milanko Šekler izjavio je večeras za Insajder da nema razloga za paniku zbog sve većeg broja obolelih od korona virusa, navodeći da su „sve to deca omikrona” i rezultuju blagom kliničkom slikom. (danas.rs, 19. 9. 2023)
- 3) Profesor dr Miloš Marković, *imunolog* sa Medicinskog fakulteta u Beogradu, rekao je da su antitela samo jedan vid odbrane od koronavirusa, kao i da se na osnovu njihove količine ne može tačno odrediti stepen zaštite. (politika.rs, 27. 10. 2021)

Очигледна је ситуација која одступа од „нормалног живота” и која изазива панику. Људи живе у страху од непредвидивости развоја вируса који новинари представљају као неку вишу силу која може да прави таласе (в. пример 1), али и да има децу (в. пр. 2), дакле да се размножава, шири. Медицински стручњаци се овде оглашавају да пруже утеху народу истичући да није све тако страшно како изгледа и на тај начин утичу на смиривање панике. Представници медицинске струке углавном се представљају персонализовано, са именом и презименом, али и са титулом (в. пр. 3).

Основни параметар дискурсне анализе тиче се приказа друштвених актера (према VAN LEEUWEN 2008).⁸ Индивидуализација/персонализација види се у дискурсу приликом упућивања на одређену (најчешће познату) особу (в. пр. 4 и 5). Према томе, на појединца се указује када се он издваја по неком свом ставу. То се експлицитно наводи у примеру 6, где се уместо личног имена налази лексема *антиваксерка*. Особе са ставом против вакцине и саме себе тако именују, чиме се јавно декларишу као присталице тог става (в. пр. 7). Тиме се означене индивидуе етикетирају у дискурсу.

4) – Ljudi pokušavaju da me deklariraju kao *antivaksera*. Nisam *antivakser*, niti sam *provakser*, ja sam za mogućnost izbora – poručuje Đoković. (informer.rs, 10. 12. 2023)

5) Ako je Nole *kovidiot* godine, onda su Britanci *kovidioti* milenijuma. Prosto brojke to govore. Noletova krivica je toliko mizerna (ako je uopšte i ima) u poređenju sa onim šta se sada radi na Ostrvu. Svedoci smo vesti da se na Vembliju zarazilo na desetine navijača Škotske, ali pošto to organizuju gospoda iz Engleske, onda je sve to u redu. A, kada neki tamo sa Balkana radi nešto što njima zameta kreće sumanuta lavina udara. (kurir.rs, 2. 7. 2021)

6) *Antivakserka* propagira stav protiv imunizacije i iznosi teorije zavere na društvenim mrežama, a nakon što je uzela novac za najludu noć, promenila je ploču. (alo.rs, 29. 11. 2021)

7) Bernier se zarazio pre tri nedelje. Voditelj koji je sam sebe zvao „Gospodin *Antivaks*” znao je da kaže da se američka vlada „ponaša poput nacista” kad prisiljava ljude da se vakcinišu. (kurir.rs, 31. 8. 2021)

Људи са карактеристичним ставовима често се у дискурсу представљају колективно (в. пр. 8). Заједничким називом етикетира се целокупна група, односно сви које повезује исти поглед на одређене ствари (вакцинацију). На разлике у ставовима указује се и напоменом да припадају „двама световима” (в. пр. 9). Ту се пресликавају свеприсутне поделе у друштву на „ове и оне”, па тако у овом дискурсу налазимо и присталице и противнике вакцинације, и преносиоце заразе (в. пр. 10) и здраве. Називи актера користе се функционализовано како би се упутило на њихову улогу у друштву. Како истиче Ван Левен (2008: 42), „functionalization occurs when social actors are referred to in terms of an activity, in terms of something they do, for instance, an occupation or role”. Као колективни актери у новинском дискурсу из доба пандемије обично иступају лекари, будући да заједно доносе одлуке или закључке у вези са ситуацијом, те сви стоје иза изречене тврдње као „струка” (в. пр. 11 и 12).

⁸ „Social actors can be referred to as individuals, in which case I shall speak of *individualization*, or as groups, in which case I shall speak of *assimilation*” (VAN LEEUWEN 2008: 37).

- 8) *Антиваксери* све схвате тек када дођу у болницу / Вакцина штити од тежег исхода болести и смрти. Нико од младих који су били вакцинирани није преминуо од ковида. (politika.rs, 23. 1. 2022)
- 9) Овдашњи *vakseri* и *antivakseri* такође живе у паралелним световима, али нема назнака да ће ти светови бити институционално или организационо диференцирани. (politika.rs, 28. 11. 2021)
- 10) Они наводе да се код особе која је боловала од ковида-19 током инфекције ствара специфичан имунски одговор и да је mala могућност да ће у прва три месеца бити „*kliconoše*” све и да дођу у контакт са неким ко је заражен. (telegraf.rs, 13. 11. 2020)
- 11) Бројни свetski *epidemiolozi*, *virusolozi* и специјалисти за заразне болести тврде да свет има рок од godinu дана или и мање пре него што вакцине прве генерације против корона вируса постану недovoljno ефикасне или не počну да захтевају модификоване verzije. (novosti.rs, 7. 4. 2021)
- 12) У прилог тој тврдној *virolozi* подсећају на слично понашање код вируса herpes simplex. Код људи који имају мутацију која утиче на ћелије TLR3, организам се теже носи са заразom. (informer.rs, 6. 4. 2020)

Специфично, актери у јавном дискурсу из времена пандемије ковида могу бити упоређени са неким другим бићем по својим карактеристикама или истакнутом понашању. Тако се група антивакцинаша представља у целини као змија која је опасна по здравље људи (в. пр. 13), пошто је циљ да се што више људи вакцинише, према инструкцијама лекара, али и државника. У оваквом експресивном контексту не чуди појава искључиво лексеме са суфиксом *-аш*.

- 13) *Antivakcinaši* су змија која бљује отров на све стране и угрожава национално здравље. (telegraf.rs, 12. 4. 2021)

С обзиром на број текстова у којима се јавља лексика из грађе, приметан је велики значај који се приписује конкретним особама, пре свега медицинским радницима. На овај начин истакнут је експланаторни карактер критичке анализе дискурса, пошто је текст повезан са целокупном друштвеном ситуацијом. У њима се огледају и друштвени ставови, али и поделе у друштву.

5. Дискусија. Анализа ексцерпираних именица за означавање особа у јавном дискурсу показује повезаност употребе те лексике и њихове функције са друштвеним контекстом будући да се јавља за време пандемије ковида. Лексеме из све три семантичке групе имају у дискурсу улогу да изазову пажњу читалаца/слушалаца и промене њихове ставове, тако што се истичу називи стручњака који желе да дају објашњење или пруже утеху људима, док се код присталица/противника вакцинације самим називом којим се неко означи исказује и његов став.

Именице за означавање медицинских радника углавном се користе уз њихова лична имена приликом представљања. Уколико у реченици изостане лично име, особа је позната из контекста или се лексема односи на све медицинске раднике тог профила. Те лексеме постају најфреквентније у јавном дискурсу у тренуцима када је актуелан неки вирус или епидемија, па се тада о томе више прича или пише. Експлицитно наглашавање професија

утиче на људе да обратe више пажње на објашњења или савете стручних лица који следе након представљања.

Лексика која означава заражене особе има функцију етикетирања у јавном дискурсу. Ту се препознаје и дистинкција *ми* : *они*, из које проистиче неуједначеност у односу моћи, јер *ми* упућује на особе које су главне и намећу етикете, док су *они/групи* подређени и понижени (Катнић Бакаршић 2012: 405; према Николић – Слилепчевић Бјеливук 2022: 139). Супстандардне лексеме експлицитно су исказане у примерима из извора да би се истакле особе заражене вирусом, које представљају опасност и шире заразу. Тиме се утиче на људе да буду опрезни и одговорни. Новостворени називи неретко су пејоративни, те су у дискурсу изразито маркирани као експресивна лексика.

Примери којима се означавају особе са ставом према вакцинацији користе се и уз лична имена, али чешће самостално, када упућују на присталице одређеног става. Њихова функција је да осуде и наметну осећај кривице особама са супротним ставом, те их у дискурсу експлицитно именују. У томе се огледа манипулација људима са циљем да се убеде у супротно. И из ове семантичке групе користе се речи са пејоративним призвуком (*антиивакцинаш*, *вакцинофил*). Ова лексика такође остварује функцију етикетирања и прављења дистинкције *ми* : *они*, чиме се повезује са семантичком групом заражених особа.

Критичком анализом дискурса утврдили смо главне стратегије у представљању друштвених актера, а то су индивидуализација, персонализација, колективизација и функционализација (VAN LEEUWEN 2008). У више од пола анализираних текстова доминира колективно иступање актера, што упућује на то да је у ситуацији пандемије лакше удружено изаћи са одређеним ставом, те, уколико се покаже супротно, нико од појединаца неће бити одговоран.

6. Закључак. Промене у друштву условиле су и промене у језику. Тако се у ексцерпираним примерима огледа креативност људи у стварању лексике која упућује на различите особе у новонасталим околностима. Доминантан творбени модел је суфиксација (*каранџинац*, *ковидаш*, *коронашица*, *вирусолошкиња*), а јављају се и сложенице (*вакциноскејџик*), сложено-суфиксалне (*каџиколизац*, *клицоноша*) и префиксалне творенице (*антиимаскер*, *џроваксер*). Све лексеме настале су по утврђеним творбеним моделима, а као најфреквентнији творбени форманти издвајају се *анти-*, *-(а)ц*, *-аш*, *-ица*, *-киња* и *-лој*. Посебно се суфиксом *-аш* маркира жаргонска лексика, а лексеме са овим суфиксом нађене су у експресивном контексту. Такви примери изазивају јачи ефекат приликом етикетирања или осуђивања појединаца.

Анализирана лексика у дискурсу употребљена је у функцији представљања одређене особе (*имунолој Борислав Каменов*), етикетирања заражених (*Победиће они с мање коронаша!*) или осуђивања особа са ставом према вакцинацији (*Брука ове антииваксерке је ојромна*). Осим што извештавају о конкретной особи, честа је и употреба лексема у дискурсу које упућују на више људи са одређеном карактеристиком или ставом (*нове џужбе изолациониста џројив државе*; *џослушао савети ових антииваксера*). С обзиром на то да људи виде лекаре као спасиоце који им могу помоћи и следе њихова

упутства, снажан ефекат у дискурсу имају називи за медицинске раднике. Због честих изјава медицинских радника за медије у таквим ситуацијама, у јавном дискурсу је чешћа употреба лексема које их означавају.

Лексеме из грађе анализирани у дискурсу употребљавају се са циљем да се истакне појединац или група људи од утицаја у друштву или група од које прети опасност. Примери из испитаног новинског дискурса показују и друштвене неједнакости и поделе у друштву. Тако се издвајају заражени од незаражених, те се заражени етикетирају различитим називима, као што се и физички издвајају применом мере (само)изолације. Такође, друштво се дели и на противнике и присталице вакцинације, који се међусобно осуђују. У томе се огледа манипулација са циљем убеђивања у супротан став према вакцинацији. Критичком анализом дискурса показано је да и дискурс током пандемије ковида представља огледало друштвене праксе.

Две трећине грађе постојало је и пре пандемије ковида, али су те лексеме у новом дискурсу прошириле употребу и добиле нека нова значења. Та нова значења и употреба опстају и данас, након четири године од почетка пандемије у Србији, а нова лексика је обогатила српски језик и добија своје место и у речницима.

ИЗВОР

Слијепчевић Бјеливук, Светлана, Марина Николић. *Речник ковида: њемајски и асоцијативни*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Прометеј, 2022.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слањање и њрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- Марковић, Јордана. Улазак короне у српски језички систем. *Исходишња* 7 (2021): 163–176.
- Милашин, Горан. Индивидуализми у језику Твитера. Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексикоџрафија и лексиколоџија у свејлу актуелних њроблема*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2021, 725–744.
- Мишић Илић, Биљана, Ана Крстић. Деагентизација у изјавама Кризног штаба поводом пандемије вируса ковид-19 у Србији. *Српски језик* 26 (2021): 89–109.
- Николић, Марина, Светлана Слијепчевић Бјеливук. Како се зову противници вакцинације. Слободан Новокмет, Светлана Слијепчевић Бјеливук, Марина Николић (ур.). *Језик око нас*. Нови Сад: Прометеј, 2019, 65–68.
- Николић, Марина, Светлана Слијепчевић Бјеливук, Слободан Новокмет. Нове речи у српском јавном дискурсу као последица пандемије ковида 19. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 51/1 (2021): 365–390.
- Николић, Марина. Лексика са семантичком компонентом простора и времена у српском јавном дискурсу током пандемије ковида. *Јужнословенски филолоџ* 78/2 (2022): 747–769.

- НИКОЛИЋ, Марина, Светлана СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК. *Српски јавни дискурс у њангелџији*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Нове речи и значења у српском језику*. Београд: Алма, 2008.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК, Светлана, Марина НИКОЛИЋ. Јавни дискурс у периоду епидемије ковида. *Српски језик* 26 (2021): 253–267.
- ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

*

- ALYKSYEYeva, Iryna, Tetyana CHAIUK, Elizaveta GALITSKA. Coronaspeak as Key to Coronaculture: Studying New Cultural Practices Through Neologisms. *International Journal of English Linguistics* 10/6 (2020): 202–212.
- ВАКХМАТ, Liudmyla, Violetta PANCHENKO, Oksana NOSACH. Language Change, Lessons of Covid-19 and Coroneologism. *Alfred Nobel University Journal of Philology* 21 (2021): 131–138.
- БРЕШАН АНЋИЋ, Tanja, Petra BOŽANIĆ. Formation of Neologisms Related to the Covid-19 Pandemic on Croatian Websites. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 15 (2022): 63–86.
- BUGARSKI, Ranko. *Žargon*. Београд: XX век, 2003.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Critical Discourse Analysis*. Boston: Addison Wesley, 1995.
- JANJATOVIĆ JOVANOVIĆ, Milica. Manipulativne jezičke strategije u javnom diskursu Srbije. Dejan Pralica, Stefan Janjić (ur.). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 9*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2020, 143–156.
- MILUTINOVIĆ, Irina. Politička instrumentalizacija medijskog diskursa o pandemiji kovida 19 u Srbiji: izveštavanje i neki normativni aspekti. *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike* 10/2–3 (2020): 27–50.
- ŠTRKALI DESPOT, Kristina. Kako koronavirus mijenja jezik kojim govorimo (i mislimo)? *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 7/2 (2020): 1–7.
- VAN DIJK, Teun. Critical Discourse Analysis. Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, Deborah Schiffrin (ed.). *The Handbook of Discourse Analysis. Second Edition*. Wiley-Blackwell, 2015, 466–485.
- VAN LEEUWEN, Theo. *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- VUKOVIĆ, Milica. Kritička analiza diskursa. Slavica Perović (ur.). *Analiza diskursa: teorije i metode*. Podgorica: Institut za strane jezike, 2014, 97–114.

Đorđe Šunjevarić

NOUNS THAT REFER TO PERSONS IN SERBIAN PUBLIC DISCOURSE DURING THE COVID PANDEMIC

Summary

The subject of this study is the nouns that refer to persons from *the COVID Dictionary* by Svetlana Slijepčević Bjelivuk and Marina Nikolić, as well as their use in Serbian newspaper discourse. Excerpted examples are dominantly used during the COVID-19 pandemic. The aim of the research is to demonstrate the enrichment of the category of nouns for designating individuals in Serbian and to examine the usage and semantic realizations of examples in public discourse throughout the COVID-19 pandemic. There are frequent examples motivated by the words *vakcina* ('vaccine'), *kovid* ('covid'), *korona* ('corona'), etc. The predominant derivational model is suffixation, but there are also prefixal formations with prefixes *anti-* and *pro-*. A special group of examples from the corpus consists of substandard, colloquial lexemes that express people's reactions, attitudes and feelings. Analytical, descriptive and synthetic methods are used in this research. Usage of examples are examined by a Google search of excerpted lexemes. Analysis of public discourse shows a strong influence of socio-political circumstances on the use and semantics of lexemes. The vocabulary analyzed in the discourse is used to represent specific individuals, label those infected, or condemn individuals with certain attitudes toward vaccination. Given that people see doctors as saviors who can help them and follow their instructions, names for medical experts have a strong effect on the

discourse. Examples from the newspaper discourse also show social inequalities and divisions in society. A critical approach has revealed that the distinction *us : them* is related to societal division, as well as the manipulation of people aimed at persuading them to adopt opposing views. In this way, the discourse during the COVID-19 pandemic is a mirror of social practice.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет (докторанд)
Ђирила и Методија 2, 18101 Ниш, Србија
dj.sunjevaric-15757@filfak.ni.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Ivana Miškeljin

SYNTACTIC PROPERTIES OF TOPICALIZATION IN SERBIAN*

The aim of this paper is to lay out the syntactic properties of topicalization in Serbian by offering a comprehensive empirical study of Serbian data, namely considering the nature of fronted elements and delineating topicalization from other similar preposing structures such as focus preposing, left dislocation, *wh*-movement and *wh*-relative pronoun movement, then examining syntactic phenomena such as long distance dependencies and island sensitivity, reconstruction effects and embedding by presenting some new data and pointing out the challenges for future accounts of topicalization in Serbian. The considered data were collected from the relevant literature and elicited from our informants in the form of a questionnaire.

Keywords: topicalization, topic, gap, movement, reconstruction.

Циљ рада је да се изложи синтаксичке особине тематизације у српском језику представљањем исцрпне емпиријске студије података, уз разматрање природе препонираних елемената и разграничавање тематизације од других сличних препонираних структура као што су фокализација, лева дислокација и померање упитних речи и релативних заменица, те испитивање синтаксичких феномена попут повезаности са великих удаљености и осетљивости на синтаксичка острва, ефеката реконструкције и синтаксичког уметања, при чему се дају нови подаци и указује на изазове за будуће анализе тематизације у српском језику. Разматрани примери су сакупљени из релевантне литературе и састављени за потребе упитника за наше испитанике.

Кључне речи: тематизација, тема, фонолошки празан елемент, померање, реконструкција.

1. INTRODUCTION. This paper illustrates syntactic properties of a preposing structure in Serbian commonly referred to in the literature as fronting or topicalization (henceforth TOP) from the generative standpoint, as exemplified in (1):

- (1) Kolače_i Silvija voli t_i.
Cakes.ACC Silvia.NOM likes.
'Cakes Silvia likes.'

where the object 'kolači' is preposed or fronted, i.e., placed in sentence-initial position and established as the topic or what the utterance is about and marked as old or presupposed information, i.e., known to the interlocutor, which is one of the means languages employ to mark topics. The verb carries sentential or main stress. Syntactically, TOP denotes a relation between this fronted element serving as the topic and the gap or trace (t) (also copy of CHOMSKY 2008) in its canonical position later in the sentence, whose reference is determined by the topic (WILLIAMS 1980; REINHART 1981; TSAI 2022). The considerations presented in Section 3

* I owe a deep debt of deep gratitude to Sabina Halupka-Rešetar and the anonymous reviewers for their valuable, constructive and stimulating comments, suggestions and corrections which improved the paper significantly. I am also truly thankful to my informants.

indicate that this dependency between the topic and the gap is non-argumental (A') and that it passes a number of the tests standardly assumed to imply that it was generated by the (A'-) movement of the preposed element. However, TOP in Serbian also exhibits some unexpected behavior in this regard and the aim of the paper is to comprehensively highlight the characteristics of this preposing structure in Serbian, presenting some new data, and point out the challenges for future accounts of TOP in Serbian.

Although the propositional meaning of the utterance in (1) is the same as the one in (2) below with canonical or basic, SVO, word order in Serbian (MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 1990; POPOVIĆ 1997, *inter alia*), conveying the fact that Silvia likes cakes:

- (2) *Silvija voli kolače.*
'Silvia likes cakes.'

the utterances are not felicitous in the same contexts. This is where discourse comes into play. Namely, the packaging of this context-related information for the purposes of establishing topic continuity in the discourse or for other pragmatic, affective, social factors which may motivate speakers to opt for a non-canonical, marked or topicalized structure (cf. LEUCKERT 2017) is communicated by the information-structural component of the language and it determines the kind of context in which the utterance may be used.

Drawing on these basic concepts, the paper is structured as follows. Section 2 discusses the nature of topicalized elements and delineates TOP from other preposing structures, namely focus preposing, left dislocation, *wh*-movement, and *wh*-relative pronoun movement. Section 3 and its subsections examine the syntactic properties of TOP, namely long-distance dependencies and island sensitivity, reconstruction effects and embedding, thus laying out the fundamental diagnostics of the structure in question. The examples presented in the paper were collected from the relevant literature and elicited from our informants in the form of a questionnaire relying on their native language competence, which was, in this case, less limiting for testing all the assumptions than searching for the corresponding naturally-occurring utterances. There were 25 informants of different occupations, 37 to 70 years of age.

2. THE NATURE OF TOP ELEMENTS AND DEMARCATION OF TOP IN SERBIAN. Serbian is said to belong to the group of discourse-configurational languages, i.e., the 'language type in which primary sentence articulation is motivated by discourse-semantic, rather than theta [thematic] role or case, considerations' (É. KISS 1995: 3) and also to the group of scrambling languages (GODJEVAC 2000; VAN GELDEREN 2003; BAILYN 2012)¹ since it is characterized by a relatively free word order (STJEPANOVIĆ 1999; GODJEVAC 2000). As mentioned in (2), the common view is that the canonical ordering in Serbian is SVO while all other orderings are marked (MRAZOVIĆ

¹ Godjevac (2000: 238–241) argues that Serbo-Croatian does not provide conclusive evidence for distinguishing between two different types of movement operations, namely scrambling and topicalization. Bailyn (2012) observes that scrambling is often taken to be a cover term for non-canonical linear orders derived by discourse-related movements.

– VUKADONOVIĆ 1990; POPOVIĆ 1997; STJEPANOVIĆ 1999; GODJEVAČ 2000, inter alia). Following van Gelderen (2003) and drawing on the evidence presented in the following section, it will be assumed here that TOP is an instance of syntactic movement driven by a certain discourse-pragmatic intention. The mechanism of this intricate discourse-syntax interaction will remain outside the scope of the paper.

The first and the last position in a Serbian sentence are considered prominent (POPOVIĆ 1997: 16; TOŠOVIĆ 2005: 1065), i.e., related to certain discourse functions. Namely, the left edge position is reserved for continuing and contrastive topics and contrastive focus and the right one for information focus (both broad and narrow) (cf. MIŠKELJIN 2017; 2018; HALUPKA-REŠETAR 2011; 2021). Therefore, as illustrated in (3) below, with neutral intonation and the last sentence element carrying the primary, heavy or nuclear pitch accent, ‘*Silvija*’ is the topic of each sentence in the aboutness sense whereas the sentences differ in what is given as the new information or focus, the part which advances the discourse, namely ‘*Milanu*’ in (a), ‘*kolače*’ in (b) and (c), and ‘*napravila*’ in (d). The topicalized expressions will be in italics throughout the paper for easier distinction.

- (3) a) *Silvija* je napravila kolače Milanu.
 Silvia.NOM AUX.CL made cakes.ACC Milan.DAT.
 b) *Silvija* je napravila Milanu kolače.
 Silvia.NOM AUX.CL made Milan.DAT cakes.ACC.
 c) *Silvija* je Milanu napravila kolače.
 Silvia.NOM AUX.CL Milan.DAT made cakes.ACC.
 d) *Silvija* je Milanu kolače napravila.
 Silvia.NOM AUX.CL Milan.DAT cakes.ACC made.
 ‘*Silvia made cakes for Milan.*’

A sentence topic can be marked by placing an element in the position preceding the canonical position of the subject, i.e., by using TOP, however, under certain discourse conditions. The intuitive claim is that the topicalized expression represents an entity or referent previously evoked or established in the discourse or presupposed (HANKAMER 1971; CHOMSKY 1971), old or given (HALLIDAY 1976b; CHAFE 1976), or it has to be anaphoric (previously mentioned) or generic (general, constant or habitual) (the theme of KUNO 1972), which is why referents are usually represented by (morphologically) definite or specific noun phrases (NPs).² However, indefinite NPs (which typically mark entities new to the discourse) can also be felicitously topicalized on condition that they are inferentially linked to an entity previously evoked in the discourse, as exemplified in (4) for Serbian (MIŠKELJIN 2017: 59):

- (4) TOP of a specific indefinite NP:
 Zadatak se sastoji iz dva dela. *Jedan (deo)* ću vam
 Assignment REFL.CL consists of two parts. One (part).ACC will.CL you.PL.CL
 objasniti sada.
 explain now
 ‘The assignment consists of two parts. One (part) I will explain to you now.’

² Due to the lack of a D layer (determiner), as argued by Bošković (2005), among others, nominal expressions in Serbian will be referred to as NPs throughout the paper.

Thus, regardless of definiteness or other lexical properties of NPs, in order for TOP to be rendered felicitous, the referent of the preposed NP must be D-linked to an accessible discourse entity (NEELEMAN – REINHART 1998), or it must stand in a plausible linking relation to the previous discourse, or the anchored partially ordered set (poset), which subsumes both explicitly evoked and inferentially related referents or links, and also evoke a salient or open proposition (OP) for felicity at the time of utterance (WARD – PRINCE 1991; BIRNER – WARD 1998; LAMBRECHT 1994; GREGORY – MICHAELIS 2000). Namely, the topicalized ‘jedan (deo)’ is plausibly linked to the anchoring poset{zadatak}, triggered by ‘dva dela’, which was explicitly mentioned in the previous utterance. An OP is evoked for felicity at the time of utterance, presented in the canonical word order as: OP = Ja (I)³ ću vam objasniti {zadatak} X-time, where the variable X is a member of the poset {time}. There are two pitch or peak accents, namely the primary, nuclear or heavy pitch accent on ‘sada’ representing the new information or focus (the information focus of É. KISS: 1998),⁴ and a somewhat weaker pitch accent on the preposed ‘jedan (deo)’ evoking contrastive alternatives (termed A- and B-accent by JACKENDOFF 1972, respectively). As pointed out by Lambrecht (1994: 161), the relevant function of TOP here is to syntactically mark accented elements as a (certain type of) topic since they would otherwise be interpreted as focus elements in sentences with unmarked presuppositional structure. This is what Stjepanović (1999) terms defocalized phrase scrambling⁵ and Godjevac (2000) non-focused constituent movement (away from the right edge to avoid being prosodically prominent or in focus).

Apart from NPs serving as a direct or indirect object, it is possible to topicalize a non-finite verb phrase (VP), a circumstantial prepositional phrase (PP) or adverbial phrase (AP), a whole clause (CP),⁶ bearing in mind the discourse conditions explicated above, as illustrated in (5):⁷

³ Let us insert the overt subject ‘ja’ (I) here in order to preserve the word order without affecting the meaning of the utterance.

⁴ In sentences where the presupposed material precedes the focused element, this element receives the main or sentential stress, which is a default stress assignment mechanism, namely the Nuclear Stress Rule (NSR) of Chomsky and Halle (1968) or Zubizarreta’s (1998) reformulation of it that the NSR always assigns the sentential stress to the most embedded element of the sentence, or the edge of the phrase. This kind of focus simply conveys non-presupposed information without syntactic displacement. This is the case with, for example, typical answers to *wh*-questions:

A: What did Silvia make?

B: Silvia made lean cakes.

⁵ Stjepanović (1999: 81) claims that it is clause bound in Serbo-Croatian. However, this is not quite borne out by the judgements of our informants who find her example given below acceptable (even better with the verb ‘ćuo’ (heard)):

Mariju sam tvrdio da Petar voli.

Maria.ACC AUX.CL claimed that Peter loves

‘I claimed that Peter loves Maria.’

⁶ A complementizer phrase containing tense and force.

⁷ It is possible in Serbian to front a prenominal adjective, possessive and a demonstrative, since, as Bošković (2005) argues, due to the lack of a D layer (determiner), a Serbian NP does not constitute a barrier for extraction, as exemplified below:

Čokoladne/Svoje/Ove je Silvija dala kolače Milanu.

Chocolate/Her/These AUX.CL Silvia.NOM gave cakes.ACC Milan.DAT.

‘Silvia gave Milan chocolate/her/these cakes.’

- (5) (a) TOP of the indirect object:
Context: Silvia prepared some food for her brothers Milan and Marco.
Milanu/ njemu je Silvija napravila kolače.
Milan.DAT him AUX.CL Silvia.NOM made cakes.ACC.
'For Milan Silvia made cakes.'
- (b) TOP of the non-finite VP:
Silvia kaže da će napraviti kolače za žurku i
Silvia.NOM says that will.CL make cakes for party and
napraviti kolače ona hoće.
make cakes she.NOM will
'Silvia says that she will make cakes for the party and make cakes she will.'
- (c) TOP of the circumstantial PP:
Silvija radi kao učiteljica. *Iz hobija* ona pravi rođendanske kolače
Silvia works as teacher as hobby she.NOM makes birthday cakes
'Silvia works as a teacher. As a hobby she makes birthday cakes.'
- (d) TOP of the circumstantial AP:
Silvija kuva odlično. *Prilično dobro* ona pravi i kolače.
Silvia cooks excellently. Pretty well she.NOM makes and cakes.
'Silvia is excellent at cooking. Pretty well she makes cakes too.'
- (e) TOP of the whole clause, CP:
Context: Milan was thrilled with Silvia's cakes at the party.
Da Silvija pravi dobre kolače Milan nije znao.
That Silvia makes good cakes Milan.NOM did not know.
'That Silvia makes good cakes Milan didn't know.'

As expected, simple quantifier phrases, i.e., non-referential expressions cannot be topicalized, as illustrated below. The examples which are considered unacceptable by native speakers of Serbian are marked with an asterisk (*).

- (6) (a) **Svako dete* doktor je pregledao.
'*Every child the doctor examined.'
- (a') *Svako dete s opekotinama* doktor je pregledao.
'Every child with burns the doctor examined.'
- (b) **Bilo koga* policija bi ispitala.
'*Anyone the police would have questioned.'
- (b') *Bilo koga zatečenog na mestu zločina* policija bi ispitala.
'Anyone found at the crime scene the police would have questioned.'

However, if a simple quantifier phrase is modified by adding an exceptive phrase or a relative clause, as in (a') and (b'), respectively, the phrases become referential and able to trigger presupposition, i.e., contrasted alternatives, in which case topicalization is no longer infelicitous (the contrast noted in English by POSTAL 1993).

The phenomenon has been termed Left-Branch Extraction (LBE). It denotes displacement of a left-edge element of a noun phrase. In Russian, LBE marks contrastive focus or topicalization on the displaced element. At a glance, in Serbian, it seems much more difficult to interpret the preposed element as a topic than focus. Since the syntactic processes involved here appear to be different, this kind of fronting in Serbian remains outside the scope of this paper and demands special attention. For a recent study of LBE in Russian, see Bondarenko and Davis (2023).

TOP should be distinguished from other preposing structures, such as focus preposing, left dislocation, *wh*-movement and *wh*-relative pronoun movement. The preposed element will again be in italics.

Consider the example in (7) illustrating a focus preposing structure, a structure superficially identical to TOP:

- (7) *Posne kolače* mislim da Silvia pravi.
 Lean cakes.ACC think-I that Silvia.NOM makes
 ‘Lean cakes I think that Silvia makes.’

Applying the analysis from (4), the link here is the new information or focus and the canonical form of the open proposition evoked at the time of utterance is OP = I think that Silvia makes X, where the variable X is a member of the poset {the kind of cakes}, ‘*posne kolače*’ is the focus, and the sentence has only one, heavy pitch accent (contrastive) in this case, which is on the fronted focus (the identificational focus of É. KISS 1998),⁸ the rest of the sentence is typically deaccented.

TOP should also be distinguished from a superficially similar preposing structure termed left dislocation (LD), namely Hanging Topic Left Dislocation (HTLD) and Contrastive Left Dislocation (CLD), two types detected in Serbian, differing both syntactically and functionally (for discourse and syntactic properties of two types of LD in Serbian, see MIŠKELJIN 2017; 2018). Consider the structures in (8), the new information being the direct object, cakes, carrying sentential stress. The subscript coindexation marks coreference.

- (8) a) TOP: *Milanu*_j je Silvija napravila kolače.
 Milan.DAT AUX.CL Silvia.NOM made cakes.ACC
 ‘Silvia made cakes for Milan.’
 b) HTLD: *Milan*_i, je Silvija je napravila njemu_i kolače.⁹
 Milan.NOM (default case) Silvia.NOM AUX.CL made him cakes.ACC
 ‘Milan, Silvia made cakes for him.’
 c) CLD: *Milan/ Milanu*_i, njemu_i je Silvija napravila t_i kolače.
 Milan.NOM/Milanu.DAT him AUX.CL Silvia.NOM made cakes
 ‘Milan, Silvia made cakes for him.’

In (8b), the indirect object ‘Milan’ is preposed and marked as the topic of the utterance leaving behind a coreferential resumptive pronoun (RP) in its canonical position. (8c) differs from (8b) in that the case matching between the preposed indirect object and the RP is optional, and the RP in (8c) is also fronted. Another distinctive feature is considered to be the position of the auxiliary clitic (or clitic

⁸ As illustrated, this kind of focus expresses ‘a quantification-like operation’ (É. KISS 1998: 245) and is associated with a negation (contrastive) or assertion (emphatic) of a presupposition.

⁹ For the purpose of simplicity, the example with a full object pronoun is used. The resumptive pronoun is placed in the position the preposed indirect object ‘Milan’ would occupy in the unmarked ordering as in:

Silvija je napravila Milanu kolače.
 Silvia.NOM AUX.CL made Milan.DAT cakes.ACC
 ‘Silvia made cakes for Milan.’

Much more frequent are sentences with clitic object pronouns, namely:

Milan, Silvija mu je napravila kolače.
 Milan.NOM Silvia.NOM DAT.CL AUX.CL made cakes.ACC
 ‘Milan, Silvia made cakes for him.’

clusters). In Serbian, clitics have to occur in the second position in their intonational phrase (second position effect or second position cliticization), attaching or encliticizing to an element providing a host, regardless of the category of the host (BOŠKOVIĆ 2000b; MARKOVIĆ – MILIĆEV 2016). Since the auxiliary clitic ‘je’ is in the second position in (8a) and third in (8b) and (8c), it seems to follow that the LD element forms another intonational phrase, and is also set off by an intonational break. Functionally, HTLD in Serbian is as a topic-promoting device, whereas CLD and TOP mark contrastive topics, whereby TOP refers to discourse entities with a higher activation status than CLD, as shown in Miškeljin (2017; 2018) based on a corpus study.

The example in (9) illustrates *wh*-movement in Serbian (also known in the literature as *wh*-fronting, *wh*-extraction or *wh*-raising):

- (9) *Šta* misliš da Silvija pravi?
 What think-you that Silvia.NOM makes
 ‘What do you think that Silvia makes?’

It represents a syntactic dependency which involves moving a *wh*-word or an interrogative word or phrase from its thematic or argument position to sentence or clause initial position (the specifier of CP, a non-argument or A'-position) which assigns clausal scope to them, i.e., a *wh*-word checks or satisfies the left peripheral *wh*-clause-type feature on C. (cf. RUDIN 1988; RICHARDS 1997; BOŠKOVIĆ 1998; 1999; 2003; STJEPANOVIĆ 1999; GODJEVAČ 2000). Certain properties of *wh*-movement in Serbian will be discussed in the following sections since it has been observed that it patterns with TOP in a number of cases.

And finally, TOP should not be confused with *wh*-relative pronoun movement which occurs in relative clauses, as exemplified in (10) below.

- (10) Luka je probao kolače koje je Milan rekao da je
 Luca AUX.CL tasted cakes which AUX.CL Milan said that AUX.CL
 Silvia napravila
 Silvia.NOM made
 ‘Luca tasted the cakes which Milan said that Silvia had made.’

It is assumed that the relative pronoun ‘*koje*’ undergoes movement to the specifier of CP which is attached to the NP ‘*kolače*’, a constituent of the matrix sentence, the antecedent or the head of the relative clause, which binds a variable contained in it. Namely, the object of the embedded verb ‘*napravila*’ is restrictively relativized, in this case, i.e., the reference of ‘*kolači*’ is narrowed down to the cakes that Silvia made (DE VRIES 2018). This movement is like *wh*-movement (*wh*-words or interrogative words serve as relative pronouns in Serbian too), but motivated by checking a relative clause-type feature on C instead of a *wh*-feature. The example also demonstrates a possibility of long-distance movement of the relative pronoun (ADGER 2003; CARNIE 2013; KORDIĆ 1995).

After considering what can be topicalized in Serbian minding certain discourse constraints and delineating TOP from other preposing structures, we can move on to identify its distinctive syntactic properties.

3. SYNTACTIC DIAGNOSTICS OF TOP. As suggested by Chomsky (1977), long-distance TOP in English patterns like *wh*-movement obeying the same island

restrictions, whereby an island denotes a syntactic structure which blocks syntactic dependencies across it, for example, movement or extractions, thus giving rise to ungrammaticality or ambiguity. The same island sensitivity tests will be applied to test Serbian data. Other tests are related to the reconstruction properties of TOP. The term reconstruction refers to the interpretation of syntactic structures whose element has undergone movement by reconstructing the pre-movement representation and considering referential (binding or scopal) relations with the moved element in its base-generated or thematic position, i.e., when the movement operation is undone. Movement is copying and the low copy of a moved constituent is not spelled out but is present at the level of Logical Form (LF), as suggested by certain interpretation or the reconstruction effects (CHOMSKY 1995; 2008). These tests are standardly assumed to indicate that a structure was generated by a movement operation (cf. ROSS 1967; CULICOVER 1976; CHOMSKY 1977; CINQUE 1990; CARNIE 2013; YOSHIMOTO 2023, *inter alia*). But, as pointed out in the introduction, these tests will be applied for the purposes of highlighting the properties of TOP in Serbian and identify the challenges to its future analysis.

Since a topicalized element can occur after a complementizer, Chomsky (1977) proposes that the topic position must be in a phrasal projection above the T(tense)P/I(nflection)P. Various positions have been suggested to serve as the topic position across languages, for example, Spec(ifier),CP (HIGGINS 1973; BOWERS 1976), Spec,TP/IP or subject position (ROCHEMONT 1989; MIYAGAWA 2017), a position adjoined to IP/TP (BALTIN 1982; LASNIK – SAITO 1992), or the topic heads its own projection, namely TopP, in the left periphery of the clause according to the cartographic approaches of Rizzi (1997) and Haegeman (2015). The Serbian embedded TOP data should contribute to the vast cross-linguistic data and the ongoing debate on where this position could be.

Therefore, the following subsections present the syntactic diagnostics for topicalization in Serbian by considering the following phenomena: long-distance dependencies and island sensitivity (subsection 3.1), reconstruction effects (subsection 3.2) and embedding (subsection 3.3).

3.1. TOP, LONG-DISTANCE DEPENDENCIES AND ISLAND SENSITIVITY. It is assumed that TOP establishes an A'-dependency relation between the moved element and the gap or the trace of the moved element. Namely, similar to *wh*-movement, long-distance TOP is allowed and the element is displaced into a position whose grammatical function is not predetermined (A'-position), and as shown in section 2, what can be topicalized is independent of the category (NP, PP, CP, etc.).¹⁰ The trace 't' marks the canonical position of the moved constituent. Consider the following pair of examples in (11), illustrating long-distance *wh*-movement and long-distance TOP:

(11) (a) *Wh*-movement:

Kome_i misliš da su mi rekli da je Silvija napravila kolače t_i?
 To whom think-you that AUX me.CL told that AUX Silvia.NOM made cakes,ACC
 'Who do you think I was told that Silvia made cakes for?'

¹⁰ A position where no case or thematic roles are assigned, i.e., a position in which the moved element does not receive its interpretation.

(b) TOP:

Kolače_i mislim da su mi rekli da je Silvija napravila t_i Milanu.
Cakes.ACC think-I that AUX me.CL told that AUX Silvia.NOM made Milan.DAT
'Cakes I think I was told that Silvia made for Milan.'

Unlike in English, where the trace of TOP is subject to *Weak Crossover Effects* (WCO), in certain configurations, similar to *wh*-movement (cf. LASNIK – STOWEL 1991; POSTAL 1993),¹¹ in Serbian, like in most languages which allow scrambling (RICHARDS 1997; GODJEVAC 2000; BAILYN 2012, inter alia), there seem to be no WCO effects with TOP (with an exception noted by BOŠKOVIĆ 2004; 2010 for Serbian, which will be given shortly). Namely, these effects arise in English, i.e., intentional coreference (or coindexation) between the pronoun and the moved constituent is unlikely, when the pronoun being crossed over is embedded in a noun phrase (only [noun *of* pronoun] configuration) and the element which moves to the left is not an operator (for example, a *wh*-word (e.g., which, who) or a simple quantifier (e.g., every, some)).¹² As noted by Godjevac (2000: 180), (long-distance) *wh*-movement in Serbian 'ameliorates' WCO, i.e., it is possible for a *wh*-word to bind a pronoun in the subject position, but this interpretation is considered degraded.¹³ Consider the Serbian examples in (12). Read (12b) so that sentential stress falls on the verb 'veruju', not as the answer to (12a). A question mark means that the examples are judged degraded by our informants. (12a) demonstrates a WCO effect with *wh*-movement whereby the intentional coreferential reading is possible, but less likely, whereas (12b) presents a case of topicalization where the intentional coreferential reading is available, i.e., there is no WCO effect.

(12) (a) ?Kome_i misliš da njeni_i prijatelji veruju t_i?
To whom think-you that her friends.NOM trust
'Who do her friends trust?'

(b) Silviji_i mislim da njeni_i prijatelji/prijatelji (?od) njenog_i oca veruju t_i.¹⁴
Silvia.DAT think-I that her friends friends.NOM of her father trust
'Silvia I think her friends/friends of her father trust.'

¹¹ Consider the following pair of examples in English regarding *wh*-movement:

(a) Who_i said she_i was fat? – intentional coreferential reading is possible, i.e., no *Crossover Effect*

(b) *Who_i did she_i say t_i was fat? – intentional coreferential reading is not possible, *Crossover Effect*

The acceptability contrast is explained by the fact that in (b) the *wh*-element has moved across the pronoun, unlike in (a). Furthermore, *Strong Crossover Effect* occurs when the pronoun is in the argument position of the relevant verb (c) and not embedded in a noun phrase (d). Compare the following:

(c) *Who_i do you think she_i trusts t_i? – intentional coreferential reading is not possible, *Strong Crossover Effect*.

(d) ?Who_i do her_i friends/friends of hers_i trust t_i? – intentional coreferential reading possible, but highly unlikely, *Weak Crossover Effect*.

¹² Consider the pair of examples for English from Postal (1993: 547):

(a) Sidney_i, I am sure [his_i job/mother/beard] is important to t_i.

(b) *Sidney_i, I am sure [your carving/description/opinion of him_i] is important to t_i.

¹³ Richards (1997: 33) notes that in Serbo-Croatian WCO effects do not arise locally:

Koga_i voli njegov_i majka?

Whom loves his mother

'Who_i does his_i mother love?'

¹⁴ Here is also the Serbian translation of Postal's (1993: 547):

*Sidney_i, I am sure [your carving/description/opinion of him_i] is important to t_i.

Sidniju_i je sigurna sam tvoje mišljenje (opinion) o njemu_i važno.

This behavior of TOP in Serbian is unexpected since it is a well-known fact that only phrases that occupy A(argument)-positions can bind anaphors (reflexives and reciprocals), which is a standard test for A-movement (Bošković 2010), and it has already been shown that the position into which the topicalized element is displaced is an A'-position. Thus, the absence of WCO implies the A-movement nature of TOP. However, as mentioned above, a case of TOP which is not able to obviate WCO is given by Bošković (2010: fn.5), which further complicates the situation. Namely, the topicalized reciprocal direct object cannot bind the anaphor within the subject it has crossed, as illustrated in (13):

- (13) *[Marka i Petra]_i [prijatelji jedan drugoga]_i mrze t_i.
 [Marko and Petar].ACC [friends each other].NOM hate
 'Marko and Petar, each other's friends hate.'

On a par with *wh*-movement, TOP is restrained with respect to a number of constraints subsumed under the *Subjacency Principle* or *Condition*. It is a general locality constraint on syntactic movement introduced by Chomsky (1973) in an attempt to unify a number of different island constraints, i.e., syntactic configurations out of which movement is banned (for general accounts of island phenomena see CARNIE 2013, inter alia). Movement relates two positions, namely the one where the constituent is spelled out and the one where it receives its semantic interpretation. The *Subjacency Principle* limits movement by defining bounding nodes or phases (DPs/NPs, TPs) while allowing for long distance movement cyclically, i.e., through a series of shorter movements (resembling a chain). Distance is defined in terms of the number of designated nodes between the two positions in question. The crossing of two bounding nodes results in ungrammaticality. The following constraints will be tested for both TOP and *wh*-movement simultaneously, namely *Complex NP-Constraint*, *Wh-island Constraint*, *Coordinate Subject Constraint*, *Sentential Subject Constraint*, *Subject Condition* and *That-trace Effect*.

Complex NP-Constraint. A complex NP denotes a noun phrase which contains a complement CP or dominates a CP and the constraint bans the movement of an element contained in that CP out of the NP (Ross 1967). There are two cases in which an NP contains a CP, namely complement or argument and relative clauses, given in (14a) and (14b), respectively. As shown, they are islands for both phenomena. However, they are considered to be weak islands in the sense that the extraction of arguments out of them is often perceived by native speakers as degraded rather than completely impossible, which was attested by our informants as well. Square brackets will demarcate islands. Consider the following pairs of examples:

- (14) (a) TOP:
 ?Kolače_i smo čuli [NPglasine [CPda Silvija voli t_i]].
 Cakes.ACC AUX.CL heard-we rumours that Silvia.NOM likes
 'We heard the rumours that Silvia likes cakes.'
 (a') *Wh*-movement out of a complement clause:
 ?Šta_i smo čuli [NPglasine [CPda Silvija voli t_i]]?
 Who AUX.CL heard-we rumours that Silvia.NOM likes
 'What rumours did we hear that Silvia likes?'

(b) TOP:

**Kolače_i* je Silvija [_{NP}devojka [_{CP}koja voli t_i]].
Cakes.ACC is.CL Silvia.NOM girl who likes.
'Silvia is a girl who likes cakes.'

(b') *Wh*-movement out of a relative clause:

**Šta_i* je Silvija [_{NP}devojka [_{CP}koja voli t_i]]?
What is.CL Silvia.NOM girl who likes
'What does a girl like Silvia like?'

However, Liptak (2012: 18) provides evidence that TOP of a demonstrative NP out of a presentational complex NP island is possible (15a), whereas *wh*-movement is not (15b), just like in (14 b'):

(15) a) *Ovog čoveka_i* nema [_{NP}policajca [_{CP}koji ne bi uhapsio t_i]].
This man.ACC not-have policemen.GEN who not would arrest
'This man, there is no policeman who wouldn't arrest him.'

b) **Koga_i* nema [_{NP}policajca [_{CP}koji ne bi uhapsio t_i]]?
Who.ACC not-have policeman.GEN who not would arrest
'Whom is there no policemen who wouldn't arrest him?'

Wh-island Constraint. The terminological convention is that movement must not cross a CP which itself has a *wh*-element in its specifier (or the invisible operator of *yes/no* questions) (CHOMSKY 1973) namely, an embedded (subordinate) clause introduced by a *wh*-word. Similarly to complex NP islands, they are considered to be weak (or the weakest), and the following examples were considered slightly degraded by our informants. However, the example (16b) is given by Stjepanović (1999a) (in BOŠKOVIĆ 2004: 621) as acceptable, not degraded. Consider the pairs of examples in (16):

(16) (a) TOP:

?*Posne kolače_i* se pitam [_{CP}zašto Silvija voli t_i].
Lean cakes.ACC REFL.CL wonder-I why Silvia.NOM likes
'I wonder why Silvia likes chocolate cakes.'

(a') *Wh*-movement out of an indirect question:

?*Šta_i* se pitaš [_{CP}zašto Silvija voli t_i]]?
What REFL.CL wonder why Silvia.NOM likes
'What do you wonder that Silvia likes and why?'

(b) TOP:

?*Ovu knjigu_i* Marko i Ivan znaju [_{CP}kada je Petar pročitao t_i].
This book.ACC Marco and Ivan know when AUX.CL Peter read
'Marco and Ivan know when Peter read this book.'

(b') *Wh*-movement out of an adjunct clause:¹⁵

?*Šta_i* Marko i Ivan znaju [_{CP}kada je Petar pročitao t_i].
What Marco and Ivan know when AUX.CL Peter read
'What do Marko and Ivan know that Peter read and when?'

Coordinate Structure Constraint. In a coordinate structure, no conjunct may be extracted or any element contained within a conjunct (ROSS 1967). Coordinate structures are assumed to be strong islands for movement, as illustrated in (17):

¹⁵ Adjunct clauses generally constitute islands and they are introduced by a wide range of subordinators including when, while, because, since, although.

- (17) (a) TOP:
 **[Kolače_i] Silvija voli [t_i i [torte]].*
 Cakes.ACC Silvia.NOM likes and tortes.ACC
 ‘Silvia likes cakes and tortes.’
 (b) *Wh*-movement:
 **[Šta_i] Silvija voli [[kolače] i t_i]?*
 What Silvia.NOM likes cakes.ACC and?
 ‘What does Silvia like beside cakes?’

Sentential Subject Constraint. Extraction out of clauses (CPs) which are in the subject position results in ungrammaticality in both instances in (18) below (ROSS 1967):¹⁶

- (18) (a) TOP
 **Kolače_i [_{CP}da Silvija pravi t_i] je Milana obradovalo.*
 Cakes.ACC that Silvia.NOM makes AUX.CL Milan:ACC pleased
 ‘That Silvia makes cakes pleased Milan.’
 (b) *Wh*-movement:
 **Šta_i [_{CP}da Silvija pravi t_i] je Milana obradovalo?*
 What that Silvia.NOM makes AUX.CL Milan.ACC pleased
 ‘What was it that Silvia makes that pleased Milan?’

Subject Condition. Subject condition bans extractions out of subjects (CHOMSKY 1973; HUANG 1982):

- (19) (a) TOP:
 **O Silviji_i [_{NP}glasine t_i] nerviraju Milana.*
 About Silvia rumours annoy Milan.ACC
 ‘Rumours about Silvia annoy Milan.’
 (b) (*Wh*)-relative pronoun movement:
 **Silvija_i je [_{NP}osoba o kojoj glasine t_i] nerviraju Milana.*
 Silvia.NOM is person about whom rumours annoy Milan.ACC
 ‘It is rumours about Silvia that annoy Milan.’

That-trace Effect. It states that a subject cannot be moved across a local overt complementizer (PERLMUTTER 1971), i.e., there is an asymmetry between embedded-clause subject and non-subject extraction which is affected by the complementizer system. The constraint has been shown to apply not only to *wh*-movement, but also to other kinds of A'-movements including TOP (as shown by BRENNAN 1977). It has been observed in a large number of unrelated languages, it varies among closely related languages, and it is not always easily detected especially in languages which allow *subject pro-drop* (unpronounced nominal subject), such as Serbian, among many others. It has been argued that it directly stems from a principle of *Universal Grammar*¹⁷ (cf. PESETSKY 2017).

¹⁶ Some native speakers find these subjects odd enough themselves. Stanojčić and Popović (2008: 313) usually give examples with ‘to’ (that) in sentences containing these subjects, resembling left dislocation, (which could be due to language processing reasons), as shown below:

Da se krene u 6 sati, (to) svima odgovara.
 That REFL.CL leave at 6 o'clock, that everybody.DAT suits
 ‘To leave at 6 o'clock, that suits everybody.’

¹⁷ The theory of the innate biological component of the language faculty.

There is also a cross-linguistic observation that indicative and subjunctive embedded clauses pattern differently with respect to a number of phenomena including the interaction with the overt complementizer. The well-known observation that verbs in Serbian fall into two basic groups depending on whether they select indicative (I-) (verbs of saying, believing and ordering) or subjunctive-like (S-) *da*-complements (verbs of wishing and requesting) dates back to Progovac (1993). S-complements cannot host independent tense and they are transparent for outside government or control, i.e., they allow domain extension,¹⁸ and they can be replaced by infinitives, whereas I-complements are opaque in that sense. Consequently, certain local dependencies (topic preposing,¹⁹ among others) can cross clause boundaries in the case of S- but not I-complements where they are clause bound. Consider the situation with the effect in question in Serbian.

If the matrix subject is *pro*, it is possible to extract the embedded subject of I-complements in the presence of an overt complementizer, and *wh*-relative pronoun movement is allowed, as illustrated in (20a) and (20b):

(20) (a) TOP:

Silvija_i pro verujem [_{CP} *da t_i pravi odlične kolače*].
 Silvia.NOM believe-I that makes excellent cakes.ACC
 ‘Silvia I believe makes excellent cakes.’²⁰

(b) (*Wh*)-relative pronoun movement:

Silvija_i je devojka *koja pro* verujem [_{CP} *da t_i pravi odlične kolače*].
 Silvia.NOM is girl who believe-I that makes excellent cakes.ACC
 ‘Silvia is the girl I believe makes excellent cakes.’²¹

It seems that the presence of the complementizer does not prevent the trace from being governed by its antecedent (the topicalized element), i.e., there is no violation of the *Empty Category Principle* of Chomsky (1981).²²

However, if there is an overt matrix subject instead of *pro*, the asymmetry arises between the extraction of the embedded subject (21) and object (22) when the complementizer is present, and *wh*-movement of the relative pronoun is no longer grammatical either, as exemplified in (21), (22) and (23), respectively.²³

(21) TOP of the embedded subject:

a) **Silvija_i Milan* veruje [_{CP} *da t_i pravi odlične kolače*].
 Silvia.NOM Milan.NOM believes that makes excellent cakes.ACC
 ‘Milan believes that Silvia makes excellent cakes.’

b) *Silvija_i Milan* veruje [_{CP} *t_i pravi odlične kolače*].
 Silvia.NOM Milan.NOM believes makes excellent cakes.ACC
 ‘Silvia Milan believes makes excellent cakes.’

¹⁸ Progovac (1993) argues that domain extends by deleting the lower Infl/T and C at LF.

¹⁹ For Progovac (1993: 118), TOP with I-verbs, for example, the verb ‘*tvrditi*’ (claim) is clause-bound, but the judgement has not been borne out by our informants.

To_i ne tvrdim [_{CP} *da sam potpisao t_i*].
 This not claim that AUX.CL signed
 ‘I don’t claim that I have signed this.’

²⁰ Compare: **Silvia I believe that makes excellent cakes.*

²¹ Compare: **Silvia is the girl I believe that makes excellent cakes.*

²² A universal syntactic constraint that requires traces (empty categories) to be properly governed by their antecedents.

²³ As suggested by the anonymous reviewer.

(22) TOP of the embedded object:

- a) *Odlične kolače_i* Milan veruje [da *Silvija* pravi *t_i*].
 Excellent cakes.ACC Milan.NOM believes that Silvia.NOM makes
 ‘Excellent cakes Milan believes that Silvia makes.’
- b) *Odlične kolače_i* Milan veruje [*Silvija* pravi *t_i*].
 Excellent cakes.ACC Milan.NOM believes Silvia.NOM makes
 ‘Excellent cakes Milan believes Silvia makes.’

(23) (*Wh*)-relative pronoun movement:

- a) **Silvija_i* je *devojka koja* Milan veruje [da *t_i* pravi
 Silvia.NOM is.CL girl whom Milan.NOM believes that makes
odlične kolače].
 excellent cakes.ACC
 ‘Silvia is the girl who Milan believes makes excellent cakes.’
- b) *Silvija_i* je *devojka koja* Milan veruje [*t_i* pravi *odlične kolače*].
 Silvia.NOM is.CL girl whom Milan.NOM believes makes excellent cakes.ACC
 ‘Silvia is the girl whom Milan believes makes excellent cakes.’

Perlmutter (1968, 1971), argues for Serbian (and Spanish) that the absence of this filter is licensed by *subject pro-drop*. However, Rizzi (1982) shows that in Italian, also a *subject pro-drop* language, it is not *subject pro-drop* which licenses the effect, but rather the ability of nominative subjects to appear post-verbally (allowing VS or VOS ordering).

As summarized by Pesetsky (2017), the extensive research regarding this effect (and other sister effects all subsumed under *Complementizer-Trace Effects*) has not reached a consensus and basically falls into two major groups: namely linear order accounts (banning extraction from positions immediately to the right of the complementizer, including prosody-syntax iterations, i.e., the presence or absence of prosodic boundaries between them) and structure-based (or syntax proper) accounts (imposing structural locality constraints on extraction sites requiring structural closeness between the subject and its CP intermediate landing site, i.e., successive cyclic movement).

Finally, let us look at TOP and reconstruction or connectivity effects.

3.2 TOP AND RECONSTRUCTION EFFECTS. As it has been mentioned in section 3, the dislocated constituent serving as the topic of the sentence leaves a gap, trace or copy in its thematic or argument position (where it receives interpretation), and this copy remains at the semantic interface, but is erased at the phonetic interface (as required by the minimization of computation) (cf. CHOMSKY 2008). The following sentence receives the right interpretation despite the surface ordering of the constituents due to the phenomenon of reconstruction or undoing movement, which allows the binding (co-indexing) principle to apply as if the movement had not taken place:

- (24) [Pictures of herself_{i/*j}]_k *Silvija_i* doesn’t like *t_k*.

TOP in Serbian exhibits reconstruction effects with respect to *Condition A* and *Condition C* of *Binding Theory* and quantifier binding, illustrated in (25), (26) and (27), respectively. *Condition A* of *Binding Theory* requires an anaphor to be bound (co-indexed) with its antecedent within its binding domain whereas *Condition C* of *Binding Theory* requires an R(eferential) expression to be free. A binding domain

is defined as the minimal syntactic unit containing the anaphor, which is functionally complete in the sense that all thematic arguments are assigned and the basic binding requirements for the anaphor can be met.

(25) *Condition A of Binding Theory:*

(a) Possessive reflexive pronoun:

Svoje_i kolače Silvija_i obožava t_i.

Her own cakes.ACC Silvia.NOM adores

'Her own cakes Silvia adores.'

(b) Non-possessive reflexive pronoun:

Glasine o sebi_i Silvija_i ne voli t_i.

Rumors of herself Silvia not likes

'Rumors of herself Silvia doesn't like.'

(26) *Condition C of Binding Theory:*

[Priče da je Silvija_i debela]_k nju_{i/j} uopšte ne zanimaju t_k.

Stories that is Silvia fat her.ACC at all not care

'Stories that Silvia is fat she does not care about at all.'

(27) Quantifier binding:

Svog_i psa svako dete_i voli t_i.

One's own dog every child loves.

The fact that the examples in (25) and (27) are acceptable entails that the topicalized constituent does not receive its interpretation in the position where it is spelled out (A²-position), but in a lower, A-position (at LF) which assigns case and thematic roles and binds anaphors (reflexives and reciprocals).²⁴ Thus, 'svog psa' can be bound by 'svako dete' in (27).²⁵

Another test for an A²-position is the licensing of parasitic gaps (PGs). A parasitic gap is a null element/gap licensed by the presence of another gap in the sentence whose antecedent has to be in an A²-position (ROSS 1967; BRESNAN 1977; ENGDAHL 1983; CHOMSKY 1986; CULICOVER 2001, inter alia). Therefore, the moved element is the antecedent of two gaps. The parasitic gap paradigm is given in (28) (ENGDAHL 1988: 14), whereby 't' marks a true gap (an empty position allowing extraction which leaves a trace) and 'pg' a parasitic gap (an empty position which does not allow extraction), and they will be in italics:

(28) a) Here is the paper that John read *t* before filing *pg*.

b) ?Here is the paper that John read his mail before filing *t*.

c) Here is the paper that John read *t* before filing his email.

Example (28a) is a typical case of a PG contained in an adjunct clause. The gap is asymmetrically dependent on the trace *t* in the matrix clause, which is borne out by the impossibility of substituting the trace for 'his mail' in (28b), whereas the PG in (28c) can be substituted for 'his email'.

²⁴ In more technical terms, the anaphor has to be C(onstituent)-commanded by its antecedent in an A-position in its binding domain. Node A C-commands node B if neither A nor B dominate each other, and if the first branching node dominating A also dominates B (REINHART 1976).

²⁵ As for *Condition B of Binding Theory*, i.e., pronoun binding, conflicting results are obtained, and it would take too much space and introducing new concepts, therefore please confer Godjevac (2000: 216-226).

Engdahl (1988), among many others, observes that native speakers' judgements vary depending on the configurations in which a PG occurs (PG domains) and that PGs are preferred in untensed embedded clauses to tensed ones. As illustrated in Engdahl (1988: 11–29) for English, PGs are usually found in configurations which are islands for movement, such as untensed adjunct clauses (cf. 28a), tensed adverbial clauses, relative clauses, determiner phrase ('Who did you give a picture of pg to t?' from CULICOVER 2001: 33), and also licensed by a heavy NP shift, object raising and object deletion/drop. The generalization that the antecedent of a PG has to be part of an unbounded dependency (A'-movement) had already been challenged by the possibility of a PG to be licensed by a heavy NP shift, as noted by Engdahl herself. Culicover (2001) points out that almost everything that has been claimed about PGs has been challenged in a way. Fumikazu (2010), for example, provides evidence that across-the-board constructions (ATB): 'Which paper did John file t and Mary read pg?' typically analyzed on a par with: 'What did you file t without reading pg.?', are not derived in the same way in Romanian.

Godjevac (2000: 228-230) uses the PG test to argue for the nature of the position of the direct object 'jabuku' (apple) in the following examples (the topicalized elements are also in italics).

- (29) (a) *Marija sumnja da je Petar pojeo jabuku, a da nije oprao t.
 Maria.NOM doubts that AUX Petar.NOM ate apple.ACC but that not washed
 'Maria doubts that Peter ate the apple without having washed it.'
- (b) Marija sumnja da je *jabuku* Petar pojeo t, a da nije oprao pg.
 Maria.NOM doubts that AUX apple.ACC Peter.NOM ate but that not washed
 'Maria doubts that Peter ate the apple without having washed it.'
- (c) *Jabuku* Marija sumnja da je Petar pojeo t, a da nije oprao pg.
 Apple.ACC Maria.NOM doubts that AUX Peter.NOM ate but that not washed
 'Mary doubts that Peter ate the apple without having washed it.'

Therefore, the example in (29a) is ungrammatical because the direct object is in its A-position, whereas the examples in (29b) and (29c) illustrating embedded and root TOP, respectively, are grammatical since presumably the direct object is in an A'-position.

However, the PG phenomenon requires much more serious considerations in Serbian,²⁶ especially in the light of a very complex cross-linguistic picture. Object drop is much more restricted in English than in Serbian, for example.²⁷ Subject *pro drop* languages are more restricted with respect to the distribution of PGs than English and related languages (mostly Scandinavian), as Engdahl (1988) notes for Romance languages (cf. IMAMOVIĆ 2019 for Bosnian/Croatian/Serbian). In Spanish (a subject *pro drop* language like Serbian) (BORDELOIS 1986),²⁸ for example, PGs occur only in untensed embedded clauses. Consider the Serbian examples similar to (28a), illustrating a tensed adjunct clause, an untensed adjunct clause and a PP with a nominalization, respectively, in a relative clause:²⁹

²⁶ Also noted by the anonymous reviewers.

²⁷ See Sigurðsson (2011) for conditions on subject and object drop cross-linguistically.

²⁸ In both Spanish and Serbian subject *pro drop* is licensed by agreement, unlike in German or Chinese, which are topic drop and discourse drop type languages (cf. SIGURÐSSON 2011).

²⁹ Imamović (2019) conducted a survey (including 30 Bosnian, Croatian and Serbian informants) to investigate the distribution of PGs in Bosnian/Croatian/Serbian modelled on the examples from Engdahl (1988).

- (30) Ovo je članak koji je Jovan poslao [*t* pre nego što ?*pg/ga* je
 This is.CL article which AUX.CL John.NOM sent before it.ACC.CL AUX.CL
 pročitao]/ [ne pročitavši **pg/ga*]/ [pre čitanja **pg/?njega*].
 read/ not reading it.ACC.CL before reading it.ACC
 ‘This is the article which John sent before he read it/without reading/before reading.’

The first case was judged degraded, the rest unacceptable. And now, consider the example of TOP which does not resemble a coordinate-like structure in (29) (from Imamović 2019: 229) (as does, in fact, the first reading in 30):

- (31) a) ?*Ovu knjigu* bilo bi glupo pokloniti nekome *t* prije nego što *pg* pročitaš.³⁰
 This book.ACC would be stupid give someone before read
 b) *Ovu knjigu* bilo bi glupo pokloniti nekome *t* prije nego što je pročitaš.
 This book.ACC would be Stupid give someone before it.ACC.CL read
 ‘It would be stupid to give this book to someone before you read it.’

In conclusion, the evidence based on PG should not be considered conclusive.³¹ And finally, let us look at the embedding data.

3.3 TOP AND EMBEDDING. TOP in Serbian is generally possible (though degraded) in root interrogatives in cases where the fronted constituent precedes the *wh*-word as long as the clitic is in the second position (32a) and it also precedes the *yes/no* question operator (32b):

- (32) (a) ?*Kolače*_i je kome Silvija napravila *t*_i?
 Cakes.ACC AUX.CL whom Silvia.NOM made
 ‘Who did Silvia make cakes for?’
 (a’) **Kolače*_i kome je Silvia napravila *t*_i?
 Cakes.ACC who AUX.CL Silvia.NOM made
 ‘Who did Silvia make cakes for?’
 (b) *Posne kolače*_i da li³² Silvija ponekad pravi *t*_i?
 Lean cakes.ACC whether Silvia.NOM ever makes
 ‘Does Silvia sometimes make lean cakes?’

Somewhat more than half of the informants found the example in (32a) acceptable.

Embedded TOP is generally allowed. The examples in (33a), (33b) and (33c) illustrate TOP inside a *that*-clause complement (of (private) factual verbs), the one in (33d), TOP inside a relative clause, and the one in (33e) TOP inside an adverbial clause of time:

³⁰ 20% of the informants taking part in the survey conducted by Imamović (2019: 229) found this example acceptable.

³¹ The idiom chunk test in English shows that an idiom preserves its idiomatic meaning (though it can receive the literal interpretation as well) only if a part of it moves to an A-position (for example, raising in (a)), whereas if it moves to an A'-position (topicalization in (b)), the idiomatic meaning is not preserved. Consider the following examples from Godjevac (2000: 226):

(a) The shit_i seems *t*_i to have hit the fan.
 (b) The shit_i Mary denies *t*_i has hit the fan.

The judgements of our informants regarding this are fairly inconclusive, so it will not be included in the discussion for the time being.

³² ‘Li’ is a conversational particle belonging to the group of complementizers occurring in interrogatives without question words (cf. MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009).

- (33) (a) Da li misliš [da bi kolače bez šećera_i Silvija pravila t_i]?
Do think-you that would cakes without sugar.ACC Silvia.NOM make
'Do you think that Silvia would make sugar-free cakes?'
- (b) Verujem [da je kalorije_i Silvija dobro izračunala t_i].
Believe-I that AUX.CL calories.ACC Silvia.NOM well counted
'I believe that Silvia counted calories well.'
- (c) Milan zna [da posne kolače_i Silvija ne voli t_i].
Milan knows that lean cakes.ACC Silvia.NOM not likes
'Milan knows that Silvia doesn't like lean cakes.'
- (d) Ovo je recept [pomoću koga je svoje posne kolače_i Silvija osmislila t_i].
This is recipe by which AUX.CL her lean cakes.ACC Silvia.NOM created
'This is the recipe on the basis of which Silvia created her lean cakes.'
- (e) [Kada je ovaj kolač_i Silvija probala t_i] setila se detinjstva.
When AUX this cake.ACC Silvia.NOM tasted remembered-she REFL childhood
'When Silvia tasted this cake she remembered her childhood.'

A closer inspection of the embedded TOP data should contribute to the ongoing debate on where the topicalized constituent lands. Namely, according to one line of arguments, the embedded TOP should be regarded as an XP (phrasal) adjunction to I(nflection)P(hrase) (BALTIM 1982; LASNIK – SAITO 1992, inter alia); according another one, TOP is an instance of movement to [Spec, CP], CP recursion theory (CHOMSKY 1977; AUTHIER 1992; WATANABE 1993), or the topic heads its own projection, namely TopP, in the left periphery of the clause according to the cartographic approaches of Rizzi (1997) and Haegeman (2015). This, of course, goes in hand with making an attempt in the future to explain the derivation of the mechanism of topicalization in Serbian.

4. CONCLUDING SUMMARY. By discussing the nature of topicalized elements and discourse constraints on TOP, TOP has been delineated from other similar preposing structures, namely focus preposing, left dislocation, *wh*-movement and *wh*-relative pronoun movement. In order to lay out the syntactic diagnostics of TOP, the following syntactic phenomena were analyzed: long-distance dependencies and island sensitivity, reconstruction effects and embedding, presenting some new data related to island effects (TOP obeying *Complex NP Constraint* (with the exception of presentational complex NPs), *Sentential Subject Constraint*, *Subject Condition* with a note on *That-Trace Effect*) and reconstruction effects (*Conditions A and B of Binding Theory*, with remarks on parasitic gaps). The data considered were collected from the relevant literature and elicited from our informants in the form of a questionnaire. Although TOP in Serbian patterns with *wh*-movement, obeying island restrictions like a proper instance of A'-movement, there is an important difference which poses a challenge for future accounts of TOP in Serbian. Namely, TOP in Serbian seems to obviate WCO effects, except in the case of topicalized reciprocal objects, which suggests A-nature of TOP. TOP in Serbian exhibits reconstruction effects with respect to *Conditions A and C of Binding Theory* and quantifier binding, indicating a non-argumental dependency between the topicalized element and the gap. However, the considerations of parasitic gaps which are held to be diagnostic of A'-movement are not straightforward and require much closer attention. Namely, it seems that what could be parasitic gaps

occur only in coordinate-like structures, but not in untensed adjunct clauses or PP with a nominalized expression, which considering subject *pro drop* and object drop properties of Serbian, does not exclude the presence of some other phenomenon. The embedded TOP data show that TOP is allowed with filled C and Spec, CP positions. A more in-depth analysis should determine the position where a TOP constituent lands, which goes in hand with future attempts at offering an account of the mechanism of TOP.

REFERENCES

- ADGER, David. *Core Syntax: A Minimalist Approach*. Oxford: OUP, 2003.
- AUTHIER, Jean-Marc. Iterated CPs and Embedded Topicalization. *Linguistic Inquiry* 23 (1992): 329–336.
- BAILYN, John. *The Syntax of Russian*. Cambridge: CUP, 2012.
- BALTIN, Mark. A Landing Site for Movement Rules. *Linguistic Inquiry* 13 (1982): 1–38.
- BIRNER, Betty, Gregory WARD. *Information Status and Noncanonical Word Order in English*. Amsterdam: John Benjamins, 1998.
- BONDARENKO, Tatiana, Colin DAVIS. Concealed Pied-Piping in Russian: On Left-Branch Extraction, Parasitic Gaps, and the Nature of Discontinuous Nominal Phrases. *Syntax*. 26/1 (2023): 1–40.
- BORDELOIS, Iivonne. Parasitic Gaps: Extensions of Restructuring. Iivonne Bordelois, Heles Contreras (eds.). *Generative Studies in Spanish Syntax*. Dordrecht, Holland: Foris Publications, 1986, 1–24.
- BOŠKOVIĆ, Željko. *Principles of Economy and Nonfinite Complementation*. Doctoral Dissertation. University of Connecticut, 1995.
- BOŠKOVIĆ, Željko. LF Movement and the Minimalist Program. *Proceedings of the North East Linguistic Society* 28 (1998): 43–57.
- BOŠKOVIĆ, Željko. On Multiple Feature-Checking: Multiple Wh-Fronting and Multiple Head-Movement. Samel Epstein, Norbert Hornstein (eds.). *Working Minimalism*. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1999, 159–187.
- BOŠKOVIĆ, Željko. Second Position Cliticization. Syntax and/or Phonology. *Clitic Phenomena in European Languages* 71 (2000b): 71–119.
- BOŠKOVIĆ, Željko. On Wh-Islands and Obligatory Wh-Movement Contexts in South Slavic. Cedric, Boeckx, Kleantes, Grohmann (eds.). Amsterdam: John Benjamins, 2003b, 27–50.
- BOŠKOVIĆ, Željko. Topicalization, Focalization, Lexical Insertion and Scrambling. *Linguistic Inquiry* 35/4 (2004): 86–107.
- BOŠKOVIĆ, Željko. Wh-Phrases and Wh-Movement in Slavic. *Glossos* 10 (2010): 1–45.
- BOWERS, John. On Surface Structure Grammatical Relations and the Structure-Preserving Hypothesis. *Linguistic Analysis* 2 (1976): 225–242.
- BRESNAN, Joan. Variables in the Theory of Transformation. Peter Culicover, Thomas Wasow, Adrian Akmajian (eds.). *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 1977, 157–196.
- CARNIE, Andrew. *Syntax: A Generative Introduction*. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell, 2013.
- CHAFE, Wallace. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View. Charles Li (ed.). *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 1976, 22–55.
- CHOMSKY, Noam, MORRIS, HALLE. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper Row, 1968.
- CHOMSKY, Noam. *Problems of Knowledge and Freedom*. New York: Random House, 1971.
- CHOMSKY, Noam. Conditions on Transformations. Steven Anderson, Paul, Kiparsky (eds.). *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Reinhart and Winston, Inc., 1973, 232–286.
- CHOMSKY, Noam. On Wh-Movement. Peter W. Culicover, Thomas Wasow, Adrian Akmajian (eds.). *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 1977, 71–132.
- CHOMSKY, Noam. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris, 1981.
- CHOMSKY, Noam. *Barriers*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1986.
- CHOMSKY, Noam. *The Minimalist Program*. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1995.
- CHOMSKY, Noam. On Phases. Robert, Freidin, Carlos Otero, Maria Luisa Zubizarreta (eds.). *Foundational Issues in Linguistic Theory: Essays in Honor of Jean-Roger Vergnaud*. Cambridge Mass.: The MIT Press, 133–166, 2008.

- CINQUE, Guglielmo. *Types of A'-Dependencies*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1990.
- CULICOVER, Peter. *Syntax*. New York: Academic Press, 1976.
- CULICOVER, Peter. Parasitic Gaps: A History. Peter Culicover, Paul Postal (eds.). *Parasitic Gaps*. Cambridge Mass.: The MIT Press, 2001, 3–68.
- É. KISS, Katalin. *Discourse Configurational Languages*. Oxford: OUP, 1995.
- ENGBAHL, Elisabet. Parasitic Gaps. *Linguistics and Philosophy* 6 (1983): 5–34.
- FUMIKAZU, Niinuma, Across-the-Board and Parasitic Gap Constructions in Romanian. *Linguistic Inquiry* 41/1 (2010): 161–169.
- GELDEREN VAN, Veronique. *Scrambling Unscrambled*. Doctoral dissertation, University of Leiden, 2003.
- GODJEVAC, Svetlana. *Intonation, Word Order and Focus Projection in Serbo-Croatian*. Doctoral dissertation. Ohio State University, 2000.
- GREGORY, Michelle, Laura MICHAELIS. Topicalization and Left Dislocation: A Functional Opposition Revisited. *Journal of Pragmatics* 33 (2001): 1665–1706.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood. Notes on Transitivity and Theme in English. Part 1 and 2. *Journal of Linguistics* 3 (1967b): 199–44.
- HAEGEMAN, Liliane. Adverbial Clauses, Main Clause Phenomena, and the Composition of the Left Periphery. Ulrike Demske (ed.). *Studies in Language Volume 39/1*. Amsterdam: John Benjamins, 2015, 236–244.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Doctoral dissertation. University of Novi Sad, 2021.
- HANKAMER, Jorge. *Constraints on Deletion in Syntax*. Doctoral dissertation. Yale University, 1971.
- HIGGINS, Francis Roger. *The Pseudo-cleft Construction in English*. Doctoral dissertation. Cambridge, Mass., 1973.
- HUANG, James. Move Wh in a Language without Wh-Movement. *Linguistic Review* (1982): 369–416.
- IMAMOVIĆ, Feđa. Struktura pitanja s upitnom riječju i engleskom i bosansko/hrvatskom/srpskom jeziku i sintaksički proces pomjeranja upitne riječi. Doktorska disertacija. Univerzitet u Sarajevu, 2019.
- JACKENDOFF, Ray. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1972.
- KORDIĆ, Snježana. Relativna rečenica. *Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, VOL 25*. Zagreb: Matica hrvatska – Hrvatsko filološko društvo, 1995, 113–128.
- KUNO, Susumu. Functional Sentence Perspective: A Case Study from Japanese and English. *Linguistic Inquiry* 3 (1972): 269–336.
- LAMBRECHT, Knud. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge: CUP, 1994.
- LASNIK, Howard, Mamoru SAITO. *Move α : Conditions on Its Application and Output*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1992.
- LASNIK, Lasnik, Tim, STOWELL. Weakest Crossover. *Linguistic Inquiry* 22 (1991): 687–720.
- LEUCKERT, Swen. How Interactional Needs Shape Information Structure: An Analysis of the Discourse Functions of Topicalization in Three L2 Varieties of English. *Yearbook of the German Cognitive Linguistics Association* 5/1 (2017): 33–50.
- LIPTAK, Anico. Correlative Topicalization. *Acta Linguistica Hungarica* 59/3 (2012): 245–302.
- MARKOVIĆ, Maja, Tanja, MILIĆEV. Prosodic Phrasing of Contrastive Topics in English and Serbian. Boban Arsenijević, Sabina Halupka-Rešetar (eds.). *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2016, 333–348.
- MIŠKELJIN, Ivana. Discourse Functions of Topicalization and Left Dislocation in Serbian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LX/1 (2017): 53–70.
- MIŠKELJIN, Ivana. Two Types of Left Dislocation in Serbian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LXI/2 (2018): 57–68.
- MIYAGAWA, Shigeru. Topicalization. *Gengo Kenkyu* 152 (2017): 1–29.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- NEELEMAN, Ad, Tanya, REINHART. Scrambling and the PF-Interface. Miriam Butt, William Geuder (eds.). *The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors*. Chicago: CSLI Publications, 1998, 309–353.
- PESETSKY, David. Complementizer-Trace Effects. Martin Everaert, Henk van Riemsdijk (eds.). *The Wiley Blackwell Companion to Syntax*. London: Wiley Blackwell, 2017, 1–34.
- POPOVIĆ, Ljubomir. *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 1997.

- POSTAL, Paul M. Remarks on Weak Crossover Effects. *Linguistic Inquiry* 24:3 (1993): 539–556.
- PRINCE, Ellen. On the Limits of Syntax with Reference to Left Dislocation and Topicalization. Peter Culicover, Louise McNally (eds). *Syntax and Semantics*. New York: Academic Press, 1998, 281–302.
- PROGOVAC, Ljiljana. Locality and Subjunctive-Like Complements in Serbo-Croatian. *Journal of Slavic Linguistics* 1 (1993): 116–144.
- REINHART, Tanya. Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics. *Philosophica* 27 (1981): 53–93.
- RICHARDS, Norwin. What Moves Where in Which Language. Doctoral dissertation, Cambridge Mass.: The MIT Press, 1997.
- RIZZI, Luigi. The Fine Structure of the Left Periphery. Liliane Haegeman (ed.). *Elements of Grammar: A Handbook of Generative Syntax*. Dordrecht: Kluwer, 1997, 281–337.
- ROCHEMONT, Michael. Topic Islands and the Subjacency Parameter. *Canadian Journal of Linguistics* 34 (1989): 145–170.
- ROSS, John. *Constraints on Variables in Syntax*. Doctoral dissertation. Cambridge Mass.: The MIT Press, 1967.
- RUDIN, Cathrine. On Multiple Questions and Multiple Wh-Fronting. *Natural Language and Linguistic Theory* 6 (1988): 445–501.
- STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir POPOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008.
- STJEPANOVIĆ, Sandra. *What Do Second Position Cliticization, Scrambling and Multiple Wh-fronting Have in Common?* Doctoral dissertation. Storrs: University of Connecticut, 1999.
- SIGURDSSON, Halldor Armann. Conditions on Argument Drop. *Linguistic Inquiry* 42/2 (2011): 267–304.
- TOŠOVIĆ, Branko. Komunikativna perspektiva proste rečenice. Milka Ivić (ed.). *Sintaksa savremena srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU: Beogradska knjiga – Novi Sad: Matica srpska, 2005, 1061–1106.
- TSAI, Wei-Tien Dylan. Topicalization Defined by Syntax. Chu-Ren Huang, Yen-Hwei Lin and I-Hsuan Chen (eds.). *Cambridge Handbook of Chinese Linguistics*. Cambridge: CUP, 2022, 616–634.
- VRIES DE, Mark. Relative Clauses in Syntax. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*, 2018.
- WARD, Gregory L, Ellen F. PRINCE. On the Topicalization of Indefinite NPs. *Journal of Pragmatics* 16 (1991): 167–177.
- WATANABE, Akira. Larsonian CP Recursion, Factive Complements, and Selection. *NELS* 23 (1993): 523–537.
- WILLIAMS, Edwin. Predication. *Linguistic Inquiry* 11 (1980): 203–238.
- YOSHIMOTO, Keisuke. Topicalization and Left Dislocation: An Experimental Study. *Gengo Kenkyu* 163 (2023): 139–166.
- ZUBIZARRETA, Maria Luisa. *Prosody, Focus and Word Order*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998.

Ивана Мишкељин

СИНТАКСИЧКА СВОЈСТВА ТЕМАТИЗАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Разматрајући природу препонираних елемената и ограничења која намеће дискурс на структуру тематизације, уочава се да је тематизација у српском језику разграничена од других сличних препонираних структура као што су фокализација, лева дислокација, померање упитних речи и релативних заменица. Да би се изложиле све синтаксичке особине тематизације у српском језику испитани су следећи синтаксички феномени: повезаност са великих удаљености и осетљивост на синтаксичка острва, ефекти реконструкције и синтаксичког уметања. Представљени су неки нови подаци везани за синтаксичка острва: тематизација је подложна ограничењу сложене именичке синтагме (с изузетком презентацијских сложених именичких синтагми), ограничењу реченичног субјекта, услова субјекта, са освртом на ефекат да-комплементизатора, затим, када су у питању ефекти реконструкције, тематизација је подложна условима А и Б теорије везивања, с освртом на паразитске празнине. Подаци који су

разматрани сакупљени су из релевантне литературе и састављени у облику упитника за наше испитанике. Иако тематизација у српском језику испољава паралелно понашање померању упитних речи пошто је подложна синтаксичким острвима као прави пример А' или неаргументског померања, постоји веома важна разлика која представља изазов будућим покушајима објашњења механизма тематизације у српском језику, а то је чињеница да тематизација у српском није подложна померању упитне фразе преко коиндексаног елемента, с изузетком тематизованог реципрочног објекта, која сугерише А или аргументску природу померања у случају тематизације. Тематизација у српском језику испољава ефекте реконструкције када су у питању услови А и Б теорије везивања и везивања квантификатора, што опет указује на А' или неаргументску природу повезаности између тематизованог и празног елемента. Ипак, разматрања везана за паразитске празнине за које се сматра да су индикација А' померања у српском језику нису јасна и захтевају много више пажње. Наиме, чини се да се оно што би могле бити паразитске празнине појављује само у конструкцијама које личе на координиране конструкције, али не и у нефинитним адвербијалним клаузама и препозиционим фразама са номинализацијом, што заједно са могућношћу неисказивања субјекта и изостављања објекта не искључује могућност да се ради и о неком другом феномену. И на крају, подаци везани за уметнуту тематизацију показују да је она могућа и у присуству комплементизатора и спецификатора комплементизатора. Детаљнија анализа ових чињеница би требало да утврди синтаксичку позицију у којој се налази тематизовани елемент, што зависи и од конкретног теоријског приступа у објашњењу механизма тематизације.

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
Подгоричка 4, 25000 Сомбор, Србија
ivanamiskeljina@gmail.com

(Примљено: 1. септембра 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Марија Вучковић

ИЗ ЛЕКСИКЕ БОШКАЧКОГ ТАЈНОГ ЈЕЗИКА (*ПОАН* И *НЕПОАН*)*

У овом прилогу се са творбеног и семантичког аспекта анализирају две арготичке лексеме – *поан* ‘образован, учен’ и *непоан* ‘необразован’ – из бошкачког тајног језика задара из Сретечке жупе (Косово и Метохија). У раду је изнета претпоставка да су разматрани арготизми настали калкирањем, те се стога истраживањем обухвата и релевантна језичка грађа из македонског и других балканских језика.

Кључне речи: тајни занатлијски језици, српски језик, балкански језици, етимологија, калк.

The paper analyzes two argotic lexemes – *poan* ‘educated, learned’ and *nepoan* ‘uneducated’ – from the secret language of masons in the Srećka Župa (Kosovo and Metohija) from word formation and semantic perspectives. The study proposes that the examined argotisms originated through calquing, and therefore, the research also includes relevant linguistic data from Macedonian and other Balkan languages.

Key words: secret languages of artisans, Serbian language, Balkan languages, etymology, calque.

1. ТАЈНИ ЗАНАТЛИЈСКИ ЈЕЗИЦИ И БОШКАЧКИ АРГО. Тајни занатлијски језици су социолекти чија је основна функција конспиративна, а корисничка група професионално дефинисана. Друштвено-историјске прилике на Балкану погодиле су настанку и развоју великог броја социолеката овог типа. Њихова лингвистичка структура одражава врло комплексан језички, културни, етнички, економски, политички и историјски контекст живота и рада њихових корисника у коме су миграције, како оне привремене, радне, тако и оне трајне, имале врло велику улогу. Резултат тога је „едно трајно сјтрудничество между всички балкански езици в тайните говори” (Иванов 1997: 193).

Бошкачки арго, забележен у дијалекатским речницима из области Косова и Метохије (Елезовић 1932–1935; Чемериќић) и међу задарима из Сретечке жупе и Сиринића на северној страни Шар-планине, дели значајан део лексичког фонда и само име са групом македонских тајних језика којима су се служили првенствено задари, али и друге занатлије (в. Вучковић 2004; уп. и Јашар-Настева 1970).

У овом раду ће детаљније и у балканском контексту бити размотрена два арготизма забележена у једном косовском варијетету бошкачког аргоа.

2. ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ МЕЂУЈЕЗИЧКЕ ИЗОСЕМИЈЕ. За поменуто разматрање врло је важан теоријски концепт међујезичке изосемије.

* Овај рад је финансирано Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174 од 05.02.2024. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

С. В. Семчински под тим појмом подразумева „изоморфичность эксформы (фономорфологической внешности) лексических единиц” (СЕМЧИНСКИЙ 1976: 36), при чему та изоморфност може бити двојака, тј може се односити на морфемну и семантичку структуру речи различитих језика.¹ Међујезичка изосемија по пореклу може бити тројака: генетичка (наслеђена), карактеристична за блискородне језике, интерференцијална (позајмљена),² својствена језицима који припадају неком језичком савезу, и независно асоцијативна (СЕМЧИНСКИЙ l.c.). Што се тиче методологије истраживања ове појаве, Семчински сматра да се лингвогеографске методе могу веома успешно применити за утврђивање језика који је извор семантичке интерференције, будући да територија распрострањања неког семантичког дијалектизма представља најпоузданије сведочанство његовог порекла (СЕМЧИНСКИЙ 1983: 240).

Према Петји Асеновој, изосемне лексичке јединице у балканским језицима јесу оне чија материјална реализација у сваком појединачном балканском језику има самосталан облик, али код којих постоји „паралелност или тждество на семасиологичните признаци” (АСЕНОВА 1989: 35). Оне могу настати као резултат семантичке интерференције међу балканским језицима (калкови с паралелном морфолошком структуром и семантичке позајмљенице) или независне асоцијације у сваком појединачном језику (АСЕНОВА l.c.). Балканизмом се може сматрати изосемија која је установљена у најмање три балканска језика (АСЕНОВА 1989: 37).

3. АРГОТИЗМИ ПОАН И НЕПОАН. Ови арготизми забележени су у раду Слободана Јанковића Срећанина (1994) посвећеном бошњачком језику. Грађа је прикупљана у периоду од тридесетак година, од 1965. године до објављивања рада. Информатори су били мајстори зидари из села Сретечке жупе и на градилиштима у Призрену, Приштини и Београду. Рад се састоји из два дела: у првом делу се описују настанак, употреба и језичке особине варијанте бошњачког језика, коју су користили сретечки зидари, а у другом је дат речник са грађом изложеном азбучним редом у коју је укључена и лексика из рада Владимира Бована (BOVAN 1972) о тајним језицима из Сретечке жупе и Сиринића у јужном делу Косова и Метохије.

Лексема *ѿоан* наводи се у раду два пута. Први пут је забележена у првом делу рада, у одељку насловљеном „Напомене уз речник”, као једна од лексема за које аутор сматра да су створене на основу аналогije. На том месту је наведен акценговани облик *ѿдан* и у загради је дато значење ‘учен, образован’ (ЈАНКОВИЋ СРЕЧАНИН 1994: 17). Друга потврда је из речничког дела, где се наводи без акцента и са истим значењем (ЈАНКОВИЋ СРЕЧАНИН 1994: 26). Као што је речено, речник садржи и Бованову грађу (BOVAN 1972), али ова реч није потврђена у његовом материјалу.

¹ На другом месту дефинише међујезичку изосемију као „такое явление, при котором отдельные слова различных языков обнаруживают изоморфность своей эксформы (= фономорфологической внешности) при одинаковом значении или идентичность (полную или частичную) семантической структуры многозначных слов“ (СЕМЧИНСКИЙ 1983: 229).

² Ширење контаката међу народима довело је до настанка интернационалне изосемије, процеса који је паралелан интернационализацији лексике (СЕМЧИНСКИЙ 1983: 230).

Лексема *нейоан* није забележена у речнику, већ само у првом делу рада, у одељку насловљеном „Акцентат”, где се јавља у саставу акцентоване синтагме *нейоан мрмле* са значењем ‘необразован поп’, датим у загради, као илустрација запажања да се „[а]кцентат [...] преноси и на одречницу **не**, ако је она трећи слог од краја” (Јанковић Сречанин 1994: 11).

Арготизми *йоан* и *нейоан* су, судећи по значењу и атрибутској функцији овог другог облика у именичкој синтагми *нейоан мрмле*, придеви.

Аргои овог типа су појаве чије су особености првенствено лексичког карактера, те се, што се тиче других нивоа језичке структуре, ослањају на општи језик. Како су разматрани арготизми забележени у грађи која је прикупљана међу сретечким зидарима, општи језик, који је служио као база њиховој варијанти бошкачког аргоа, у основи је био локални сретечки говор, описан у студији Миливоја Павловића (1939).

Лексема *йоан* се, формално гледано, подударара са обликом трпног придева дијалекатског глагола *йѐ(j)ем*. У сретечком говору презентска основа тог глагола јавља се у варијантама са *j* (ређе) и без *j* (чешће): *йоје-* и *йое-*, уп. *га йѐјеш*; *йѐем*, *зашћѐ ти не йѐеш?*, док инфинитивна (аористна) основа има облик *йѐа-*, уп. облике глаголског придева радног у мушком и женском роду јединице: *йѐав*,³ *йѐала* (Павловић 1939: 104, 190).⁴ Трпни глаголски придев *йѐан* формиран је од инфинитивне (аористне) основе и наставка *-н*. Павловић (1939: 208) напомиње да трпни глаголски придев, између осталог, „врши улогу обичних придева и у појединим случајевима потпуно вреди у језичком осећању као придев” (уп. и Павловић 1939: 216–217). У Павловићевој студији нема потврде за трпни придев *йѐан*, али је забележена глаголска именица *йѐање* (Павловић 1939: 209), код које постоји подударност између трпног глаголског придева и основе глаголске именице.⁵

Лексема *нейоан* настала је додавањем префикса *не-* на попридевљени трпни придев.⁶

Уколико је арготизам *йоан* облички и значењски повезан са дијалекатским глаголом *йѐ(j)ем*, треба даље објаснити како је трпни глаголски придев тог глагола у бошкачком аргоу сретечких зидара добио значење ‘учен, образован’.

Одговор на то питање треба потражити у специфичном положају сретечког говора и његовој генези, о чему је писао Радивоје Младеновић (2010), као и у везама између различитих варијетета бошкачког тајног језика и њихових корисника. Дуготрајни динамични културни контакти, сталне сточарске

³ За наставак *-в* у облику за мушки род в. Павловић 1939: 81–83, 203–204.

⁴ Уп. у северним македонским вратничко-полошким говорима: „ама’ убоо смо-п’оале..., ...сакам да-ми-испоа една-п’есна убаа (Лаљроска и др. 2012: 245), ...ке-поеш песна’ - лазаре, лазаре... (Лаљроска и др. 2012: 274). Облик *йѐ(j)е* заступљен је и у другим говорима на северу македонске језичке територије в. МАМД s.v. *кужурика*.

⁵ У суседном сиринићком говору презентска основа тог глагола је *йѐ’е-*, док инфинитивна (аористна) варира: *йѐва-* (најчешће) / *йѐа-* / *йѐја-* (Младеновић 2019: 596). У том говору глаголска именица *йѐ’ѐње* саграђена је наслањањем на презентску основу (Младеновић 2019: 412), а забележен је и факултативни облик трпног глаголског придева глагола са префиксом *из-*, изведен од презентске основе: од *исйѐјѐне* пјесме, иако се овај облик глагола друге врсте иначе гради од аористне основе (Младеновић 2019: 685).

⁶ О том творбеном типу в. Оташевић 1996: 164–165, Клајн 2002: 216.

миграције које су се у области Шар-планине кретале у правцу југ–север ка крајевима богатим водом и травом, и с тим повезана словенско-словенска и словенско-несловенска миксоглотија утицали су на дијалекатску композицију у жупама на северној страни Шар-планине. Док је у Сретечкој жупи и посебно Гори било знатног прилива сточарског становништва из области Горњег Полога и Дебра, Сиринић је остао изван знатнијих западномакедонских миграцијских токова, али је био отворен за локалне сеобе из Призренског Подгора и Средске. Несумњиво је да су ови миграциони токови, као и економске прилике након опадања сточарства, одиграли важну улогу и у појави бошкачког аргоа у двома шарпланинским жупама. Сретечки говор одликује призренско-јужноморавска основица са иновацијама западномакедонског типа, а ова се жупа не само географски већ и дијалекатски налази између говора Сиринића, као јужне дијалекатске ивице српског језика, и говора Горе, као дијалекатског руба македонског језика. Етнокултурна и језичка структура шарпланинске области и њене околине знатно је сложенија, јер миксоглотија која је одликује укључује, поред словенске компоненте (српски, македонски), и несловенску (албански, арумунски, турски).⁷

4. Балканске паралеле. Поменути језици, са којима је сретечки говор био у контакту, пружају одговарајуће семантичке паралеле за разматране арготизме.

У македонском језику облик *пеан* употребљава се у разговорном језику и у народној поезији као глаголски придев глагола *пее*, уп. пример: Пеан гроб, и као придев са значењем ‘учен, писмен’: уп. примере: Пеан човек е тој – Имало пеани и непeани (РМЈ; ДРМЈ). Други пример пружа потврду негираног облика *непeан* који творбено и семантички потпуно одговара арготизму *непeан*.

Постоје и дијалекатске потврде: облик *пeјан* у значењу ‘учен’ забележен је у говору Велеса, Прилепа, Охрида и околине Солуна (БЕР 5: 224 s.v. *пeя*¹), уп. и *пeјан* ‘образован, учен’ Ватилак код Солуна (ПЕЕВ 2020: 225), *пeан* ‘образован’ област Лерина (ВАКАРЕЛСКА-ЧОБАНСКА 2002: 108), *пeин* ‘учен’ у кукушком говору у Грчкој (ПЕЕВ 1988), *пeјин* ‘образован’ Зарово код Солуна (ВАЧЕВА-ХОТЕВА – КЕРЕМИДЧИЕВА 2000), *пeан* ‘који зна да чита, учен, образован’ јеванђеље, Бобошчица у јужној Албанији (МАЗОН 1936: 35, 430).

Значење ‘учен, писмен’ наслања се на семантику глагола *пее* који, поред семантичке реализације ‘певати’ и сл., има и два застарела значења ‘читати’: Го пеел весникот – (у народној песми) Кога пеал Марко бела книга и ‘писати’: Така пее книгата – (у народној песми) Прстенот му пее: Левент Ѓорѓија (РМЈ; ДРМЈ). Префигирани глаголи *испее* и *оипее* реализују значење ‘прочитати’, које је такође маркирано као архаично за оба глагола, а уз то, и као разговорно у случају првог облика, уп. пример употребе: Чорбацијата го отпеа напишаното на книжулето (ДРМЈ).

Посведочене су и дијалекатске потврде: *пeа* ‘певати’, ‘читати’ јеванђеље, Бобошчица у јужној Албанији (МАЗОН 1936: 430), *пeи* са истим значењима, јеванђеље, Кулакија код Солуна (МАЗОН – ВАИЛАНТ 1938: 247), *пeјам* Сухо,

⁷ В. Младеновић 2010: 175–177.

Висока код Солуна поред *йѝм* Сухо ‘читати’, ‘учити’ (МАЉЕСКИ 1936), *йеа* ‘читати’ доњовардарски говори (ПЕЕВ 1970: 132), *йѝа* ‘певати’, ‘цвркутати (о птицама)’, ‘обављати религиозну службу’, ‘читати’ Кондорби код Костура (ШКЛИФОВ 1977), префигирано *уѝйѝевум* ‘прочитати’ кукушки говор (БЕР 5: 225 s.v. *пѝя*¹), са префиксом *из-*: Книгичето му-го-дава на-кмѝтот, па-на-ѝтата. ѝтата го-ѝспеал и заплѝшено ѝтишол ке-кмѝтот на-дѝговор Пагаруша код Скопља (ВИДОВСКИ 2000: 175).

У форничком, тајном језику зидара из Шлегова код Кратова забележени су арготизми *йевница* ‘школа’, *найѝвач* ‘учитељ’ и *найѝвачка* ‘школа’, ‘учитељица’, док глаголи *йевам*, *найѝевам*, *сйевам* у том аргуу имају значење ‘говорити’, ‘казати’ (ХОВЕНБЕРГ – МАРКОВ 1955: 19–20).

У б у г а р с к о м језику глагол *пѝя* ‘певати’ такође реализује дијалекатска значења ‘читати’, које је посведочено у делима Г. Караславова и И. Вазова, и ‘учити се, образовати се’, са потврдом из речника Н. Герова, као и колоквијално значење ‘казати, известити (о књизи, новинама, тексту)’: ...Какво пее книжката, Радо! ... И. Вазов (РБЕ). Сва наведена значења бележи и речник Н. Герова (ГЕРОВ 4: 410 s.v. *пѝѝж*). Поред тога, тамо се наводи да *пѝѝанѝй*, пасивни партицип глагола *пѝѝж*, функционише и као придев са значењем ‘учен’: Пѝѝани-ти хора така казватъ (ГЕРОВ 4: 411).

Што се тиче дијалекатске грађе, у говорима јужног дела Бугарске (Смољан, Мадан, Ардино) и Западне Тракије (Авас / Дервент) у Грчкој глагол *йѝѝм* значи, поред ‘певати’, и ‘учити се’, ‘читати’ и ‘писати’ (СТОЈЧЕВ 1965: 233; БЕР 5: 224 s.v. *пѝя*¹), уп. такође *пѝѝе* ‘певати’, ‘читати’ Странца (ГОРОВ 1962: 124) и префигирано *исйѝѝевам* ‘отпевати песму’, ‘прочитати’ Родопи (СТОЈЧЕВ 1965: 173). Та се значења преносе и на његове изведенице, уп. *пѝѝво* ‘певање’, ‘учење’, ‘читање’ околина Смољана, Ардина, Мадана, Асеновграда, *пѝѝник / пѝѝница* застарело ‘човек / жена који пева’, ‘писмен човек / писмена жена’, ‘ученик / ученица’ околина Смољана, Ардина, Асеновграда, у тајном калајѝијском говору *пѝѝчо* ‘учитељ’ Петково, околина Ардина (СТОЈЧЕВ 1965: 233; БЕР 5: 224 s.v. *пѝя*¹).

У другом делу Бугарске, на западу, значење ‘читати’ има арготички карактер, уп. *пѝа* ‘читати’ (КЪНЧЕВ 1956: 399), *испѝя* ‘прочитати’: Испѝй грапченото ‘прочитај’ у тајном зидарском језику у селу Смолско у пирдопској области (КЪНЧЕВ 1956: 394; БЕР 5: 225 s.v. *пѝя*¹). Канчев за арготизам *пѝа* ‘читати’ напомиње да је из македонских дијалеката и још га упоређује са семантиком албанског глагола *këndój* (КЪНЧЕВ 1956: 399).⁸

У а л б а н с к о м језику глагол *këndój* значи, поред ‘певати’, и ‘читати’, ‘учити’, ‘проучавати’ (FShS), уп. и *këndón* ‘to sing’, colloq. ‘to read’, ‘to sing praises’, ‘to say (in writing)’ (AED).⁹ Партицип овог глагола, употребљен као придев, реализује значење ‘начитан, учен, образован’: *këndúar* adj. colloq. ‘well-read, schooled, educated’, ‘(of dancing) accompanied by singing’ (AED; уп. и FGjSSh), уп. и негирано *pakënduar* adj. ‘ignorant, unlettered’ (MANN 1948). Значења ‘читати’, ‘начитан, учен’ маркирана су као колоквијална.

⁸ О томе да многе црте овог говора показују утицај југозападних македонских говора в. КЪНЧЕВ 1956: 372.

⁹ Пореклом од латинског глагола *cantāre* ‘певати’ (OREL 1998: 178 s.v. *këndoj*).

А р у м у н с к и глагол *cǐntu* (од латинског *cantāre*) такође значи ‘певати’ и ‘читати’, а у складу са тим облик партиципа перфекта *cǐntát* реализује значења ‘опеван’ и ‘учен’ (РАНАГАИ 1908: 156; РАНАГАИ 1974: 361).

Слично је и са мегленорумунским, где је за глагол *cǒnt* ‘певати’ посведочено и значење ‘читати’, а такође је забележен и придев *cǎntát* ‘учен’ (САРИДАН 1935: 76–77; SARAMANDU 2012: 151–152 s.v. *cǒnt*¹).

Треба поменути да у ромском влашком дијалекту цамбази, посведоченом у Куманову, глагол *d’ilabol*, поред основног значења ‘певати’, има и значење ‘читати’ (ROMLEX). У одредници ромског глагола *gilábel* ‘певати’ Борецки и Игла наводе дијалекатски облик *gilavel*, забележен у арлијском ромском говору из Призрена, са значењем ‘читати’ (BORETZKY – IGLA 1994: 97). Исти облик и значење среће се и у ерли дијалекту Софије (ROMLEX). У питању су, дакле, ромски дијалекти у чијем окружењу већински језици или њихови дијалекти имају глагол ‘певати’ који је развио и значење ‘читати’.

У кападокијском дијалекту грчког језика налазимо потврде не само за то да глагол са значењем ‘певати’ има и значење ‘читати’ већ и за то да је тај глагол основни глагол којим се исказује потоње значење. У питању је глагол ψάλλω са основним значењем ‘певати црквене или верске песме’ (ΛΚΝΕ), који је у поменутом грчком дијалекту имао специфичан семантички развој: „In Capp. [Cappadocia] and at Ph. [Phárasa] the usual word for *I read* is ψάλλω, and not διαβάζω or ἀναγινώσκω, the reason being that the only reading known was the chanting in church” (DAWKINS 1916: 662).

На заједнички семантички развој глагола са значењем ‘певати’ у балканским језицима указао је још П. Папахаци на примеру арумунског и албанског глагола који, поред изворног значења ‘певати’, развијају и значења ‘читати’ и ‘учити, проучавати’, те одатле облик партиципа перфекта арумунског глагола има и значење ‘учен’ (РАНАГАИ 1908: 156).

5. КАКО СУ ГЛАГОЛИ СА ЗНАЧЕЊЕМ ‘ПЕВАТИ’ У ПОМЕНУТИМ БАЛКАНСКИМ ЈЕЗИЦИМА РАЗВИЛИ ЗНАЧЕЊЕ ‘ЧИТАТИ’? Одговор на то питање покушао је дати Ј. Крамер у раду насловљеном „Singen und Lesen in den Balkansprachen” (KRAMER 2008), у којем је дошао до следећих закључака које ћемо укратко изложити. Прва помисао би била да је таква употреба глагола ‘певати’ у наведеним језицима у вези са православним богослужењем у којем певање, рецитативно читање и возгласи играју важну улогу, али би се, у том случају, очекивало да је описана употреба забележена сразмерно рано и на ширем ареалу Рох Orthodоха. То, међутим, није случај, будући да су потврде сразмерно позне, да нема одговарајућих потврда ни у грчким писаним изворима ни у црквено-словенском, као и да је појава у словенском свету ограничена на варијетете македонског и бугарског који не укључују књижевни језик. Сведочанство из кападокијског грчког, који је био у вишевековној врло блиској коезистенцији са турским, упућује траг у другом правцу – у правцу спољног утицаја (KRAMER 2008: 303). На такву идеју наилазимо и раније у литератури.

К. Сандфелд је сматрао да је посреди калкирање према турском: „D’autres cas d’emprunts de traduction au turc sont: [...] alb. *këndój*, bulg. *pějǎ*, aroum. et méglén. *cânt* «chanter» et «lire» d’après turc *çagırmaq* «chanter, crier, lire» (cf. perse

перфекта пасива глагола *начиџаџи се*, попут шпанског *hombre leído* ‘начитан човек’ од *leer* ‘читати’ (СКОК 1: 330 s.v. *čitati*), према RJA s.v. *načitati se*, русизам (од руског *начиџанный* ‘начитан’, пасивног партиципа глагола *начиџаџи* ‘читати много’), а према М. Рамелмајеру, калк према немачком *belesen* (RAMMELMEYER 1975: 224),

(б) *уџен* ‘eruditus’ – што је попридевљени партицип перфекта пасива глагола *уџиџи* ‘подучавати’, ~ (*се*) ‘усвајати какво знање’ (СКОК 3: 534 s.v. *učiiti (se)*; PCJ),

(2) и немачким придевима

(а) *belesen* ‘durch vieles Lesen gut unterrichtet, gebildet’, партиципу застарелог глагола *belesen* ‘durchlesen, gründlich lesen’ (PFEIFER s.v. *belesen*),

(б) *gelehrt* ‘wissenschaftlich gebildet, umfassende Kenntnisse besitzend’, партиципу глагола *lehren* ‘unterrichten, unterweisen, Kenntnisse vermitteln’ (PFEIFER s.v. *lehren*).

Скок напомиње да се семантички развој придева *начиџан* заснива на закону резултата (СКОК 1: 330 s.v. *čitati*), што важи и за остале горенаведене придеве.

7. ЗАКЉУЧАК. За разлику од контактних језика у којима глагол са значењем ‘певати’ реализује и значење ‘читати’, у бошкачком аргоу сретечких зидара није забележен глагол *џо(ј)ем* у значењу ‘читати’. Уместо њега посведочени су префигирани облици основе *џева-*: *наџевај* у значењу ‘реци, кажи’ и *сџевај* у значењу ‘говори’ (ЈАНКОВИЋ СРЕЧАНИН 1994: 26, 28).¹¹

У српским дијалекатским речницима са територије Косова и Метохије нема потврда за значење ‘читати’, ‘учити’ у семантичкој структури глагола са значењем ‘певати’ нити придева од партиципа перфекта пасива тог глагола са значењем ‘уџен, образован’, уп. ЕЛЕЗОВИЋ 1935 s.v. *џојџи*, ЧЕМЕРИКИЋ s.v. *џојџи*, БУКУМИРИЋ 2012: 414 s.v. *џевај*, 444 s.v. *џојџи*. Према саопштењу дијалектолога Радивоја Младеновића,¹² придеви *џоан* и *неџоан* ушли су из бошкачког аргоа у свакодневну лексику сретечког говора, где су експресивно маркирани. Лексема *неџоан*, поред значења ‘необразован’, које је нотирано у извору бошкачког аргоа, има и значење ‘приглуп’ у локалном дијалекту.¹³

Изложена грађа упућује на то да лексеме *џоан* ‘уџен, образован’ и *неџоан* ‘необразован’ припадају арготичком лексичком систему варијанте бошкачког тајног језика којом су се служили сретечки зидари. Настале су калкирањем одговарајућих облика из контактних језика, пре свега, македонског *џеан* и *неџеан*, али је вишејезичност становништва у овој области могла обезбедити и активни утицај албанског и арумунског језика.

¹¹ За паралеле у македонским тајним језицима в. *џевам*, *исџеам*, *наџевам* ‘говорити’ тајни зидарски језик, Шлегово код Кратова, *наџевам* ‘id.’ тајни терзијски говор, околина Дебра, *сџевам* ‘id.’ тајни зидарски језик, околина Дебра, Шлегово код Кратова, Ростуше код Тетова (БЕР 5: 224–225 s.v. *џеа*), уп. даље с.-х. *џојџи* ‘говорити, писати’ од 16. в., *џџеваџи* ‘id.’ од 18. в. (RJA), *џ(ј)џеваџи* експресивно ‘говорити, причати, писати’ (РСА), у жаргону *џеваџи* ‘причати, говорити’, *џџвуџи* ‘рећи’ (Андрић 1976: 132).

¹² Срдачно захваљујем колеги Младеновићу на овим подацима.

¹³ Више о процесу интеграције бошкачког аргоа у локални говор и коришћењу бошкачке лексике као средства за стилизацију говорног израза в. Реџић 2020.

Као домаћи материјал, помоћу кога су по страном обрасцу творени придеви *йоан* и *нейоан*, послужио је дијалекатски глагол *йо(ј)ем*, уп. с.-х. архаизам *йејџи*, *йојем*, у Вуковом речнику *йејџи* (Караџић 1852), одакле се развио нови инфинитив *йџајџи*, од псл. **pěti*, *ројо*, и даље пие. **poiH-* (СКОК 2: 671–672 s.v. *pjěvati*; DERKSEN 2008: 398 s.v. **pěti*). Истог прасловенског порекла су и мак. *йее* и буг. *йеја*, који су засновани на псл. инфинитивној основи (БЕР 5: 224–226 s.v. *йеја*¹).

Ако се разматране лексеме сагледају у светлу теоријског концепта поменутог на почетку рада, може се закључити да представљају пример међујезичке изосемије интерференцијалног типа. С обзиром на то да задовољава услов посведочености у најмање три балканска језика, описана изосемија може се сматрати балканизмом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Драгослав. *Двосмерни речник српској жарџона и жарџону сродних речи и израза*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1976.
- АСЕНОВА, Петја. *Балканско езиковезнање: основни проблеми на балканскиј езиков сџојз*. Софија: Наука и изкуство, 1989.
- БЕР: *Бџларски ејџимолојичен речник*, 1–. Софија: Бџларската академија на науките, 1971–.
- БУКУМИРИЋ, Милета. *Речник џовора северне Мејџохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- ВАКАРЕЛСКА-ЧОБАНСКА, Донка. *Лексико-семантијични особености на качесџивенијџе йрилаја-йџелни имена в бџларскијџе диалектијџи*. Софија: Корени, 2002.
- ВАЧЕВА-ХОТЕВА, Марија, Славка КЕРЕМИДЧИЕВА. *Говорџи на село Зарово Солунско*. Софија: Мултипринт, 2000.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Текстијови од дијалектијџи на македонскијџи јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2000.
- ВУЧКОВИЋ, Марија. *Бошкачки – йџајџи језик зидара Средске и Сиринића*. Магистарски рад у рукопису. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2004.
- ГЕОРГОВЋ, Ив. А. Материјали за рџчника по велешкиј говорџ. *Сборникџ за народни умотворенија, наука и книжнина XX* (1904): 1–85.
- ГЕРОВ, Найдена. *Речник на бџларскиј език*, 1–5. *Дојџлнение*. Софија: Бџларски писател, 1975–1978.
- ГОРОВ, Горо. *Странџанскиј говор. Бџларска диалектијологија I* (1962): 13–164.
- ДРМЈ: *Дитџитален речник на македонскијџи јазик*. <<http://drmj.eu/>> 11.06.2024.
- ЕЛЕЗОВИЋ, Гл. *Речник косовско-метохиског дијелекта*, 1–2. *Српски дијалектијолошки зборник IV* (1932), VI (1935).
- ЭСТЈА: *Эјџимолојическиј словарь йџоркских јазиков*, 1–. Москва: Наука, 1974–.
- ИВАНОВ, Йордан Н. *Бџларска диалектијологија*. Пловдив – Асеновград: Вечерник, 1997.
- ЈАНКОВИЋ СРЕЧАНИН, Слободан. *Бошкачки језик са речником*. Срецака: Основна школа „Срецака” у Средској, 1994.
- ЈАШАР-НАСТЕВА, Оливера. *Македонските калки од туркиот јазик. Македонски јазик XIII–XIV/1–2* (1962–1963): 109–172.
- ЈАШАР-НАСТЕВА, Оливера. *За македонските тајни јазичи. Годишен зборник 22* (1970): 553–569.
- КАРАџИЋ, Вук Стефановић. *Српски рџчник: исџумачен џемачкијем и лајинскијем ријечима*. У Бечу: у Штампарији јерменскога намастира, 1852.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слањање и йрефиксација*. Београд: Завод за учебнике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002.
- КЪНЧЕВ, Ив. *Таен зидарски език от с. Смолско, Пирдопско. Извесџија на Инсџијџуџија йо бџларски језик IV* (1956): 361–410.

- ЛАБРОСКА, Веселинка, Убавка ГАЈДОВА, Светлана ДАВКОВА-ГОРГИЕВА, Гоце ЦВЕТАНОВСКИ, Дарко ТОМОВСКИ. *Врајиничко-јолошкиите говори – духовна ризница*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2012.
- МАМД: *Мал аџлас на македонскиите дијалекти*. <<http://ical.manu.edu.mk/atlas/index.html>> 11.06.2024.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Језички и дијалекатски односи у северношарпланинској области. Софија Милорадовић (ур.). *Косово и Меџохија у цивилизацијским ѿковима*. Књига 1. *Језик и народна традиција*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 175–193.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Говор северношарпланинске жупе Сирињѿ. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019).
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. Творба придева са префиксом *не-*. *Наш језик XXXI/1–5* (1996): 163–170.
- ПАВЛОВИЋ, Миливој. Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник VIII/1* (1939).
- ПЕЕВ, Коста. За македонската дијалектна лексика. *Македонски јазик XXI* (1970): 123–136.
- ПЕЕВ, Коста. *Кукушкиној говор*. Книга II. Скопје: Студентски збор, 1988.
- ПЕЕВ, Коста. За периферните македонски говори, врз речникот од збирките народни песни од Серско, Демирхисарско, Драмско и дијалектен текст од Солунско. *Македонистика* 19 (2020).
- РБЕ: *Речник на бъларския език (онлайн)*. А – системноси. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> 11.06.2024.
- РЕШИЋ, Анђела. Губљење једног тајног језика и његова интеграција у локални говор. *Узганица XVII/1* (2020): 133–143.
- РМЈ: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски ѿолкувања*. Скопје: Македонска книга – Графички завод „Гоце Делчев“, 1986.
- РСА: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскоја језика*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- СЕМЧИНСКИЙ, С. В. Межъязыковая изосемия в языках и диалектах карпатского ареала. С. Б. Бернштейн, Г. П. Клепикова, Р. Я. Удлер (ур.). *Общекарпайский диалектологический аџлас. Лингвистические и этнографические аспекти*. Кишинев: Штиинца, 1976, 36–42.
- СЕМЧИНСКИЙ, С. В. Региональная и пограничная изосемия интерференционного происхождения в румынском языке. Л. А. Гиндин, Г. П. Клепикова, Л. Г. Невская (ур.). *Славянское и балканское языкознание. Проблемы языковых контактиов*. Москва: Наука, 1983, 229–240.
- СТОЈЧЕВ, Тодор. Родопски речник. *Бъларска диалектолоџия II* (1965): 119–314.
- ХОВЕНБЕРГ, Ханс, Борис МАРКОВ. Речникот на шлеговскиот форнички говор. *Македонски јазик VI/1* (1955): 15–21.
- ЧЕМЕРИКИЋ, Димитрије. *Збирка речи из Призрена*. <<http://www.prepis.org/items/browse?collection=1>> 11.06.2024.
- ШКЛИФОВ, Благој. Речник на костурския говор. *Бъларска диалектолоџия VIII* (1977): 201–328.
- *
- AED: *Albanian-English Dictionary*. <<http://www.seelrc.org:8080/albdict/>> 11.06.2024.
- BOREZKY, Norbert, Birgit IGLA. *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch für den südosteuropäischen Raum : mit einer Grammatik der Dialektvarianten*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1994.
- BOVAN, Vladimir. Tajni jezici radnika Sredske i Sirinića. *Гласник Музеја Косова XI*, 1971–1972 (1972): 113–131.
- CAPIDAN, Theodor. *Meglenoromâni*. III, *Dictionar Meglenoromân*. București: Cultura națională, 1935.
- DAWKINS, R. M. *Modern Greek in Asia Minor. A study of dialect of Silly, Cappadocia and Pharsa*. Cambridge: Cambridge University Press, 1916.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- FGjSSh: *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*. A–M, N–ZH. Prishtinë: Rilindja, 1981.
- FShS: *Fjalor shqip-serbokroatisht = Albansko-srpskohrvatski rečnik*. Prishtinë: Instituti albanologjik, 1981.
- KRAMER, Johannes. Singen und Lesen in den Balkansprachen. Wolfgang Dahmen, Petra Himstedt-Vaid, Gerhard Ressel (ur.). *Grenzüberschreitungen: Traditionen und Identitäten in Südosteuropa. Festschrift für Gabriella Schubert*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008, 295–304.
- MAŁECKI, Mieczysław. *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w soluńskim)*. Cz. 2, *Słownik*. Kraków: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1936.

- MANN, Stuart E. *An historical Albanian-English dictionary*. London – New York – Toronto: Longmans, Green and Co., 1948.
- MAZON, André. *Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*. Paris: Librairie Droz, 1936.
- MAZON, André, André VAILLANT. *L'évangélique de Kulakia. Un parler slave du Bas-Vardar*. Paris: Librairie Droz, 1938.
- ПАПАХАГИ, Пер. Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig* 14 (1908): 113–170.
- ПАПАХАГИ, Tache. *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974.
- PFEIFER, Wolfgang et al. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (1993), digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im *Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. <<https://www.dwds.de/d/wb-etymwb>> 11.06.2024.
- RAMMELMEYER, Matthias. *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1975.
- REDHOUSE: *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988¹⁰.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ROMLEX: ROMLEX. *Lexical Database*. <<http://romani.uni-graz.at/romlex/>> 11.06.2024.
- SANDBELD, Kr. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Klincksieck, 1968².
- SARAMANDU, Nicolae (coordonator), Marilena TRUGAN, Alina CELAC, Irina FLOAREA. *Dictionar meglenoromân. Litera C. Fonetică și dialectologie XXXI* (2012): 79–196.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

*

AKNE: Λεξικό της κοινής νεοελληνικής. <https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html> 11.06.2024.

Marija Vučković

FROM THE LEXICON OF THE BOŠKAČKI SECRET LANGUAGE
(POAN AND NEPOAN)

S u m m a r y

The paper analyzes two argotic lexemes – *poan* ‘educated, learned’ and *nepoan* ‘uneducated’ – from Boškački, a secret language spoken by masons in the Srećka Župa (Kosovo and Metohija). The adjective *poan* originated from the perfect passive participle of the dialectal verb *po(j)em* ‘to sing’. Since the meanings ‘to read’ and ‘to learn’ are not attested in the semantic structure of the verb *po(j)em* ‘to sing’ in this artisan argot and the local dialect of Boškački speakers, the paper proposes that the argotic lexemes *poan* ‘educated’ and *nepoan* ‘uneducated’ were formed as loan-translations reproducing the model from contact languages, most probably Macedonian *уеан* and *неуеан*. Local multilingualism may have also enabled the active influence of Albanian and Aromanian. The development of meanings ‘to read’ and ‘to learn’ in verbs with the meaning ‘to sing’ in Balkan languages is interpreted in the literature as a result of calquing the Turkish verb *okumak*, supported by internal semantic development.

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија
marivu74@yahoo.com

(Примљено: 1. септембра 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Тања Танасковић
Бојана Вељовић Поповић

ПОРЕДБЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КОЈИМА СЕ ИСКАЗУЈУ ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ЧОВЕКА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ

У раду се са структурно-семантичког и прагматичког аспекта анализирају поредбене фразеолошке јединице којима се исказују физичке особине човека у зетско-сјеничком дијалекту. Дијалекатска фразеолошка грађа сакупљана је током 2019. и 2020. године на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Грађа је анализирана са становишта структуре поређења. Дата је класификација поредбених фразеолошких јединица према референцијалном значењу које оне остварују у дијалекатском контексту. Укључена је и анализа степена идиоматизације поредбених фразеологизама, а затим и анализа њихових прагматичких ефеката у комуникацији међу дијалекатским говорницима. Одабир компаративног појма у сликовитим поређењима нуди значајан број података за лингвокултуролошка истраживања, те је наш задатак и покушај реконструкције неких сегмената дијалекатске језичке слике света.

Кључне речи: зетско-сјенички дијалекат, говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице, поредбени фразеологизми, тематско-рематска структура, унутрашња форма, експресивност.

This paper analyzes the comparative phraseological units used to express the physical characteristics of a person in the Zeta-Sjenica dialect from a structural-semantic and pragmatic perspective. Dialectal phraseological material was collected during 2019 and 2020 in the areas of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica. The material was analyzed from the standpoint of the structure of comparisons. A classification of comparative phraseological units was provided based on the referential meaning they achieve in the dialectal context. The analysis also included the degree of idiomatization of comparative phraseologisms, followed by an examination of their pragmatic effects in communication among dialect speakers. Our task also involved an attempt to reconstruct the segments of the linguistic worldview hidden in comparative idioms to reconstruct certain segments of the dialectal linguistic picture of the world.

Keywords: Zeta-Sjenica dialect, the speech of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica comparative phraseologisms, thematic-rhematic structure, internal form, expressiveness.

1. Увод. Успостављање сличности између два објекта зарад сликовитог представљања једног од њих сматра се у литератури једним од основних начина спознавања света (уп. Ковачевић 2000: 24; Гољак 2009: 215; Вуловић 2015: 185–186), што поредбене структуре у језику чини значајним јединицама које репрезентују однос говорника према вањском свету.

Како је зближавање појмова засновано на семантичким стереотипима у датој говорној заједници, семантичка предвидљивост бива основица за стабилizацију форме, те зато неретко поредбене конструкције прелазе у категорију полуидиоматизованих спојева и фразеологизама. Динамичан однос говорника према изванјезичким појавама условљава константне новине у класи поређења, те настанак нових поредбених фразеологизама. То неретко

компликује одређивање степена формалне устаљености поредбених јединица у језичком систему, што се посебно усложњава ако пратимо различите јединице раслојавања тог система. У неким језицима, попут руског и белоруског, постоје речници сликовитих поређења (в. Гољак 2009: 213–214), међутим, у српском језику не постоје значајније збирке оваквих јединица, нити су оне доследно интегрисане у општедескриптивне речнике, будући да их, због транспарентне мотивације, ниског степена идиоматизације и упитне стабилности форме, традиционална лексикографија не тумачи као јединице лексикона. Уз номинативну вредност поредбене фразеологизме карактерише и експресивност, која је производ сликовитости. Са комуникативног становишта битно је то да се поредбеним јединицама на економичан а притом изразито експресиван начин упућује на денотативну и вредносну семантику референта (уп. Маслова 2001: 101). Због свих ових фактора посебан је изазов одмеравати компаративне фразеолошке јединице и описивати њихово функционисање у лексичким подсистемима српског језика.

Овом приликом пажњу усмеравамо на поредбене јединице различитог степена идиоматизације којима се реферише на човекове физичке карактеристике у тутинско-новопазарско-сјеничком говору, који припада североисточном поддијалекту зетско-сјеничког дијалекта.¹ Грађа је ексцерпирана из спонтаног говора говорника ове регије², при чему је посебна пажња посвећена принципу интерперсоналности, те провери стабилности анализираних јединица у дијалекатском лексичком подсистему.

Ексцерпирани јединице анализирамо са структурног, семантичког и стилистичког (лексичкопрагматичког) становишта, уз успостављање везе између ова три нивоа анализе. Разматране јединице различитог степена идиоматизације припадају поредбеним конструкцијама са тематско-рематском структуром, што значи да их чини леви, базни део поређења (тема) и десни, компаративни део или еталон (рема). Тематски део (А) припрема и уводи рему, која се састоји из поредбене речи (Ц) и еталона (Б) (в. Финк 1998: 200–201; 2000: 95; Гољак 2009: 211; Јанев 2013: 45–47; Вуловић 2015: 186). Предвидљивост (учесталост) еталона, некада и обавезна међуусловљеност са тематским елементом, указује на формалне стереотипе у дијалекатском систему и доприноси повлачењу граница између комплексних јединица лексикона и јединица синтаксичког нивоа. Ова граница је са семантичког аспекта одређена чињеницом да се фразеолошким поређењима „приближавају неистородни објекти (често је нпр. референт човек, његово понашање или делатност, а

¹ Наше истраживање поредбених фразеологизама у овим говорима зетско-сјеничког дијалекта обухватило је сва тематска поља. Због ограниченог простора овде излажемо само резултате који се односе на јединице којима се исказују физичке особине човека, остављајући остало за будуће радове.

² Дијалекатски материјал добијен је теренским истраживањима на простору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, спроведеним током 2019. и 2020. године. Снимљени разговори са четири изворна дијалекатска представника (Драгицом Вељовић, Зорицом Вељовић, Владимирком Плавшић и Санелом Коничанин) трају око тридесет сати. На овај начин добијена грађа допуњена је и примерима који су бележени током ранијих испитивања вршених од 2011. до 2018. године на овом дијалекатском ареалу (обиласком 105 пунктова смештених у овом дијалекатском појасу снимљено је преко 300 сати разговора са изворним дијалекатским представницима).

еталон може бити предмет, животиња и др., са сликовитим представама о њиховим особинама, делатностима)” (Вуловић 2015: 186), те да код фразеолошких поређења „може доћи до семантичке промене једне или свих лексичких компонената у саставу” (Вуловић 2015: 212). Уколико се у сликовитим поређењима приближавају истородни појмови, „услов да овакво поређење постане фразеолошко, лежи у његовој конвенционалности, општости (уп. *живи као гроф* → «живи као што живи неки гроф» и «*пуши као Черчил» – мотивисано али индивидуално и не представља језичку јединицу) (Мршевић Радовић 1987: 93).

Посебан значај овако одабраног предмета рада на богатом дијалекатском корпусу лежи у чињеници да еталони нуде обиље значајних информација за лингвокултуролошка истраживања, бивајући потенцијал за реконструкцију стереотипа, те дијалекатске језичке слике света. Еталони су идиосинкратичне природе, па као такви показују особине националног и локалног менталитета, природу и доминантне друштвене активности дате говорне заједнице.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА. Будући да је еталон елемент који формално-семантички дату конструкцију одређује као поредбену (уп. Вуловић 2015: 189), те да се ради о елементу који није нестабилан, подложен варирању, што је случај са левим, тематским делом, структурну класификацију поредбених јединица вршили смо управо према структури еталона. Поткритеријум у анализи био је категоријална вредност левог дела поређења. У грађи је неколико примера фразеологизама који се састоје само од еталона, па у тим случајевима идиоматизација еталона не зависи од навођења базног дела поређења. Спорадично се у еталону јављају различита проширења која указују на неку посебну стилску вредност – маркер су локалне, индивидуалне обојености или актуелизују конотативну семантику. Таква проширења могу бити елементи територијалног варирања општеупотребних поредбених јединица.

Са структурног становишта издвојили смо категорије које су као типичне формалне актуелизације поредбених структура у српском језику идентификоване у монографији Н. Вуловић (2015: 189). У грађи стога бележимо:

- 1) просте поредбене фразеолошке јединице, чији се еталон састоји од поредбене речи и а) именице, б) именичке синтагме, или в) предлошко-падежне конструкције,
- 2) двоструке поредбене фразеолошке конструкције са двокомпонентним еталоним,
- 3) поредбене фразеологизме са реченичном структуром.

Поткритеријум у структурној анализи грађе јесте представљање категоријалног значења поредбених фразеологизама, односно граматичког значења левог дела поређења. У грађи се тако издвајају придевски, глаголски и именички фразеологизми, међу којима су далеко бројније прве две групе. Некада катеогоријално значење левог дела не кореспондира са фразеолошким значењем, као у примерима *избуљило ко јџбук из крље* ‘буљав је’ или *искџсипи збуе ко вџверица* ‘(бити) крезав, крезуб’, у којима глаголско категоријално значење стоји наспрам придевског фразеолошког значења.

I ПРОСТИ ПОРЕДБЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ (еталон: поредбена реч + а) именица / б) именичка синтагма / в) предлошко-падежна конструкција)	
а) именица тема (А) + (Ц) + рема (Б)	б) именичка синтагма тема (А) + (Ц) + рема (Б)
<u>придевски</u>	<u>придевски</u>
<i>мáла/сййна</i> + к̄о + <i>чучумйда</i>	<i>рўжан</i> + к̄о + <i>й̄дй Шилййўр</i>
<i>мáла/сййна</i> + к̄о + <i>н̄к̄о й̄ојме</i>	<i>сйй̄ав</i> + к̄о + <i>б̄абина ййчка</i>
<i>мáла/сййна</i> + к̄о + <i>ко й̄енче</i>	<i>мл̄аg</i> + к̄о + <i>рдса у й̄одн̄е</i>
<i>мáла/сййна</i> + к̄о + <i>куд̄еька</i>	
<i>мáла/сййна</i> + к̄о + <i>кр̄еьйца</i>	<u>глаголски</u>
<i>рўмен</i> + к̄о + <i>саклав̄аш</i>	<i>бйй̄</i> + к̄о + <i>кукурўзн̄о сйр̄ашило</i>
<i>кр̄акай̄</i> + к̄о + <i>р̄ода</i>	<i>бйй̄</i> + к̄о + <i>м̄окра код̄ица</i>
<i>ч̄уй̄ав</i> + к̄о + <i>Вл̄ах</i>	<i>бйй̄</i> + к̄о + <i>смр̄зло й̄овно</i>
* <i>(о глави) б̄й̄јела</i> + к̄о + <i>бел̄о̄л̄ав̄и с̄уй̄</i>	<i>бйй̄</i> + к̄о + <i>ж̄й̄ви мр̄й̄вац̄</i>
<i>цр̄н</i> + к̄о + <i>й̄авр̄ан</i>	<i>й̄обл̄й̄једей̄</i> + к̄о + <i>й̄й̄урск̄а й̄узйца</i>
<i>л̄л̄ух</i> + к̄о + <i>й̄дй̄</i>	<i>сйр̄чий̄ се</i> + к̄о + <i>с̄ӯв̄а ц̄ль̄й̄ва</i>
<i>л̄л̄ув̄</i> + к̄о + <i>дӯвар̄</i>	<i>цр̄в̄еней̄ се</i> + к̄о + <i>д̄д̄р̄ӣа й̄оха</i>
<i>б̄о̄с</i> + к̄о + <i>й̄д̄с</i>	<i>(о глави) цр̄в̄еней̄ се</i> + к̄о + <i>м̄а̄ј̄м̄уну д̄уй̄е</i>
<u>именички</u>	/ + к̄о + <i>н̄к̄а с̄ӯвр̄ла</i>
<i>л̄ла̄ва му</i> + к̄о + <i>б̄ӯчук</i>	<i>д̄й̄ћ л̄ла̄ву</i> + к̄о + <i>б̄а̄б̄ин бел̄ов̄</i>
<i>л̄ла̄ва му</i> + к̄о + <i>ц̄ӯћ̄ур̄че</i>	<i>д̄й̄ћ л̄ла̄ву</i> + к̄о + <i>о̄ван й̄р̄ед̄в̄од̄н̄ӣк</i>
<i>ӯщи му</i> + к̄о + <i>ло̄й̄ар̄</i>	<i>зай̄е̄т̄о</i> + к̄о + <i>кас̄ай̄ск̄й̄ ј̄арац̄</i>
<i>д̄чи му</i> + к̄о + <i>й̄ур̄а̄б̄й̄је</i>	<i>ус̄ӯкай̄ се</i> + к̄о + <i>цр̄квен̄й̄ м̄й̄ц̄</i>
<u>глаголски</u>	в) предлошко-падежна конструкција
<i>б̄й̄й̄</i> + к̄о + <i>й̄их̄й̄й̄ја</i>	тема (А) + (Ц) + рема (Б)
<i>й̄осм̄уд̄ий̄ се</i> + к̄о + <i>код̄ица</i>	<u>глаголски</u>
<i>на̄ј̄е̄жий̄ се</i> + к̄о + <i>в̄а̄ц̄ка</i>	<i>иг̄е̄</i> + <i>ко</i> + <i>на й̄н̄й̄л̄ье</i>
<i>ук̄а̄цай̄ се</i> + к̄о + <i>с̄в̄ӣња</i>	
<i>засл̄й̄ний̄</i> + к̄о + <i>ћур̄ан</i>	
<i>ум̄а̄ций̄ӯй̄ай̄ се</i> + к̄о + <i>й̄ач̄ар̄ва</i>	
<i>искр̄ив̄ий̄ се</i> + к̄о + <i>й̄уд̄ало</i>	
<i>искр̄ив̄ий̄ се</i> + к̄о + <i>кр̄ч̄еле</i>	
<i>ј̄ес̄³</i> + к̄о + <i>й̄й̄ле</i>	
<i>зай̄ей̄ се</i> + к̄о + <i>с̄й̄р̄й̄јела</i>	
<i>зак̄офр̄чий̄ се</i> + к̄о + <i>к̄ӣца</i>	
<i>й̄обӣјел̄е̄</i> + к̄о + <i>о̄в̄ца</i>	
<i>й̄омод̄р̄е̄</i> + к̄о + <i>ч̄й̄вий̄</i>	
<i>й̄ож̄ӯй̄е̄</i> + к̄о + <i>с̄в̄й̄е̄ћа</i>	
<i>ис̄й̄й̄хнула му д̄ӯща</i> + к̄о + <i>й̄й̄л̄ей̄у</i>	
<i>ус̄ӯкай̄ он̄е̄ б̄р̄кове</i> + к̄о + <i>м̄ач̄ак</i>	
<i>иск̄ес̄ий̄ з̄убе</i> + к̄о + <i>в̄е̄верица</i>	
<i>(о глави) с̄й̄ја</i> + к̄о + <i>й̄ей̄с̄й̄ја</i>	
<i>(о жени) с̄й̄ӯчила</i> + к̄о + <i>б̄оч̄ан̄к̄ама</i>	
<i>ӯс̄й̄а</i>	

³ Глагол *јесйи*.

искључиво у муслиманским срединама (актуелизована је сема ‘запира се’ из концептосфере појма у реми). Атрибутско проширење у виду неодређене придевске заменице *неки* у примерима (о жени) *мала к̄о н̄к̄о̄ їо̄јие* ‘ниска, ситна’ и *к̄о н̄к̄а̄ с̄ӯврла* ‘превисок, незграпан’ појачава конотативну компоненту обезвређења, ниподаштавања именованог референта.

2.1.2. Двоструке поредбене фразеолошке конструкције садрже две компоненте у поредбеном делу (еталону). Еталон се у овој категорији комбинује искључиво са глаголом у теми, будући да глаголи имају разноврснију рекацију у односу на именице и придеве. Забележен је само један пример са придевом у теми, али се ради о попридевљеном трпном глаголском придеву: *їрїїїї к̄о їа̄с на лана̄ц*.

Двоструки еталон омогућава активирање додатних стереотипних вредности у поређењу којима се прецизира фразеолошка слика, што углавном појачава и степен експресивности (*искрївїїї се к̄о їовно у крч̄евину, расїа̄о се к̄о їовно¹ на кїшу², ус̄к̄о се к̄о мачак¹ у ф̄е̄брӯар², разб̄а̄цао се к̄о ђубре¹ їо њїви², зар̄асїо к̄о їовно¹ у ш̄раву²*).

2.1.3. Поредбени фразеологизми са реченичном структуром чине обимну структурну групу у нашој грађи, што указује на једну специфичност дијалекатске језичке личности да поредбене фразеолошке јединице гради на детаљизованим сликама, чиме се настоји постићи што виши степен експресивности и шаљивости (*н̄а̄їр̄ган/рӯжан к̄о га їа је кобїла у їр̄ку изб̄а̄цїла, к̄о га їа је Р̄а̄шка изб̄а̄цїла*, што је дијалекатска варијација општеупотребне, тј. фреквентне јединице у разговорном стилу *к̄о га їа је їдїлава изб̄а̄цїла*).⁴

2.2. Семантичка и стилистичка анализа. Семантичка класификација вршена је с обзиром на референцијалну семантику поредбених јединица у спонтаном говору дијалекатских говорника. Компаративне фразеолошке јединице распоредили смо према домену употребе у асоцијативна поља, односно лексичке скупове, након чега смо спровели супкатегоризацију на лексичко-семантичка поља и субпоља.

У оквиру семантичке анализе, бавимо се и утврђивањем унутрашње форме фразеологизама са прозирном мотивацијом, односно степеном идиоматичности устаљених сликовитих поређења. Циљ тумачења мотивације фразеолошког значења јесте и идентификовање стереотипних слика у локалној говорној заједници, која се укључује у националну језичку слику света. Овај део анализе одговара теорији стереотипа и концепцији когнитивне дефиниције у Бартмињски 2011.

Највећи део грађе чине поредбени фразеологизми прозирне мотивације, али различитог степена идиоматизације. Степен идиоматизације компаративних фразеологизама одређивали смо према моделу који је дала Светлана Гољак (2009), анализирајући устаљена поређења у српском и белоруском језику. Образац подразумева утврђивање три степена идиоматичности еле-

⁴ Д. Мршевић Радовић (1987: 43) даје уопштenu напомену да су у „српскохрватском језику бројни ... поредбени фразеологизми код којих је члан с којим се врши упоређење сложеније структуре”.

мената поредбених јединица (базни део + *као* + еталон) – то су идиоматски, полуидиоматски и неидиоматски, а њиховом различитом комбинацијом добија се више група поређења – поређења са ниским, средњим и високим степеном пресемантизације (в. Гољак 2009: 216).⁵

Пошто су посматране јединице високо експресивне и пошто их карактерише евалуативна семантика, у анализи пратимо и природу компоненте објективне оцене референта (ОО), компоненте субјективне оцене (СО) и функционално-стилску компоненту (ФСК), којом се одређује прагматичка вредност, те стилски ефекти употребе поредбених фразеологизама у дијалекатском наративу (према методологији анализе експресивног значења у Ристић 2004: 61–64).

2.2.1. Класификација поредбених фразеологизама према значењу. С обзиром на домен употребе, све смо поредбене фразеологизме поделили на групу којом се врши карактеризација човека на основу утиска о целокупном физичком изгледу и физичком стању човека и на оне јединице којима се реферише на изглед и стање делова тела (о знаковној функцији људске телесности в. Танасковић 2017: 297).

Поредбене јединице којима се упућује на физичке карактеристике човека дају се разврстати у неколико лексичко-семантичких субпоља окупљених око хиперсема:

- а) 'ФИЗИЧКА ПРИВЛАЧНОСТ', са диференцијалном семом 'ружан/непривлачан',
- б) 'ПРЉАВ, НЕУРЕДАН, ЗАПУШТЕН' и диференцијалним семама 'исцепан', 'умазан' и 'необријан, неошишан', које организују семантичке подгрупе,
- в) 'ФИЗИЧКО ПРОПАДАЊЕ' са диференцијалним семама 'ономоћати, бити немоћан, слаб', 'остарити, бити стар', 'променити боју услед физичког пропадања' и 'погрбити се', које опет организују подгрупе,
- г) 'ФИЗИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ' (висина и телесна конституција), са подгрупама око хиперсема 'низак, мали растом', 'висок, крупан', 'дебео/тром' и 'мршав',
- д) 'БОЈА И ИЗГЛЕД КОЖЕ/КОСЕ',
- ђ) 'ВИЗУЕЛНА И СЛУШНА ПЕРЦЕПЦИЈА' са диференцијалном семом 'глув',
- е) 'НАЧИН ХОДА', са диференцијалним семама 'храмати', 'усправно, надмено' и 'ситним брзим корацима, надмено', које организују подгрупе,
- ж) 'ДРЖАЊЕ' и
- з) 'ДЕЛОВИ ТЕЛА', са диференцијалним доменима *лава*, *уши*, *очи*, *уста*, *зуби*, *брада* и *бркови*.

⁵ Према С. Гољак (2009: 216–218), ниски ниво идиоматизације подразумева три степена идиоматизованости: 1) први који подразумева неидиоматизовану лексему у теми и полуидиоматизовани ремаатски део, 2) други – са полуидиоматизованим тематским и неидиоматизованим ремаатским делом, и 3) трећи – са полуидиоматизованим и тематским и ремаатским делом. Средњи ниво идиоматизованости садржи четири раздела: 4) четврти степен – са неидиоматским тематским и идиоматским ремаатским делом, 5) пети степен – са полуидиоматским тематским и идиоматизованим ремаатским делом, 6) шести – са идиоматизованом лексемом у теми и неидиоматизованим ремаатским делом и 7) седми степен са идиоматизованим тематским и полуидиоматизованим ремаатским делом. Коначно, високом нивоу поређења припада осми степен са идиоматичним тематским и идиоматичним ремаатским делом.

<p>Семантичка анализа (АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ <i>ФИЗИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЈУДИ</i>) ОО: компонента објективне оцене; СО: компонента субјективне оцене; ФСК: функцио- нално-стиљска компонента</p>
<p>‘ФИЗИЧКА ПРИВЛАЧНОСТ’ ‘ружан/непривлачан’ <i>нāīрдан ко да іа је іа̄с у свињу ірāвио</i> ‘изразито ружан, гадан, наказан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>рўжан ко ідй Шилйўр</i> ‘изразито ружан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>нāīрдан ко да іа је кобїла у іірку избāцїла</i> ‘незграпан, несрећен, ружан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірд.</i></p> <p>‘ПРЉАВ, НЕУРЕДАН, ЗАПУШТЕН’ <i>кō да іа је Рйцка избāцїла</i> ‘неуредан, несрећен’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іогр.</i> <i>кō да іа је ідїлава избāцїла</i> ‘неуредан, несрећен’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іогр.</i> ‘исцепан’ <i>кō да је с мāккāма сїāвāо</i> ‘исцепан, запуштен, изгребан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>кō да су је/іа вўци дрāли</i> ‘исцепан(а), запуштен(а), неуред(ан)а’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> (о жени) <i>увāљāла се у блāто ко бїволїца зайусїїла се, ірљāва је, неуредна</i> ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i></p> <p>‘умазан’ <i>укāшай се кō свїња</i> ‘умазати се (блатом), бити неуредан, прљав’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>заслїнō кō һурāн</i> ‘умазан је, слинав је, штрокав, неуредан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>умациўїай се кō іачāрва</i> ‘уфлекати се; бити неуредан, запуштен’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>бїйї кō кукурўзнō сїрāшїло</i> ‘бити несрећен, неуредан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> ‘необријан, неошишан’ <i>зачўїō кō да се нїје олињāо</i> ‘неуредне косе, браде’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>чўїāв кō Влāх</i> ‘неуредне косе, браде’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг.</i> <i>зарāс кō іōвно у ірāву</i> ‘бити неошишан, неуредан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірд.</i></p>
<p>‘ФИЗИЧКО ПРОПАДАЊЕ’ ‘онемоћати, бити немоћан, слаб’ <i>ірїїēї кō іа̄с на лāнца</i> ‘вeома слаб, немоћан, непокретан’ ОО: -; СО: -; <i>расїднунї се кō іōвно на кїшу</i> ‘физички пропасти, онемоћати’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іогр. вулї.</i> <i>бїйї кō мōкра кокдшкa</i> ‘офуцати се, пропасти’ ОО: -; СО: -; <i>іосмўгїшї се кō кокдшкa</i> ‘пропасти, олињати се’ ОО: -; СО: -; <i>нēмā ајāма кō лēба да не јēдē</i> ‘бити нејак, немати снаге ни за шта’ ОО: -; СО: -; <i>исхāлїла је кō лēба да не јēдē</i> ‘ослабила је, онемоћала је, мршава је’ ОО: -; СО: -; <i>ишчāвēо кō да сунца нїје вїдео</i> ‘осушио се, онемоћао, ослабио, убледео; мршав је, блед је’ ОО: -; СО: -; <i>смрзō се кō да іа сунце не ірїје</i> ‘осушио се, онемоћао, ослабио, убледео; мршав је, блед је’ ОО: -; СО: -; <i>бїйї кō смрзло іōвно</i> ‘бити јадан, немоћан, слаб’ ОО: -; СО: -; <i>вулї.</i> <i>кō іихїїїја</i> ‘слаб, немоћан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іогр.</i> *(о мушкарцу) <i>вēрейїзан кō да је срїце ізасрāо</i> ‘немоћан, слаб, трошан, немужеван’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іоірг. іогр.</i></p> <p>‘остарити, бити стар’ <i>сїрчїшї се кō сўва цїљїва</i> ‘остарети, осушити се, смањити’ ОО: -; СО: -; <i>исїїхнула му гўшa кō іїлєїу</i> ‘ослабио је, пропао је, остарио је’ ФСК: <i>хїїок.</i> <i>кō да је ірōбāру с лойїїē іобēїō</i> ‘бити килав, слаб’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>іогр.</i> <i>кō жївї мрїшвац</i> ‘пропао од старости, немоћан’ ОО: -; СО: -; <i>млāд кō рōса у іōднē</i> ‘стар’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ирон. іогр.</i> ‘променити боју услед физичког пропадања’ <i>іомддрей кō чївїшї</i> ‘потамнети у лицу од муке, болести, рада и сл.’ ОО: -; СО: -; <i>црн кō іāвrāн</i> ‘таман у лицу од муке, болести, рада и сл.’ ОО: -; СО: -; <i>іожўшїшї кō свїјeнa</i> ‘добити жућкасту боју у лицу од превеликог рада, тешког живота, болести и сл.’ ОО: -; СО: -;</p>

<p><i>поблїјегей̄ кō ӣурскā т̄узїца</i> 'бити блед / убледети од немоћи, физичке слабости' ОО: -; СО: -; ФСК: погрд. подр. 'погрбити се' <i>искрївий̄ се кō т̄овно у крчѣвину</i> 'погрбити се, искривити се од старости' ОО: -; СО: -; ФСК: погрд.подр.вулг. <i>искрївий̄ се кō т̄удало</i> 'погрбити се, искривити се од старости' ОО: -; СО: -; ФСК: погрд.подр.вулг. <i>искривий̄ се кō крчѣле</i> 'погрбити се, искривити се од старости' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.ӣодр.</i></p>
<p>'ФИЗИЧКЕ ДИМЕНЗИЈЕ' (висина и телесна конституција) 'низак, мали растом' (о жени) <i>мāла кō крїељїца</i> 'ниска, ситна' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> (о жени) <i>мāла кō чучумїда</i> 'ниска, ситна' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> (о жени) <i>мāла кō нѣкō т̄оїје</i> 'ниска, ситна' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> (о жени) <i>мāла кō тѣнче</i> 'ниска, ситна' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> (о жени) <i>мāла кō кудѣлка</i> 'ниска, ситна' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> 'висок, крупан' <i>разбāцāн кō љубре њо њїви</i> 'превише телесно развијен, крупан, набилдован' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.ӣодр.</i> <i>кō нѣкā с̄ўврла</i> 'превише висок, незграпан' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.ӣодр.</i> <i>крāкаї̄ кō рōда</i> 'дугих ногу, незграпне грађе' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр. шaљ.</i> 'дебео/тром' <i>нāдуї̄ се кō јуне кад се ослāнā</i> 'бити дебео, надувен, тром' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.ӣодр.</i> 'мршав' <i>с̄ўх кō да се на ӣāван/верїе с̄ўцїю</i> 'изразито мршав' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> <i>ус̄укаї̄ се кō мāчак у фебруар</i> 'пуно омршавети, бити мршав, слаб' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> <i>ус̄укаї̄ се кō црквенї мїцї</i> 'пуно омршавети, бити мршав, слаб' ОО: -; СО: -;</p>
<p>'БОЈА И ИЗГЛЕД КОЖЕ/КОСЕ' 'боја' <i>румѣней̄ се кō кокд̄цка кад ње да ӣронѣсѣ</i> 'веома се руменети у лицу' ОО: -/+; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> <i>црвѣней̄ се кō д̄дрїа јōха</i> 'изразито се руменети у лицу' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> <i>р̄ўмен кō саклавāш</i> 'веома румен у лицу, задригао' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> <i>побїјелей̄ кō овца</i> 'потпуно поседети' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг. ӣодр.</i> <i>сїїāв кō бāбина иїчка</i> 'изразито сед' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг. ӣодр.вулг.</i> 'изглед коже' <i>нāјѣжїо се кō вāцка</i> 'веома се најежио'</p>
<p>'ВИЗУЕЛНА И СЛУШНА ПЕРЦЕПЦИЈА' 'глув' <i>л̄л̄х кō ӣїдї</i> 'потпуно/веома глув' <i>л̄л̄в кō дувāр</i> 'потпуно/веома глув'</p>
<p>'НАЧИН ХОДА/КРЕТАЊЕ' 'храмати' <i>крївље кō да сади куїус</i> 'храмље, иде с ноге на ногу као да гази по лејама садећи купус' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> <i>кō да тa цāї ӣоїодїю</i> 'хода као да је хром, шепав' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг.</i> <i>ӣї̄ кō на ӣїнїāље</i> 'ходати нестабилно, клатећи се' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> 'усправно, надмено' <i>гїї̄ л̄āву кō бāбїн белōв</i> 'ходати уздигнуте главе, узохољено, шепурећи се' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> <i>зайѣї̄ се кō сїрїјела</i> 'неприродно усправљено, надмено ходати' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i> 'ситним брзим корацима, надмено' (о женама углавном) <i>закоф̄р̄чїӣ се кō кїца</i> 'ходати узохољено – убрзано, ситним ужурбаним корацима, подигнуте главе' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣоїрг. ӣодр.</i> <i>зайѣї̄ō кō касїјскї јāрац</i> 'хода укочено, уздигнуте главе, узохољено' ОО: -; СО: -; ФСК: <i>ӣодр.</i></p>

<p>‘ДРЖАЊЕ’</p> <p>‘укочено, надмено’</p> <p>узду̀йчий се ко да је <i>йро̀йи́б̄ ко̀лац</i> ‘бити укочен, надмен, усправан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p>узду̀йчий се ко да му је <i>ко̀лац у ш̄рбу</i> ‘бити укочен, надмен, усправан’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p>‘ДЕЛОВИ ТЕЛА’</p> <p>‘глава’</p> <p>(о глави) <i>с̄й̄ја̄ ко̄ ш̄ейс̄й̄ја</i> ‘ћелава је’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. йогр.</i></p> <p><i>л̄ава ко б̄учук</i> ‘велика глава, несразмерна с телом’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p><i>л̄ава ко шу̀хурче</i> ‘веома ситна глава у односу на тело’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p>(о глави) <i>црвени се ко ма̀јмуну д̄ује</i> ‘румени се од задриглости’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. вул.</i></p> <p>(о глави) <i>бѝјела ко̀ бело̀л̄ави с̄ӯй</i> ‘седа’ ОО: -; СО: -;</p> <p>‘уши’</p> <p><i>у̀ши ко̀ лой̄ар</i> ‘велике, клемпаве, несразмерне уши’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p>‘очи’</p> <p><i>д̄чи ко̀ йура̀бѝје</i> ‘крупне, истурене, буљаве очи’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p><i>избу̀љйо ко̀ јеб̄ук из кр̄љѣ</i> ‘буљав је’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p>‘уста’</p> <p><i>об̄ѣсий̄ ш̄д̄књу ко̀ ко̀била̄ й̄йчку</i> ‘имати шорава, превелика, предебела уста’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. йогр. вул.</i></p> <p><i>рас̄й̄але му се ш̄д̄кње ко̀ да се усла̀но</i> ‘има шорава, превелика, предебела уста’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. йогр.</i></p> <p><i>с̄й̄чий̄ ус̄та̄ ко̀ б̄ч̄ан̄к̄ама</i> ‘имати стиснуте, изразито танке усне; стиснути усне’ ОО/СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. йогр.</i></p> <p>‘зуби’</p> <p><i>иск̄ѣсий̄ з̄убе ко̀ в̄ѣверица</i> ‘бити крезав, крезуб’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг.</i></p> <p>‘брада и бркови’</p> <p><i>й̄май̄ бра̀ду ко̀ ба̀би око̀ й̄йчке / ~ он̄е ра̀б̄д̄ӣѣ</i> ‘бити ћосав, немати длаке на бради, имати слабу браду’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йо̀йрг. йогр. вул.</i></p> <p><i>ус̄ука̄й̄ б̄ркове ко̀ ма̀чак ‘за̀щӣљий̄ши бркове’</i> ОО: +/-; СО: +/-; ФСК: <i>йогр.</i></p> <p><i>б̄ркови ко̀ мӣш ка̀д й̄а̀дн̄е у ш̄рй̄це</i> ‘седи бркови’ ОО: -; СО: -; ФСК: <i>йогр.</i></p>

2.2.2. Стилистичка (лексичкопрагматичка) анализа. Поредбене фразеолошке јединице из тематске групе физичка својства човека своје стилске ефекте манифестују у виду формирања специфичне слике референта, а уједно су експонент вредносне скале из домена људских физичких особина која се поштује у дијалекатској језичкој заједници, што значи да носе и информације о особинама оцењивача/говорника.

Семантичка анализа указује на то да су све физичке особине на које се реферише поредбеним фразеологизмима у нашој грађи негативно маркиране у говорној заједници. Негативну објективну модалност (ОО: -) ових фразеолошких јединица прати у највећем броју случајева и негативна субјективна оцена говорника (СО: -), док свега један пример карактерише позитивна емоционална компонента којом се изражава саосећајност говорника са објектом именовања, што имплицира снижен степен негативне експресивности (в. Ристић 2004: 230): *ис̄й̄хнула му д̄у̀ща ко̀ й̄й̄ле̄й̄у* ‘ослабио је, пропао је, остарио је’. Мотивационо-прагматичке компоненте свих фразеологизама из наше грађе засноване су на сликовитости поређења. Са прагматичког становишта, већина јединица смештена је у функционално-стилско окружење у ком говорник вербално показује изразито недопадање према особинама

које има објект именована (дакле, у говорном чину неодобравања и недопадања), што ове јединице чини пејоративним (у табели означено квалификативом *йоїрг*). Некада се негативна субјективна оцена говорника изражава у другачијем ситуационом оквиру у ком говорник свој став износи на начин и са циљем да се подсмехне саговорнику или објекту именована. Фразеологизам тада неретко носи ефекат ироније и шаљивости, увек уз компоненту грубости и недопадања, те га одређујемо као јединицу вербалне подругљивости (у табели означено квалификативом *йогр*). Неколико фразеологизама има у унутрашњој форми опсцене асоцијативне компоненте које су генерисане лексемама са екскреционом семантиком или са значењем гениталија, што их сврстава у пејоративе највишег степена негативне тоналности. У табели смо их означили и квалификативом *вулџарно*. Овакве јединице обележје су непристојног вербалног понашања дијалекатског говорника – и то или због изразито грубог односа говорника према саговорнику / објекту именована (нпр. *сїїāv кō бѣбина йїчка* 'изразито сед') или због опсцене-хумористичких ефеката (нпр. *искрївїю се кō їовно у крчѣвину* 'погрбити се, искривити се од старости').

2.2.3. Идиоматизованост устаљених сликовитих поређења. Са становишта говорника стандарднојезичког идиома низ јединица нема прозирну мотивацију због употребе регионалне лексике или због локално одређене мотивације. Покрајинске компоненте *ишчавейї* 'ишчилити', *исхалиїї* 'онемоћати, изгубити снагу, ослабити', *умащїуїайї* 'умрљати, умазати', *верешїзан* 'немоћан, нејак, слабашан', *шокња* 'усна, дебела, обично велика', *бочанка* 'шпенадла', *сїїāv* 'сив; сед', *ајам* 'снага'⁶, историзам и покрајинизам *крчеле* (према у РСАНУ необележеном *крїеле* 1. 'направа која саставља јармове волова на плугу (и на колима)', *саклавацї* 'цвекла' непрозирни су онима који нису дијалекатски говорници, док су конституенти *чучумида*, *їојие*, *їенче* немотивисани чак и дијалекатским говорницима, те подижу степен идиоматизације фразеологизама чији су конститутивни елементи.

Неколико фразеологизама садржи у унутрашњој форми локално обојену слику, што може ометати разумевање мотивације међу говорницима који не припадају дијалекту или његовом локалном говору. Фразеологизам *ружан кō їдї Шилїїуїр* везан је за локалну легенду о свештенику Шилипуру, за ког се прича да је био веома ружан; експресивна проширења у јединицама *кō да їа је Рѣшка избѣїцїла*, *їоблїїедеїї кō їїурскѣ їуїїца* такође имају локалну боју, *бијела ко белоїлави суї*⁷.

Користећи се класификацијом поредбених фразеологизама према критеријуму степена идиоматизованости који је дала С. Гољак (2009), покушали смо указати на степеневе идиоматизованости јединица у нашој грађи. То чинимо са једним методолошким отклоном. Будући да се полуидиоматизација и идиоматизација фразеолошких компоненти утврђује успоредбом са

⁶ Лексему *ајам*, Г. *ајам* бележимо у тутинском говору једино у значењу 'снага' икључиво у негативним егзистенцијалним реченицама са глаголом *имаїи*: – *Зовї їа на мѣбу*. – *Нѣмој њѣїа, бѣїа їи, нѣма їи он ајам* за *їѣ*; – *Дѣнас нещїю нѣмѣм ајам* за *нїщїїа* (пункт Балетиће).

⁷ На Пештеру је станиште белоглавих супова, што је условило одабир еталона.

срџе њасрао 'веома немоћан, слаб, трошан; немужеван', *обѣсиѣ шѡкњу кѡ кобила ѣѣчку* 'имати шорава, превелика, предебела уста', *расѣале му се шѡкње кѡ да се услањао* 'има шорава, превелика, предебела уста'. Последња два поредбена фразеологизма у низу у тематском делу имају фразеологизам прозирне мотивације (*обѣсиѣ шѡкњу, расѣале му се шѡкње*), чија се фразеолошка слика шири ремаатским делом, који не учествује у референцијалном значењу фразеологизама, већ само подиже његову сликовитост и експресивност. Рема *кѡ да се услањао* репрезентује исту фразеолошку слику као и рема у фразеологизму *наѡуѣ се кѡ јуне кад се ослана* 'бити дебео, надувен, тром' (*ѡлуИг. + неИг.*). Међутим, својство које се у дијалекатској језичкој слици света приписује јунету (што видимо из фразеологизма *наѡуѣ се кѡ јуне кад се ослана*), у поредбеном фразеологизму *расѣале му се шѡкње кѡ да се услањао* директно се приписује човеку, што подиже степен идиоматизације ове поредбене јединице. Фразеолошко поређење *исѣихнула му ѡуша кѡ ѣѣлеѣу* са значењем 'ослабио је, пропао је, остарио је' припада 5. степену идиоматичности. Тематски део садржи фразеологизам *исѣихнула му/ѡј ѡуша*, који се у нашој грађи бележи и са значењем 'умрети', а у поредбеном фразеологизму носи категоријално значење 'ослабити, физички пропасти, остарити'. У литератури и у речничким дефиницијама забележена су бројна културолошка значења тематског појма *ѡуша* (в. Вуловић 2015: 221–224), међутим нисмо уочили значење 'физичка снага', које произлази из поредбеног фразеологизма који је предмет овог рада. Према нашој грађи из дијалекта, глагол *исѣихнуѣ* је хипокористик са значењем 'издахнути, умрети' и примарним доменом *ѣѣле*, из чије је стереотипне семантике 'нежно, крхко, мило' развијена хипокористичност глагола, а даље и хипокористичност поредбеног фразеологизма. Навођење ремаатског појма *ѣѣле* у складу је са примарним доменом глагола *исѣихнуѣ* у дијалекту. Еталон је вероватно изабран с обзиром на физичку осетљивост пилета које захтева посебне услове да би преживело прве дане живота. Петом степену идиоматичности припада и поредбени фразеологизам *зѣѣѣѣ кѡ касѣѣскѣ јѡраѣ* 'хода укочено, уздигнуте главе, узохољено', у чијем је еталону замишљена слика јарца који се опире вођењу у касапницу.

С. Гољак (2009: 218) у јединице шестог степена идиоматизације (Ид. + неИд.) смешта поредбене фразеологизме у којима је „лева компонента под утицајем *десноѣ* дела добила значење супротно њеном основном значењу, чиме се ствара комични ефекат”. Такви фразеологизми се у литератури препознају као алогични (уп. Мршевић Радовић 1987: 20, 23; Јанев 2013: 39–40), а у нашој грађи репрезентовани су примером *млаѡ кѡ рѡса у ѣѡдне* 'стар', који је забележен у РСАНУ без дисквалификационих етикета и фразеологизмом *ѣмаѣ браѡу кѡ баѡи ѡѣ ѣѣкѣ / ~ ѡне раѡѣѣ* 'бити ћосав, немати длаке на бради; имати слабу браду'.

2.2.3.4. Висок ниво идиоматичности. Највишем степену идиоматичности у нашој грађи припадају фразеологизми који немају експлициран леви део поређења, док је еталон идиоматизован и представља колективно прихваћене културне квазистереотипе. С обзиром на то да у левом делу изостаје лексема са прозирном мотивацијом која је носилац категоријалног значења поредбеног фразеологизма, на десном, ремаатском делу, који је идиоматизован,

тежиште је фразеолошког значења. Фразеологизам *кō нѣкā сѹврлa* 'превисок, незграпан' илуструје тако 8. степен идиоматичности (високи ниво), док би са експлицираном тематском лексемом (нпр. **вѣсок кō нѣкā сѹврлa*) припадао 5. степену средњег нивоа идиоматичности. Овој групи припадају и фразеологизми *кō да је їрѡб̄бару с лойїїїѣ їоб̄ѣїѡ* 'бити килав, слаб', *кō да їа је Р̄ацка изб̄аїцїла* 'неуредан, несређен', *кō да їа је їдїлава изб̄аїцїла* 'неуредан, несређен', *кō да је с м̄ачк̄ама сї̄а̄в̄аѡ* 'исцепан, изгребан; запуштен', *кō да су їа/је вѹци гр̄али* 'исцепан(а), запуштен(а), неуред(а)н(а)', *кō да їа ш̄дїї³⁰ їѡѡгїѡ* 'хода шепажући' и *кō жївїї м̄рїївац* 'пропао од старости, немоћан', чији је рематски део заснован на оксиморону.

2.2.4. СЕМАТНИЧКИ СТЕРЕОТИПИ У ПОРЕДБЕНИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА. Активна евалуација физичких особина омогућила је реконструкцију неких семантичких стереотипа у реализованим фразеолошким јединицама. Тако се физичка својства човека у дијалекатској језичкој заједници у поредбеним фразеолошким јединицама концептуализују преко:

а) појмова из домена *домаће живоїиїње, їїїице и дивље живоїиїње*, и то *свиња, їас, кобила, јуне, овца, ован, биволица, мачак, мици, кокоцка, їиле, ћуран, рода, їавран, белолави суї, веверица, кица, крїељица,*

б) преко људских и животињских соматизама, гениталија: *їурска їузица, бабина їичка, їичка (ко кобила їичку), мајмуну гуїе,*

в) појмова који припадају домену предмета из покућства: *кудељка, їейсија, бучук, лоїар, бочанка, свијећа, дувар,*

г) биљака: *јоха, сува шљива,*

д) хране: *їихїиїја,*

ђ) етника: *Влах,*

е) екскреционих појмова: *їовно* итд.

Људска физичка снага концептуализује се преко појмова *сунце (кō да сѹнца нїје вїдео / кō да їа сѹнце не їрїје), хлеб (исх̄лїла кō лѣба да не їѣгѣ), дуца (исїїхнула му дуца кō їїлейїу)*. Физичка ружноћа и неуредност представљају се у језичкој слици света као последица интеракције са опасним животињама (*вѹци: кō да су їа/је вѹци гр̄али, мачке: кō да је с м̄ачк̄ама сї̄а̄в̄аѡ, кобила: н̄аїр̄дан/рѹжан кō да їа је кобїла у їїрку изб̄аїцїла*) или као последица неприродне и грешне интеракције међу животињама (*н̄аїр̄дан кō да їа је їдс у свињу їр̄виѡ*) или интеракције са другим природним силама (*кō да їа је Р̄ацка/рѣка изб̄аїцїла*). Стереотип неуредности приписује се појмовима *биволица (ув̄аљала се у бл̄аїѡ кō бїволиця), свиња (ук̄ацїаї се кō свиња), ћуран (засл̄нѡ кō ћур̄ан);* стереотип ходања уздигнуте главе / узохољености овну (*гїїћ л̄лаву кō ѡван їр̄ѣвдгнїк*); борбености *јарцу (зайїѣїѡ кō кас̄аїскї ј̄арац),* а скучености и немогућности кретања *їсу* у фразеолошкој слици *їдс на л̄анац*. Стереотип физичког пропадања приписује се појмовима *їовно (р̄асїднѹї се кō їѡвно на кїшу, бїїї кō см̄рзло їѡвно), сува шљива (сїр̄чиї се кō сѹв̄а шљїва), кокоцка (бїїї кō м̄ѡкра кокѡцка, їосм̄гїиї се кō кокѡцка).*

3. ЗАКЉУЧАК. У раду спроведена структурна анализа поредбених фразеологизама са значењем физичких особина човека у зетско-сјеничком дијалекту

³⁰ РМС: **шап**, -а м тур. вет. *заразна болесї на їаїцима код їаїкара*.

показала је присутност јединица свих структурних типова који су до сада примећени у литератури: простих поредбених фразеолошких јединица чији еталон чине поредбена реч и а) именица, б) именичка синтагма или в) предлошко-падежна конструкција, затим двоструких поредбених фразеологизама са двокомпонентним еталоном, и на крају поредбених фразеологизама са реченичном структуром. Примећен је значајан број поредбених јединица са реченичним еталоном, што се може одредити као специфичност дијалекатске језичке личности, која гради детаљизоване фразеолошке слике.

Према критеријуму анализе референцијалног значења поредбене јединице којима се реферише на човека с обзиром на његове физичке особине подељене су у следећа лексикосемантичка поља окупљена око хиперсема 1) *физичка њривлачност* (са диференцијалном семом 'ружан/непривлачан'), 2) *њрљав неуредан, зајушиен* (са диференцијалним семама 'исцепан', 'умазан' и 'необријан, неошишан', које организују семантичке подгрупе), 3) *физичко њројадање* (са диференцијалним семама 'ономоћати, бити номоћан, слаб', 'остарити, бити стар', 'променити боју услед физичког пропадања' и 'погрбити се', које организују подгрупе), 4) *физичке димензије* (висина и телесна конституција; са подгрупама око хиперсема 'низак, мали растом', 'висок, крупан', 'дебео/тром' и 'мршав'), 5) *боја и изљед коже/косе*, 6) *визуелна и слушна њерцејција* (са диференцијалном семом 'глув'), 7) *начин хода* (са диференцијалним семама 'храмати', 'усправно, надмено' и 'ситним брзим корацима, надмено', које организују подгрупе), 8) *држање* и 9) *делови њшела* (са диференцијалним доменима *лава, уши, очи, уста, зуби, брада и бркови*). Сви поредбени фразеологизми из наше грађе садрже негативну компоненту објективне оцене, што значи да се овим језичким средствима доминантно изражавају негативне физичке особине.

Негативну објективну модалност прати и негативна субјективна оцена, уз говорни чин неодобравања, недопадања, или неодобравања и извргавања порузи објекта именована. То све јединице (изузев једног фразеологизма који припада сниженом степену негативне експресивности) чини јединицама високог и повишеног степена негативне експресивности.

Са становишта степена идиоматичности, показало се да у нашој грађи има највише јединица ниског нивоа идиоматичности (прва три степена), док су остали фразеологизми расподељени равномерно на јединице нултог степена идиоматичности и јединице средњег нивоа идиоматичности (доминантно 4. и 5. степена). Седам јединица репрезентује највиши степен идиоматичности, што је преваховно узроковано изостанком базног дела поређења. У поређењу са истраживањима С. Гољак (2009) испоставило се да дијалекатска грађа која је нама била доступна за ово истраживање показује виши степен идиоматичности од расположиве грађе из савременог српског језика која је била доступна С. Гољак.

У раду смо указали и на неколике сегменте дијалекатске језичке слике света које су уграђене у устаљена сликовита поређења. Показало се да се физичке карактеристике човека углавном концептуализују преко појмова који припадају доменима 1) *домаће живоишње, њишце и дивље живоишње*, и то *свиња, њас, кобила, јуне, овца, ован, биволица, мачак, миш, кокошка, њиле, њуран, рода, ѡавран, белолави суј, веверица, кица, крјељица*; 2) преко

људских и животињских соматизама, гениталија: *џурска џузица*, *бабина џичка*, *џичка* (ко кобила *џичку*), *мајмуну дује*, 3) појмова који припадају домешној предмети из покућства: *кудељка*, *џејсија*, *бучук*, *лојар*, *бочанка*, *свијећа*, *дувар*, 4) биљака: *јоха*, *сува џљива*, 5) хране: *џихџија*, 6) етника: *Влах* и 7) преко екскреционих појмова: *џовно*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свећ*. Превела Марта Бјелетић. Београд, 2011.
- ВУЛОВИЋ, Наташа. *Српска фразеологија и религија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- ГОЛЯК, Светлана. Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности. *Научни састајанак славистија у Вукове дане* 38/1 (2009): 211–220.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилистик и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин, 2000.
- МАСЛОВА, В. А. *Линвокултурологија*. Москва: Издањелски центр «Академија», 2001.
- МРШЕВИЋ РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- МРШЕВИЋ РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- МУТАВИЋ, Предраг. О етнониму Власи у значењу Срби. *Зборник Мајџице српске за славистику* 74 (2008): 297–302.
- РИСТИЋ, Стана. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI*. Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- ТАНАСКОВИЋ, Тања. Поредбене конструкције којима се означавају физичка својства човека у делима Драгослава Михаиловића. *Српски језик XXII* (2017): 295–313.
- ЈАНЕВ, Борян. *Образније сравнения с анџројоценџричен характер у бџларскиа и анџлијскиа език*. Пловдив: Универзитетско издањелство „Пасиј Хилендарски“, 2013.

*

- FINK, Željka. Leksikografska obrada frazema tipa *biti dobra srca* i *čovек dobra srca*. *Filologija* 30–31(1998): 199–207.
- FINK, Željka. Tipovi frazema-fonetksih riječi. *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 3. do 5. prosinca 1998*, knjiga III. Rijeka: Filozofski fakultet, 2000, 93–98.

Tanja Tanasković
Borjana Veljović Popović

COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS USED TO EXPRESS PHYSICAL CHARACTERISTICS OF A PERSON IN THE ZETA-SJENICA DIALECT

Summary

This paper analyzed the comparative phraseological units that had been used to express the physical characteristics of a person in the Zeta-Sjenica dialect from a structural-semantic and pragmatic perspective. Dialectal phraseological material was collected during 2019 and 2020 in the areas of Tutin, Novi Pazar, and Sjenica. Comparative phraseologisms were selected based on the frequency of comparisons in oral communication, as well as the specificity of these units concerning

their incomplete idiomatization and inconsistent formal stereotyping. A lower degree of idiomatization is the reason for the inconsistent and infrequent recording of comparative phraseologisms in general descriptive and dialect dictionaries of the Serbian language. Therefore, our paper aims to contribute to the collection of this extensive material in the Serbian language.

The material was analyzed from the standpoint of the structure of comparisons. Structural analysis has shown the presence of units of all structural types that have been observed in the literature so far: simple comparative idiomatic units whose standard consists of a comparative word and a) a noun, b) a noun phrase, or c) a prepositional-case construction; then double comparative idioms with a two-component standard; and finally, comparative idioms with a sentence structure. A classification of comparative phraseological units was provided based on the referential meaning they achieve in the dialectal context. According to this criterion, they are divided into lexical-semantic fields and subfields.

The analysis also included the degree of idiomatization of comparative phraseologisms, followed by an examination of their pragmatic effects in communication among dialect speakers. All idioms represent units of high and elevated degrees of negative expressiveness. From the perspective of the degree of idiomatization, it has been shown that our material contains mostly units of low levels of idiomatization (the first three degrees), while the remaining idioms are evenly distributed between zero degree idiomatization units and medium level idiomatization units (predominantly the 4th and 5th degrees). Seven units represent the highest degree of idiomatization, primarily due to the absence of the base part of the comparison.

The selection of the comparative term in vivid comparisons offers a significant amount of data for linguocultural research. Therefore, our task also involved an attempt to reconstruct certain segments of the dialectal linguistic picture of the world.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија
tanja.tanaskovic@filum.kg.ac.rs
bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 28. јуна 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Sonja Filipović

CONCEPTUAL METAPHORS AND METONYMIES
UNDERLYING FIGURATIVE EXPRESSIONS WITH
THE MEANING 'PEOPLE WITH/ WITHOUT SOCIAL POWER'
IN ENGLISH AND SERBIAN*

This paper studies how people with social power, i.e., social status and influence, and conversely, people not granted such a status, are conceptualized in English and Serbian. The analysis is set in the framework of Conceptual Metaphor and Metonymy and focuses on lexical items, mostly idioms with the figurative meanings 'people with high and low social status and influence' (e.g., *big fish*, *small fry*, *krupna zverka*, *niko i ništa*). The aims are to determine the conceptual metaphors and metonymies underlying the specified expressions, and the aspects of social power and influence which are highlighted by particular expressions. The study shows that the conceptualization of people with and without social power in English and Serbian is very similar for the most part.

Keywords: social power, figurative meaning, conceptualization, English, Serbian.

Овај рад изучава концептуализацију људи са друштвеном моћи, тј. са друштвеним статусом и утицајем, и супротно томе, људи без таквог положаја, у енглеском и српском језику. Анализа је спроведена у когнитивнолингвистичком оквиру појмовне метафоре и метонимије и обухвата лексичке јединице, углавном идиоме са фигуративним значењем 'људи са великом или малом друштвеном моћи' (нпр. *big fish*, *small fry*, *крујна зверка*, *нико и ништа*). Циљ рада је да се установе појмовне метафоре и метонимије у основи изучаваних израза, као и аспекти друштвене моћи који се истичу одређеним изразима. Резултати показују да је концептуализација људи са великом и малом друштвеном моћи у енглеском и српском језику већим делом веома слична.

Кључне речи: друштвена моћ, фигуративно значење, концептуализација, енглески, српски

1. INTRODUCTION. This paper, set in the cognitive linguistic theoretical framework, investigates the manner in which social power related to people is linguistically expressed as well as cognitively motivated in English and Serbian. The interest for the concept of social power is topical since it is one of the greatest driving forces in modern western societies in the 21st century, predominantly placing material profit and social success as the pivotal goals in life. This focus is finely expressed by the conceptual metaphor *TIME IS MONEY*, to be in accordance with the cognitive linguistic approach. Social success or lack of it related to people in linguistic communication manifests itself via a large number of creative figurative, mostly idiomatic expressions in both English and Serbian, such as *big*

* The results of the analysis were presented at the conference *The Eleventh International Interdisciplinary Symposium Encounter of Cultures* (Novi Sad, Faculty of Philosophy, 1st December 2020) under the title: *Konceptualizacija ljudi visokog i niskog društvenog statusa u engleskom i srpskom jeziku (The Conceptualization of People with High and Low Social Status in English and Serbian)*.

wig, *small beer*, *mover and shaker*, *velika zverka*, *sitna riba*, *drmator*, *vezaroš*, and the like. Such linguistic expressions, predominantly metaphoric, convey the general meanings ‘a person with social power and influence (e.g. *big beast*)’, and conversely ‘a person without social power and influence (e.g. *small beer*)’ in an implicit way. The fact that people use these figurative expressions, which is a manifestation of semantic underspecification (RADDEN et al. 2007: 2–3, 5–9), involves two important facts – figurative expressions produce extra communicative effects like attracting attention, creating a complex mental picture or conveying a new concept (CROFT – CRUSE 2004: 193), and they involve the process of inferencing, which is based on metaphorical and/or metonymic thinking (LAKOFF – JOHNSON 1980/2003; RADDEN et al. 2007). The latter claim, i.e., highlighting *thinking* rather than *expressing* oneself figuratively, makes it obvious that the theoretical stance is cognitive linguistic. The object of the study is to identify figurative linguistic expressions relating to the two opposite poles of the concepts of people’s SOCIAL POWER and INFLUENCE in English and Serbian, and relying on the framework of conceptual metaphor and metonymy theories, to identify the conceptual mechanisms, i.e., metaphors and metonymies, motivating them. Also, we will comment on culturally specific or rather universal elements in the way people think about SOCIAL POWER in English and Serbian. Filipović Kovačević (2021: 153) points out that one significant area in cognitive linguistic research is comparing lexical, conceptual and cultural systems of two languages, which may provide information about specific elements in the mentioned systems as well as implications for universal elements.

Thus, the research is set in the cognitive linguistic theoretical framework, more specifically Conceptual Metaphor and Metonymy (LAKOFF – JOHNSON 1980/2003). Accordingly, and as such, the previous relevant research relates to the investigation of the metaphoric conceptualizations of abstracts concepts related to SOCIAL SUCCESS such as CONTROL, SUCCESS, SOCIAL STATUS and IMPORTANCE in cognitive linguistic literature. Namely, Lakoff, Espenson and Schwartz (1991: 13) claim the existence of the following metaphors:

- IMPORTANCE IS CENTRALITY
- IMPORTANCE IS INTERIORITY
- IMPORTANCE IS SIZE
- IMPORTANCE IS DEPTH and
- CONTROL IS UP

Additionally, Lakoff, Espenson and Schwartz (1991) identified the following metaphors:

- STATUS IS POSITION (1991: 67)
- IMPORTANCE IS PRECEDENCE (1991: 59)
- PSYCHOLOGICAL FORCES ARE PHYSICAL FORCES (1991: 131)

Lakoff and Johnson (2003) determined the following:

- HAVING CONTROL/ FORCE IS UP
- BEING SUBJECT TO CONTROL/ FORCE IS DOWN (2003: 15)
- HIGH STATUS IS UP, LOW STATUS IS DOWN (2003: 16).

Kövecses (2010) identified the following metaphors:

- CONTROL IS HOLDING (SOMETHING IN THE HAND) (2010: 245)
- CONTROL IS UP (2010: 40, 246), as well as the metonymies:

- CONTROLLED FOR CONTROLLER (2010: 183)
- CONTROLLER FOR THE CONTROLLED (2010: 173).

Furthermore, Rasulić (2003: 239–254) pointed to the existence of the following in both English and Serbian:

- STATUS IN A SOCIETY IS POSITION ON A VERTICAL AXIS, and more precisely:
- FAVOURABLE SOCIAL STATUS IS UP, UNFAVOURABLE SOCIAL STATUS IS DOWN.

Klikovac (2004) shows that Serbian has the following metaphors:

- IMPORTANT/ VALUABLE/ FAMOUS IS BIG
- UNIMPORTANT IS SMALL (2004: 111)
- MORE IMPORTANT IS UP, LESS IMPORTANT IS DOWN (2004: 38, 55)
- UNIMPORTANT IS SMALL (2004: 111).

Finally, in this paper the author shows that figuratively used linguistic expressions with the sense ‘people with/ without social power’ relate to the mentioned previously studied concepts like SIZE, HEIGHT and CENTRALITY, which, as we see, are related to importance, control and success. However, the analysis has shown that social power and lack of it are also expressed via the concepts of PHYSICAL FORCE, WEIGHT, POSITIONS IN A GAME, MANIPULATION, to mention but a few, each of which focuses on a particular aspect of social power or lack of it. Moreover, specific metonymic PART-WHOLE projections within the person domain have also been identified.

2. THEORETICAL FRAMEWORK. This paper is set in the cognitive linguistic theoretical framework, in particular the theories of conceptual metaphor and metonymy, which view metaphor and metonymy as primarily conceptual mechanisms, as ways of thinking about and acting in the world (On cognitive linguistics in general see, e.g., LAKOFF – JOHNSON 1980/2003; LEE 2001; CROFT – CRUSE 2004; UNGERER – SCHMID 2006; EVANS – GREEN 2006; RADDEN et al. 2007; KÖVECSES 2010; 2015; LITTLEMORE 2015).

Words do not represent neatly packaged bundles of meaning, but serve as points of access to vast repositories of knowledge relating to a concept. Thus, meaning has to be constructed, i.e., hearers have to engage actively in order to select an appropriate interpretation against the context of the utterance. The groundbreaking theory, Conceptual Metaphor Theory (LAKOFF – JOHNSON 1980/2003), defines metaphor as a cognitive mechanism whose purpose is to enable understanding an abstract concept through a more specific, tangible concept from our everyday sensorimotor experience. The conceptual metaphor mechanism involves mapping the structure of a typically concrete conceptual domain, experienced by the senses and well known (*source domain*) onto another conceptual domain, which is typically abstract or not experienced by the senses (*target domain*). This is commonly represented as: TARGET CONCEPT IS SOURCE CONCEPT, A IS B. For example, in the culture of the 21st century people value highly time and money, which is supported by the conceptual metaphor TIME IS MONEY (*You’re just wasting my time; I’ve invested a lot of time in this relationship*); also, people know from their personal sensorimotor experience that they feel hot and flush when feeling angry, as seen in the metaphor ANGER IS HEAT (*She’s boiling with rage*). For the purposes of the following analysis, since it shows how one abstract conceptual domain, that of SOCIAL POWER and lack of it, is conceptualized via a number of different source

domains, it is important to address the issue of *highlighting* a particular aspect of the target domain in metaphoric mappings, which leads to creating slightly different implied meanings. Namely, each source concept through which a particular target concept is conceptualized focuses on a different aspect the target. Kövecses (2010: 91–92) provides the following examples: in AN ARGUMENT IS A JOURNEY (*We have covered a lot of ground*) the focus of the implied meaning is on the progress of an argument, i.e., the positive prospects; in AN ARGUMENT IS WAR (*I couldn't defend that point*) the focus is on the adversarial nature and control in an argument; in AN ARGUMENT IS A BUILDING (*She constructed a solid argument*) the focus is on the organized structure of an argument.

Conceptual metonymy is also viewed as a cognitive mechanism, which allows one concept, the vehicle, to stand for another, the target, in the same conceptual domain providing mental access to an aspect of the same domain that is to be highlighted, which depends on communicative or referential requirements; metonymic relations are presented in the form of B FOR A. (On metonymy see e.g., LAKOFF – JOHNSON 1980/2003; KÖVECSES – RADDEN 1998; LITTLEMORE 2015). For example, in *We saw a Porsche*, the metonymy PRODUCER FOR PRODUCT highlights the importance of the make of the car, or in *I'd like to have half a glass* (of wine), the metonymy CONTAINER FOR CONTENT highlights the quantity of the wine requested. Some authors believe that metonymy is a more basic and more pervasive mental process than metaphor and that it often underlies metaphors (more on this see in: BARCELONA 2003: 31–58; KÖVECSES – RADDEN 1998; TAYLOR 2003).

Since the object of the analysis are the figurative meanings of lexical expressions, it is important to address the view of the issue of meaning extension in cognitive semantics. The significance of the figurative meaning and its conceptual basis is even more stressed and foregrounded by Kövecses in his Extended Metaphor Theory (2020), where the author (2020: 25) claims that “a large number of expressions (that belong to abstract domains) are taken to be literal, but in synchrony their corresponding concepts are metaphorically comprehended and from a historical perspective they have metaphorical or metonymic origins”. Cognitive linguistics favours the idea of *motivated meaning* in the form of bodily and conceptual motivation as opposed to arbitrariness. Thus, meaning extension is motivated by cognitive mechanisms such as conceptual metaphor, metonymy and/or conventional knowledge (JOHNSON 1987; KÖVECSES 2010: 200–210). For example, the expressions *She's not on an even keel*, *She's quite level-headed* are based on the metaphor EMOTIONAL STABILITY IS BALANCE; the expressions *I opened my mouth to shout for help, but nothing came out* and *Workers are losing their jobs while the government sits on its hands and does nothing* are based on the metonymy INSTRUMENT FOR ACTION; the expressions *Like most family companies it is tight-fisted with information* and *Martha's a very open-handed, generous person* are based on conventional knowledge, i.e., shared knowledge that holding objects with an open hand means that nothing is concealed and that when the hand is closed firmly, we cannot see what is inside. Deignan, et al. (2013: 32) claim that linguists interested in metaphor research can be divided into two groups: those who research metaphorical patterns of thought, and those who research metaphorical language and seek explanations for it. The analysis presented below belongs to the second category since it starts from figurative linguistic expressions and tries to specify underlying

conceptual motivation for them. Also, the identified conceptual mechanisms, metaphors and metonymies, underlying the studied linguistic units, are considered to be conventional ways of thinking since they form the basis of conventional linguistic units, with figurative meanings established and excerpted from dictionaries. Deignan et al. (2013: 20–23) discuss the difference between deliberate and non-deliberate metaphor, whereby they have concluded that even a conventional use of metaphor may be deliberate because it is signalled by the device of *figuratively speaking*, or *metaphor flags*, as labelled by Cameron and Deignan (2003), Steen et al. (2010) and Goatly (2011).

2.1. CORPUS AND METHODOLOGY. The analysis in this paper has been conducted on a corpus of linguistic expressions with the figurative sense ‘people with high and low social status’ in English and Serbian (e.g. *big fish*, *magnate*, *krupna zverka*, *drmator*). The studied lexical units were excerpted from the following sources in English: *Cambridge English Dictionary* (CED), *Collins English Dictionary* (CD), *Free Dictionary* (FD), *Longman Online Dictionary of Contemporary English* (LODCE), and the following sources in Serbian: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (FRHSJ), *Englesko-srpski frazeološki rečnik* (ESFR), *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* (SEFR), *Rečnik srpskoga jezika* (RSJ), *Frazeološki rečnik srpskog jezika* (FRSJ), and *Srpski rečnik novijih anglicizama* (SRNA). The corpus comprises 78 lexical units altogether, mostly idioms, but several figurative lexemes as well. There are 51 lexical units in English, out of which 37 indicate people with high social status and 14 people with low social status. On the other hand, there are 27 lexical units in Serbian, among which 16 indicate people with high social status, whereas 11 those with low social status. The definitions of the lexical items in English are provided from *Longman Online Dictionary of Contemporary English*, and for the lexical items in Serbian from *Frazeološki rečnik srpskog jezika*, if not otherwise stated. The results of the cognitive linguistic analysis set in the framework of conceptual metaphor theory, are organized into categories according to the metaphoric source domains through which people with social power and people without social power are conceptualized, in both English and Serbian, as signalled by the lexical units in the corpus. Also, there are explanations of the subtle differences in the implied meanings created via metaphorical highlighting for each of the established categories. Conventional metaphors forming the basis of the identified social status-related metaphors are provided according to Lakoff, et al. (1991).

3. ANALYSIS OF THE RESULTS. In what follows the most common conceptualizations of people with and without social power will be determined, illustrated and then explained, both in English and Serbian.

- (1) Category 1: SOCIAL POWER is related to SIZE
 (A) PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE BIG

English:

- *Big boys* ‘powerful and important people’
- *Big cheese* ‘an important and powerful person in an organization – used humorously’
- *Big fish*, a *big fish in a little/small pond* ‘someone who is important in or who has influence over a very small area’

- *Big beast* ‘someone who is well known because they are very successful or powerful’
- *Big gun* ‘(infml) a person or company that has a lot of power and influence’
- *Big noise* ‘(infml) an important and powerful person in an organization’
- *Big shot* ‘(infml) someone who has a lot of power or influence in a company or an area of business’
- *Big wig* ‘(infml) an important person’
- *Big wheel* ‘an important or powerful person’
- *Big enchilada* ‘the most important or powerful person in an enterprise or field’
- *Mr Big* ‘the leader or most important person in a group, especially a criminal group’
- *giant* ‘a very large successful company’
- *magnate* ‘a rich and powerful person in industry or business’
- *grandee* ‘a politician of the highest social class who has a lot of influence’

In English there is another specific variation of the metaphor associating VALUE with SIZE, where SIZE relates to the feature of obesity: PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE FAT. In the past, when many people lived in poverty, obesity was considered to be a sign of being rich, i.e., having enough money to eat.

- *fat cat* – ‘(showing disapproval) a very rich and powerful person, usually in business or politics’

Serbian:

- *velika/krupna / golema zverka* ‘važna, moćna, uticajna, značajna osoba’
- *krupna/velika riba* ‘vrlo uticajna osoba, čovek na položaju’
- (*veliki*) *budža* ‘fig. čovek na važnom položaju; funkcioner’
- (*velika*) *marka* ‘fig. priznata stvaralac u nekoj oblasti, autoritet; uopšte važna, uvažena, značajna ličnost’
- *velika numeru* ‘važna, moćna, uticajna, značajna osoba’
- *veličina* ‘znamenita, slavna osoba’
- (*veliki*) *drmat* (šalj. i pej.) ‘moćna, uticajna ličnost, onaj koji vodi glavnu reč, koji odlučuje po svojoj volji; zverka’
- *velika faca* ‘(neform.) osoba koja se ističe svojom ličnošću, naravi i sl.’

In parallel with the conceptualization of power, there is a directly opposite conceptualization of the lack of power:

(B) PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE SMALL

English:

- *small beer* ‘someone or something that is not important or is not worth thinking about’
- *small change* ‘someone or something that is not very important’
- *small fry* ‘people or things that are not important when compared to other people or things’
- *small potatoes* ‘(infml) used to say that someone or something is not important, especially when compared to other people’
- *minnow* (infml) ‘an unimportant person or organization’
- *minion* ‘an unimportant person who has to do what a more powerful person tells them to do’

Serbian

- *sitna/ mala riba* ‘beznačajna osoba, čovek bez uticaja, onaj koji ne donosi važne odluke’
- *sitna/ mala zverka* ‘beznačajna, nevažna ličnost, osoba bez uticaja’
- (*sitna*) *boranija* ‘(fig.) (obično s atributom *sitna*: beznačajni ljudi)
- *mali* ‘koji nema veliko bogatstvo i uticaj; koji je nižeg ranga, bez uticaja i ugleda; *mali ljudi*’

Most figurative linguistic expressions relating to people with or without social power and great or small social influence in both English and Serbian are based on the metaphors associating POWER with the concept BIG, and LACK OF POWER with the concept SMALL, which is rooted in the conventional metaphor IMPORTANCE IS SIZE. There is also a common expression *to look/ feel small* meaning ‘to feel insignificant or see oneself negatively’, which confirms the association of the quality of big with social importance. In the presented linguistic units, the word *big*, and the semantically related words meaning ‘extra size’ literally: *giant, magnate, grandee*, as well as the words expressing the same meaning in Serbian: *velik, krupan, budža* typically collocating with specific nouns (e.g., *boys, cheese, fish, potato, zverka, riba, ...*) all figuratively express the meaning of ‘importance and power’ in social circles. This conceptual metaphor highlights the worth and prestige of this status. Filipović Kovačević (2013) examines the connection between the concept of SIZE and the concepts of IMPORTANCE and VALUE in general in English and Serbian. One established category in the analysis relates to powerful, important and influential people, who are conceptualized as being BIG, whereas unimportant, uninfluential people are conceptualized via the concept SMALL.

- (2) Category 2: SOCIAL POWER IS RELATED TO HEIGHT
PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE POSITIONED HIGH

English:

- (be) *top banana* – (esp AmE, infml) ‘to be the most powerful person in an organization or group’
- *top dog* ‘the person who has the most power in a group, especially after a struggle’

Serbian:

- *visoki rukovodilac*

This is another dominating metaphor in English and Serbian, which is signalled by the words *top* and *visok*. It stems from the more general metaphor SUCCESS/ HIGH STATUS IS UP. This metaphor highlights the privileged status, which is also related to the bipolar pre-conceptual image schema UP – DOWN, where UP has positive connotations. The importance and omnipresence of the association between SOCIAL STATUS and HEIGHT is also proved by the following common expressions: *to have friends in high places* ‘to know important people who can help you’, *biti na visokoj poziciji/ položaju, pucati na visoko* ‘imati velike ambicije’, *skočila mu numera* ‘poboljšao se kome status’. This is in line with the mentioned Rasulić’s (2003: 239–254) finding that STATUS IN A SOCIETY IS POSITION ON A VERTICAL AXIS.

The two presented most common conceptualizations of people with reference to social power, which are, as seen, related to SIZE and HEIGHT, require special attention since almost by default they involve the structure *adjective + noun* and

two intertwining underlying conceptual metaphors. The adjective signals social power related to the concept of SIZE or HEIGHT, while the noun signals the very person, who is conceptualized in a specific way, as an ANIMAL (e.g. *top dog*, *velika zverka*) or type of FOOD (e.g. *top banana*, *sitna boranija*) or, less typically an OBJECT (e.g. *small change*). In other words, the specified expressions are based on two interconnected metaphors: SOCIAL POWER IS SIZE/ HEIGHT, on the one hand, and PEOPLE WITH PARTICULAR SOCIAL STATUS ARE ANIMALS/ FOOD/ OBJECTS. Here, we will focus on the second intertwining metaphor, not yet discussed, signalled by the noun. Namely, as for ANIMAL, as a source domain in the studied context, in both English and Serbian people with high social status are conceptualized as BEASTS and FISH (*a big beast/fish*, *velika/krupna zverka/riba*). With the BEAST conceptualization, the elements of great power, wilderness and ferocity are highlighted and mapped onto influential people. The FISH conceptualization is rather neutral in both languages since it represents both people with and without social influence (*big fish*, *krupna riba*). In English, socially dominating people are conceptualized as DOGS (*top dog*), whereby the characteristics of dominance and protectiveness are mapped onto people. The conventional metaphor COMPETITORS OR ANTAGONISTS ARE PREDATORS (LAKOFF et al. 1991: 47–48) may be underlying these metaphors with the specified animals in the source domain. Furthermore, Kövecses (2010: 153) specifies the conventional metaphor PEOPLE ARE ANIMALS and its subcase HUMAN BEHAVIOR IS ANIMAL BEHAVIOR, whereby he notes that their main meaning focus is “objectionability” or “undesirability” of people’s behavior, which adds a negative tinge to socially influential people.

Furthermore, the PEOPLE AS FOOD metaphor involves the following specific instances; people with social power are conceptualized as CHEESE, BANANA, ENCHILADA (*big cheese*, *big enchilada*, *top banana*). These conceptualizations indicate financial benefits since bananas, cheese and enchilada, i.e., ‘a tortilla rolled and stuffed usually with a mixture containing meat or cheese and served with a sauce spiced with chili’¹ in the past used to be eaten by people who were not poor. On the other hand, people with little social influence are conceptualized as POTATOES, FRIES (*small potato*, *small fry*) and GREEN BEANS (*sitna boranija*) (the last in Serbian) in this way, since potatoes and beans are considered to be cheap food, i.e., food for the poor. The elements of little value and wide availability are highlighted.

The PEOPLE AS OBJECTS metaphor involves the following specific conceptualizations. People with social power are presented as GUN, NOISE, SHOT, WHEEL (*big gun/ noise/ shot/ wheel*), whereby the element of control (one operates and has control over a gun, a wheel) and even aggressiveness related to guns, shot and noise are mapped onto people. There is also a conceptualization which involves money, *small change*, where the concept SMALL interacts with the concept of small units of money, thus the concept of SMALL SIZE being further stressed and mapped onto people with low social status.

There is also one metonymic mapping interacting with the SIZE metaphor in the example *a big wig*, where *wig* stands for a person in authority and with a privileged status since in Anglo-American tradition members of the court, like judges and magistrates wear formal attire and wigs.

¹ <https://www.thefreedictionary.com/enchilada>

(3) Category 3: SOCIAL POWER is related to PHYSICAL FORCE

PEOPLE WITH SOCIAL POWER HAVE GREAT (DESTRUCTIVE) PHYSICAL FORCE

English:

- *mover and shaker* ‘a powerful and influential person’
- *force* ‘something or someone who is powerful and has a lot of influence on the way things happen, the driving force (behind something/somebody)’
- *a force to be reckoned with* ‘a person, business etc., especially an opponent, whose influence or ability deserves to be respected’
- *big/heavy hitter* ‘someone who is very important and successful and who has a lot of influence’
- *prime mover* ‘someone who helps to make something happen and has great influence in the way it develops’

Serbian:

- *drmator* ‘(šalj. i pej.) moćna, uticajna ličnost, onaj koji vodi glavnu reč, koji odlučuje po svojoj volji, zverka’
- *sila* ‘grupa, klasa ljudi kao nosioci naročitog uricaja, moći i sl.’

This metaphor is related to the conventional one CAUSED CHANGE IS FORCED MOTION. There are also other related words relating to achieving social success, which are based on the same metaphor, as for example: *pogurati* ‘potaknuti, pospešiti neku radnju; pomoći nekome u karijeri’, *izgurati* ‘protežirajući nekoga dovesti ga do kakvog položaja, cilja’. Within this category the focus is on the possibilities which this status can bring about, i.e., powerful people can do anything; they are seen and presented as having the ability to cause great changes with their strong physical force. This is signalled by the lexemes *mover*, *shaker*, *force*, *hitter*; *drmator*, *sila*.

(4) Category 4: SOCIAL POWER is related to WEIGHT

PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE HEAVY

English:

- *heavy hitter* ‘a person or company that has a lot of power, especially in business or politics’ This expression is an example of the combination of two common metaphors, where the source domains are WEIGHT and DESTRUCTIVE FORCE.
- *heavy weight* – ‘someone or something that is very important or has a lot of influence’

PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE LIGHT

English:

- *light weight* ‘someone who has no importance or influence’

These metaphors, signalled by the lexemes *heavy* and *light* are present in English, and rooted in the conventional metaphor COMPARISON OF IMPORTANCE IS WEIGHING, highlight the importance of the decisions and actions made by influential people, and, in contrast, the insignificance of decisions and actions made by non-influential people. In Serbian the adjective *težak* describes metaphorically a person ranked higher socially (‘koji je višeg ranga, koji se više ceni po hijerarhijskom položaju’).

(5) Category 5: SOCIAL POWER is related to FIGURES
 PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE FIGURES/ NUMBER ONE

English:

- *figure* ‘someone who is important in some way’
- *authority figure* ‘someone who is or seems strong and powerful’
- *number one* ‘the person or thing that is first in order or importance’

Serbian:

- *broj jedan* ‘najbolji u određenoj oblasti po postignuću, značaju ili uticaju’
 This metaphor stems from the conventional one BETTER RANK IS LOWER NUMBER. Similarly. PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE CODES/ CIPHERS
- *cipher* ‘someone who has no power, or who is not important’

In the metaphorical highlighting, the decisions of such people are just a form, i.e. they do not have content and are not important.

In Serbian, on the other hand, PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE SHEEP: *ovca na broju*. Even here, the lexeme number (Serb. *broj*) is present, indicating that the number of people or their order in a social hierarchy is important. However, the focus is on the fact that socially uninfluential people are like sheep (Serb. *ovca*), highlighting meekness, tolerance and unimportance.

(6) Category 6: SOCIAL POWER is related to GAMES AND PLAYERS
 POWERFUL PEOPLE ARE PLAYERS

English:

- *player* ‘one of the important people, companies, countries etc. that is involved in and influences a situation, especially one involving competition’

Serbian:

- (*velik*) *igrač* ‘osoba koja ima važnu ulogu i uticaj’

This stems from the conventional metaphor LIFE IS A GAME; the focus is on the rational and pragmatic part of strategic plans and decisions. There is also an extension of this category in the form SOCIAL POWER is related to MANIPULATION, more precisely PEOPLE WITH SOCIAL POWER PULL STRINGS and PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE MANIPULATORS, which is indicated by linguistic units semantically, metonymically closely related to those in the corpus; they do not specify the person with a particular social status, but what he or she does, being in a particular social position: *pull strings* ‘to use personal influence to make something happen’, *imati jake veze* ‘uživati naklonost od ljudi na vlasti’, *veza* ‘(razg.) blisko poznanstvo, prijateljstvo sa nekom uticajnom ličnošću’, *povući/ naći/ imati/ zaposliti se preko veze, vezaroš* ‘neko ko ostvaruje uspeh preko pozanstava sa moćnim ljudima’, *držati konce (nečega) u svojim rukama* ‘imati vlast nad nekim ili nečim, biti gospodar situacije’, *vući sve konce* ‘kontrolisati situaciju’.

On the other hand, the fact that PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE PAWNS is signalled more directly by lexical units relating to people:

English:

- *pawn* ‘a person who is being used by someone who is more powerful to help them achieve an aim’

Serbian:

- *marioneta, piun* '(fig.) osoba, lice koje služi kao oruđe u tuđim rukama kojim upravlja drugi'
- *igračka* '(fig.) onaj s kojim se postupa po svojoj volji, onaj koji služi kao oruđe u sprovođenju tuđih namera'

This is based on the following conventional metaphors: ACTION IS SELF-PROPELLED MOTION, CONTROL OVER ACTION IS CONTROL OVER MOTION, MANIPULATION IS PHYSICAL MANIPULATION and LIFE IS A GAME. The focus of these metaphoric mappings is on controlling a situation and manipulating. Conversely, the conceptualization of an unimportant person focuses metaphorically on the fact that this person is only made use of, and is controlled.

(7) Category 7: SOCIAL POWER is related to KINGS

PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE KINGS

English:

- *kingmaker* 'someone who influences the choice of person for an important job'
- *kingpin* 'the person or thing in a group that is the most important or that has the most power – used especially in news reports'

Serbian:

- *kralj* 'a. krupni kapitalista koji u svojim rukama drži najveći deo proizvodnje, trgovine, prometa i sl., b. prvi, najcenjeniji, najvažniji čovek, c. onaj koji je najbolji, najpoznatiji u svojoj struci'

What this metaphor highlights is the prestigious image and the importance of the decisions made.

(8) Category 8: SOCIAL POWER is related to GOD

PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE GODS

English:

- *godfather* '(infml) the head of a criminal organization such as the mafia'
- *goliath* 'a person or organization that is very large and powerful'
- *demigod* 'someone who is so important and powerful that they are treated like a god'

Serbian:

- *bog i batina* 'moćnik'

This metaphor, like the previous one, even more extremely highlights the prestigious image and the importance of the decisions made.

On the other hand, in English, the idiom *a tin god* 'someone or something that is wrongly considered to be important or good', as seen, indicates someone without importance, as hinted by the material (tin) which has no special value. Thus, the combination of *God*, with great value and *tin*, with little value, leads to creating the meaning of false representation of social value and influence. In Serbian, in the idiom *bog i batina* (in English literally: God and a club (for hitting people)), the specified metaphor interacts with PEOPLE WITH SOCIAL POWER HAVE GREAT (DESTRUCTIVE) PHYSICAL FORCE, stressing aggressiveness.

(9) Category 9: SOCIAL POWER is related to EXISTENCE

PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE SOMEONE/ ARE VISIBLE

English:

- *anyone who is anyone* ‘all the important or famous people’

Serbian:

- *neko i nešto* ‘uticajna osoba’

This metaphor is directly based on the conventional metaphors EXISTENCE IS VISIBILITY and EXISTENCE IS HAVING A FORM, and as such it focuses on the crucial importance of having power, which implies that people who do not have influence do not even exist.

This is further confirmed by the conceptualization of people without power as non-entities: PEOPLE WITHOUT POWER ARE NO ONE/ PEOPLE WITHOUT POWER ARE NONENTITIES (NON-EXISTENT).

English:

- *nonentity* ‘someone who is not important or interesting at all’
- *nobody* ‘a person who is not important at all’
- *non-person* ‘someone who is not important’

Serbian:

- *niko i ništa* ‘beznačajan, bezvredan čovek, nikogović’

This conceptualization arises from the previously mentioned conventional metaphors EXISTENCE IS VISIBILITY and EXISTENCE IS HAVING A FORM, which imply that people without power are worthless.

(10) Category 10: LACK OF SOCIAL POWER is related to MARGINALITY (as opposed to CENTRALITY)

PEOPLE WITH SOCIAL POWER ARE SPARE ELEMENTS (PARTS OF A MACHINE/ PLAYERS)

English:

- *cog* ‘someone considered as a minor part of a large organization’
- *spare part* ‘(infml) someone who is not needed or useful’

Serbian:

- *rezervni igrač/ rezerva* ‘neko ko nije ključan u sprovođenju određenih aktivnosti i donošenju odluka’

In both English and Serbian lack of social power is expressed by the concept of being SPARE, either a spare part of a machine or a spare person in a game. This metaphor highlights the fact that people without social power are essentially not necessary and not needed.

(11) Category 11: LACK OF SOCIAL POWER is related to REMAINS

PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER ARE DREGS

English:

- *dregs* ‘(infml) the least important or least valuable part of something, especially of a group of people’

Serbian:

- (*društveni*) *talog* ‘deklasirani društveni sloj, ološ, polusvet’

In both English and Serbian people without social power are represented as dregs, which arises from the conventional metaphor SUCCESS/ CONTROL IS UP, i.e., LACK OF SUCCESS/ CONTROL IS UP. Here, there is a negative implication of ‘being immoral and disrespected’ due to dregs being at the bottom of a coffee cup and the component of dirty remains, which is based on the metaphors BAD IS DOWN and IMMORAL IS DIRTY.

(12) Category 12: METONYMY

In addition to the identified metaphoric mappings, there are also a few significant metonymic representations of people with and without social success: NAME FOR PEOPLE WITH SOCIAL POWER and FACE FOR PEOPLE WITH SOCIAL POWER.

English:

- a *name* to conjure up with ‘the name of a person or organization that is very important or has a lot of influence’

Serbian:

- *ime* ‘poznata, ugledna ličnost; mišljenje o nekome, ugled, renome’
- *faca* ‘(neform.) osoba koja se ističe svojom ličnošću, naravi i sl.’

The name grants people their unique identity. This metonymic mapping focuses on the popularity and recognizability of powerful people, as if they were popular brands, which is supported by a saying in a private conversation between the author and her acquaintance: *Moj tata je brend ove firme, a ne ja. (My dad is the brand of this company, and not me.)* Rasulić (2017: 200–229) studies metonymic conceptualizations related to PERSON, and reaches the conclusion that metonymies of the type X FOR PERSON and PERSON FOR X are both common and often overlap in English and Serbian.

4. DISCUSSION OF THE RESULTS AND CONCLUSION. The conducted research has proven that the concept of SOCIAL POWER related to people is a very productive area for linguistic, interlanguage-oriented research, and not just a topic in sociology, since influence and power are some of the crucial issues in the modern society, closely revolving around the metaphor TIME IS MONEY. The conceptualization of POWER related to people in English and Serbian mostly overlaps, with the following source domains dominating (WITH POWER/ WITHOUT POWER dichotomies are presented): BIG/ SMALL, HIGH/ LOW, HEAVY/ LIGHT, NUMBER ONE/ CYPHER, MANIPULATOR/ PAWN, ENTITY/ NON-ENTITY. Furthermore, POWER is conceptualized in both languages via concepts such as: GREAT (DESTRUCTIVE) PHYSICAL FORCE, KING, GOD, PLAYER, while the LACK OF POWER is presented via the concepts SPARE PART, DREGS. Additionally, the metonymies activating the concepts of NAME and FACE, as the most salient identifying parts and aspects of people’s personalities are used in the studied linguistic expressions. There are some other particular specific elements that should be highlighted. There are combinations of metaphors in some linguistic expressions, which usually manifest themselves as SIZE and FORCE (e.g., *big gun*, *veliki drmatör*), SIZE and NUMBER (e.g., *velika numerä*), SIZE and WILDERNESS (e.g., *big beast*, *krupna zverka*), WEIGHT and FORCE (e.g., *heavy hitter*). In some expressions metaphor and

metonymy are combined (e.g., *bigwig*, *velika faca*), in which case metonymy places in the foreground the prominent parts of the body. Particular attention is drawn to the choice of the animals via which people with particular social position are conceptualized. PEOPLE WITH SOCIAL POWER are conceptualized as BEASTS (*zverke*) and FISH (*ribe*) in both English and Serbian, and as DOGS just in English. PEOPLE WITHOUT SOCIAL POWER are conceptualized as FISH (*ribe*) again in both languages, but mostly these conceptualizations with the LACK OF POWER involve plant-, food- and object-related metaphors, signalled by the nouns like *fries*, *potato*, *beer*, *change*, *cog*, *boranija*. Although the conceptualization of POWER related to people in English and Serbian is mostly equivalent, lexicalizations of the same conceptualizations may differ. For example, *mover and shaker* versus *drmatör* (in English it would be just *shaker*). In general, the determined conceptualizations of SOCIAL POWER in both English and Serbian highlight and convey the meanings of ‘importance, superiority, prominence and influence’ in the following manner – ‘importance’ is highlighted via the concepts of BIG SIZE and HEAVINESS since people automatically correlate size and heaviness with ‘importance’ and ‘prominence’; ‘prominence’ and ‘superiority’ are also stressed via DESTRUCTIVE FORCE based on people’s physical experience, via the concept of HIGH POSITION since HEIGHT is associated with ‘prominence’ and culturally with ‘status’, via NUMBER ONE since culturally number one means the best. The meaning of ‘superiority’ is also stressed via the concepts of GOD and the KING, as well as MANIPULATION, which is culturally granted. The fact that in general the conceptualization of SOCIAL POWER related to people matches in English and Serbian leads to the conclusion that our perception of power in the two languages and cultures is similar due to similar cultural considerations, such as associating SOCIAL POWER with BIG SIZE, HEAVINESS, FORCE, etc., which has produced almost identical cultural models of SOCIAL POWER. This is just an example that proves Kövecses’s (2006: 4, 7) claim that metaphors are not necessarily based on bodily experience, but are often based on cultural considerations and various cognitive processes and as such produce cultural models.

SOURCES

- CD: *Collins English Dictionary*. <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/>>. January–March 2024
- CED: *Cambridge English Dictionary*. <<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>>. January–March 2024
- FD: *Free Dictionary*. <<http://idioms.thefreedictionary.com/>>. January–March 2024
- FRHSJ: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (red. Josip Matešić). Zagreb: IRO Školska knjiga, 1982.
- LODCE: *Longman Online Dictionary of Contemporary English*. <<http://www.ldoceonline.com/>>. January–March 2024
- SEFR: *Srpsko-engleski frazeološki rečnik* (red. Živorad Kovačević). Beograd: Filip Višnjić, 2002.
- SRNA: *Srpski rečnik novijih anglicizama*. (red. Tvrtko Prčić, Jasmina Dražić, Mira Milić, Milan Ajdžanović, Sonja Filipović Kovačević, Olga Panić Kavgić, Strahinja Stepanov). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2/>>. January–March 2024

- ЕСФР: *Енглеско-српски фразеолошки речник* (ред. Маргот Вилијамс-Милосављевић, Бошко Милосављевић). Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ФРСЈ: *Фразеолошки речник српског језика* (ред. Ђорђе Оташевић). Нови Сад: Прометеј, 2012.

REFERENCES

- BARCELONA, Antonio. On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 31–58.
- CAMERON, Lynne, Alice DEIGNAN. Combining Large and Small Corpora to Investigate Tuning Devices around Metaphor in Spoken Discourse. *Metaphor and Symbol* 18/3 (2003): 149–160.
- CROFT, William, D. Alan CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- DEIGNAN, Alice, Jeannette LITTLEMORE, Elena SEMINO. *Figurative Language, Genre and Register*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. Šta je važno i vredno: veliko ili malo? Iz perspektive kognitivne semantike. Ivana Živančević Sekeruš (ur.). *Susret kultura 6. Zbornik radova*. Knjiga 1. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013, 525–536.
- FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Sonja. *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-649-2>>.
- GOATLY, Andrew. *The Language of Metaphors*. 2nd edn. London: Routledge, 2011.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek – Krug, 2004.
- KÓVÉCSES, Zoltán, Günter RADDEN. Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive Linguistics* 9/1(1998): 37–77.
- KÓVÉCSES, Zoltán. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- KÓVÉCSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edn. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010.
- KÓVÉCSES, Zoltán. *Extended Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors we Live by*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1980/2003.
- LAKOFF, George, Jane ESPENSON, Alan SCHWARTZ. *Master Metaphor List. Second Draft Copy*. Cognitive linguistics group. University of California at Berkeley, 1991. <<http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf>>.
- LEE, David. *Cognitive linguistics: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- LITTLEMORE, Jeannette. *Metonymy. Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- RADDEN, Günter, Klaus-Michael KÖPCKE, Thomas BERG, Peter SIEMUND. *Aspects of Meaning Construction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007.
- RASULIĆ, Katarina. Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije. Duška Klikovac, Katarina Rasulić (ur.). *Jezik, društvo, saznanje. Profesoru Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 2003, 239–254.
- RASULIĆ, Katarina. Shakespeare on the Shelf, Blue Helmets on the Move. Human Related Metonymic Conceptualization in English and Serbian. Angeliki Athanasiadou (ed.). *Studies in Figurative Thought and Language*. Amsterdam: John Benjamins, 2017, 200–229.
- STEEN Gerard J., Aletta G. DORST, J. Berenike HERRMAN, Anna A. KAAL, Tina KRENNMAYR, Tryntje PASMA. *A Method for Linguistic Metaphor Identification*. Amsterdam: John Benjamins, 2010.
- TAYLOR, John. *Linguistic Categorization*. 3rd edn. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- UNGERER, Friedrich, Hans Jorg SCHMID. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. 2nd edn. London – New York: Pearson Longman, 2006.

Соња Филиповић

ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ И МЕТОНИМИЈЕ У ОСНОВИ ФИГУРАТИВНИХ ИЗРАЗА
СА ЗНАЧЕЊЕМ 'ЉУДИ СА ДРУШТВЕНОМ МОЋИ И БЕЗ ЊЕ'
У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ

Резиме

Предмет изучавања у овом раду је концептуализација људи са друштвеном моћи, тј. са друштвеним статусом и утицајем, и супротно томе, људи без таквог положаја, у енглеском и српском језику. Анализа је спроведена у когнитивнолингвистичком оквиру појмове метафоре и метонимије. Полазна хипотеза је да фигуративна значења 'људи са друштвеном моћи и без ње' која изражавају идиоми и речи типа *big fish, mover and shaker, small fry, non-entity, крујина зверка, грмајор, сийна риба, нико и ништа*, мотивишу одређени типови поменутих когнитивних механизма – метафора и метонимија. Циљ рада је да се установе појмове метафоре и метонимије у основи изучаваних израза, као и аспекти друштвене моћи који се истичу одређеним изразима. Резултати показују да је концептуализација људи са друштвеном моћи и без ње у енглеском и српском језику већим делом идентична. Установљено је да доминирају следећи изворни домени (представљене су дихотомије са друштвеном моћи/ без друштвене моћи): велик/мали, високо/ниско, број један/цифра, манипулатор/марионета, неко/нико, ништа. Надаље, друштвена моћ се у оба језика концептуализује кроз појмове као што су: велика (деструктивна) физичка сила, краљ, бог, играч, док се појам без друштвене моћи представља кроз појмове резервни елемент и талог. Поред овога, постоје и две изражене метонимијске концептуализације којима се активирају појмови име и лице, као истакнути елементи личности који најпрецизније дефинишу особу (име/ лице за људе са друштвеном моћи). Учени су још неки специфични елементи, као што су комбинације изворних метафоричких домена у појединим језичким изразима, на пример: величина и сила, величина и број, величина и дивљина, тежина и сила. У неким изразима комбинују се метафора и метонимија (нпр. *bigwig, велика фаца*), при чему метонимија истиче проминентне, најпрепознатљивије елементе личности. Указано је на одабир животиња при представљању човека у лексикализацијама и концептуализацијама; људи са друштвеном моћи представљени су као зверке и рибе у оба језика, а као пси у енглеском. Људи без друштвене моћи представљени су као рибе у оба језика, али и као биљке или храна (*fries, potato, beer, борануја*). Иако су изучаване концептуализације у енглеском и српском језику углавном исте, лексикализације се могу разликовати (нпр. *mover and shaker – грмајор*). Уопштено, концептуализације друштвене моћи у оба језика преносе значења 'важности, супериорности, истакнутости и утицаја', при чему је свака од ових компоненти значења истакнута на специфичан начин кроз одређене изворне домене. С обзиром на то да је концептуализација друштвене моћи у енглеском и српском језику готово идентична, може се закључити да је наша перцепција друштвене моћи у два језика и културе слична због сличних културолошких вредности, као што су повезивање моћи са величином, тежином, силом, и сл., што је довело до обликовања готово идентичних културних модела друштвене моћи. Ово потврђује став да метафоре нису нужно засноване на телесном искуству, него да су често утемељене на културолошким вредностима и различитим когнитивним процесима, те као такве стварају културне моделе.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
sonjaf@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 29. марта 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

Богларка Сабо Лаки
Тимеа Тот Јухас

ГОВОРНИ ЧИН МОЛБЕ У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ – КОНТРАСТИВНА ПРАГМАТИЧКА ИСПИТИВАЊА

У фокусу истраживања налази се говорни чин молбе у српском и мађарском језику. Приликом истраживања вршена је контрастивна прагматичка анализа по методама CCSARP (*Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns*). Анкету су попуњавале две групе испитаника: изворни говорници српског језика и изворни говорници мађарског језика, с тим што су Мађари поред мађарског анкету попунили и на српском. Циљ рада је, између осталог, да се утврди које су стратегије за изражавање молбе најчешће користили испитаници, затим како спољашњи и унутрашњи контекстуални фактори утичу на избор стратегије, те, коначно, да се укаже на разлике и сличности у избору стратегије два језика. Пошто матерњи језик често има утицаја на други језик говорника, рад указује и на то које стратегије молбе изворни говорници мађарског језика користе у свом исказу на српском, те да ли матерњи језик утиче на избор тих стратегија.

Кључне речи: говорни чин молбе, прагматика, српски језик, мађарски језик.

The focus of the research is the speech act of request in the Serbian and Hungarian languages. In the course of the research, a contrastive pragmatic analysis was performed using CCSARP (*Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns*) methods. The survey was completed by two groups of respondents: native speakers of the Serbian language and native speakers of the Hungarian language, who also answered in the Serbian language. The aim of the paper is, among other matters, to determine which strategies for expressing requests were most commonly used by the respondents; how external and internal contextual factors influence the choice of strategy, and, lastly, to highlight the differences and similarities in the choice of strategies of the two languages. Since the native language often influences the speaker's second language, the paper also points out which strategies native Hungarian speakers use in their speech in Serbian, and whether the native language affects the choice of strategies.

Keywords: speech act of request, pragmatics, Serbian language, Hungarian language.

1. Увод. У комуникацији говорник може да бира једну или више међу безмало неограниченим бројем језичких формулација. У различитим говорним ситуацијама изворни говорник ствара језичке исказе који најбоље одговарају његовим намерама. „Говорник бира међу језичким алтернативама тако што познаје захтеве комуникацијских ситуација, свој статус и статус саговорника, природу њиховог односа, претпоставља шта саговорник очекује од њега, процењује да ли је језичка формулација прихватљива у датим околностима”¹ (LÁNCZ 2011a: 118). Тачно познавање и одабирање одговарајућих језичких алтернатива део је компетенције коју деца у току своје социјализације уче заједно са усвајањем језика, као и правила језичког понашања која су прихватљива за њихову околину. Избор језичке форме, између осталог, одређују и социокултуралне разлике.

¹ Овде и другде превод цитата с мађарског дело је аутора.

Истраживање говорних чинова, а у оквиру њих испитивање молбе, пружа нам добру прилику да уочимо како различити фактори утичу на наш избор језичке форме. С обзиром на то да је Војводина мултиетничка и мултијезичка средина, услед заједничког суживота, српска и мађарска култура се сусрећу па и, неминовно, утичу једна на другу на различите начине, међу којима је и онај који се тиче језичких интерференција. Овај рад је отуд настао са двоструком сврхом: са једне стране, истражује говорни чин молбе у српском и мађарском језику, односно врши њихову контрастивну анализу, обраћајући пажњу на сличности и разлике које се јављају приликом употребе датог говорног чина, пре свега у погледу коришћених стратегија. С друге пак стране, рад испитује које стратегије молбе у свом исказу на српском користе изворни говорници мађарског језика, да ли су коришћене говорне стратегије прилагођене изворним говорницима или се у појединим ситуацијама испољава интерференција, тј. ненамерна употреба стратегије из матерњег језика.

2. Говорни чин молбе. У својој утицајној серији предавања 1955. године, Џ. Л. Остин представио је своју теорију говорних чинова, чија је основна идеја да је говор заправо вршење одређене радње, а сваки наш језички исказ јесте уједно и говорни чин. Оно што говорник чини изговарајући дату реченицу или реченице – нпр. тврди, моли, наређује, извињава се – одређује се илокуционом снагом исказа. Молба изражава подстицај говорника да слушаца нешто уради. Сразмерно брзо по формулисању своје теорије, Остин (AUSTIN 1962) је дао пет група перформативних глагола, а молбу је сврстао у групу тзв. егзерцитива (exercitives). Џ. Серл, Остинов ученик, даље је развио теорију свог ментора, те он молбу ставља у групу директива (directives) (SERL 1975)².

Павица Мразовић (2009) у групи захтева говори о њиховим трима појавним облицима: о молби, захтеву у ужем смислу и наређењу. Молба и захтев у ужем смислу говорни су чинови који од саговорника захтевају неку акцију, при чему је разлика међу њима градација изрицања захтева према њиховом интензитету као и степен учтивости. Наиме, молба на учтивији начин подстиче саговорника, док захтев то чини у смањеној дози учтивости (MRAZOVIĆ 2009: 688–692). Разликујући то двоје, Људмила Поповић наводи да „уколико је изражавање заинтересованости говорног лица за одређени чин категоријски, у питању је захтев, а уколико таква категоријачност изостаје, у питању је молба” (2005: 1030). По дефиницији П. Мразовић „молбом се од саговорника учтиво захтева да учини нешто што је у интересу говорника” (2009: 688).

„Којом формом ће бити исказана молба, и која прагматичка компонента ће бити тематоизована зависи од целокупне комуникативне ситуације (од места комуникације, старости саговорника, њиховог образовања, пола, васпитања, као и од других присутних и др.)” (Милосављевић 2006: 160). Употреба језика и језичко понашање у суштини су детерминисани говорном

² Постоји више врста систематизација говорних чинова, али нам сада није циљ давање њиховог прегледа.

ситуацијом. Степени директности говорних чинова и употреба различитих стратегија у великој мери зависе од друштвених фактора. П. Браун и К. Фрејзер (BROWN – FRASER 1979) у својим студијама објашњавају да су различити степени директности који су уочени приликом употребе говорног чина – заправо одређени спољашњим и унутрашњим контекстуалним факторима. Док први укључују социјалну дистанцу између саговорника, њихове друштвене моћи, социјална права и обавезе, потоњи варирају у зависности од говорних чинова. У случају молбе, унутрашњи контекстуални фактор је значај молбе, односно то да ли од саговорника тражимо мању или већу услугу.

3. ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА. Године 1982. покренут је велики међународни пројекат под називом *Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns* (CCSARP), „чији је циљ био да успостави универзалне језичке понашања, с једне стране, а са друге да их одвоји од правила која су специфична за дати језик и која зависе од обичаја и културе дате заједнице” (SZILI 2004: 105). Други циљ истраживања био је решавање проблема који се јављају у настави страних језика: отклањања прагматичких и социалингвистичких грешака у употреби страних језика (SZILI 2004: 97–98). Упоредиване су интралингвистичке и интерлингвистичке карактеристике молбе и извињења у осам језика, то јест, прецизније, упоређене су стратегије употребе језика изворних говорника и особа које уче дати језик. Блум-Кулка, Хаус и Каспер резултате истраживања објавили су у свом зборнику (BLUM-KULKA – HOUSE – KASPER 1989), који је затим служио као модел за даља истраживања, одређујући на тај начин и њихову методологију. Ми се овде нећемо упуштати у приказ страних истраживања, већ ћемо навести неколико студија на српском и мађарском језику, с посебним фокусом на оне које имају ближе везе с предметом овог чланка.

У Мађарској је Каталин Сили спровела свеобухватно истраживање о стратегијама молбе које су у употреби у мађарском језику (SZILI 2004). Касније су се овом темом бавили и други истраживачи, па су настали радови који испитују стратегије молбе код ученика који уче мађарски језик као страни као и настале прагматичке грешке везане с усвајањем тог језика (нпр. MARÓTI 2004; BÁNDLI – MARÓTI 2003; SITKEI 2019). Поред њих, објављивани су и радови који испитују стратегије молбе које студенти чији је матерњи језик мађарски користе на страном језику (нпр. VÁRHEGYI 2017).

У Војводини је Ирен Ланц спровела истраживање говорних чинова, а међу њима и молбе, на мађарском језику (LÁNCZ 2006a; 2006b), затим се бавила контрастирањем стратегије молбе на српском и мађарском (LÁNCZ 2011a; 2011b). Као својеврстан додаток испитивању стратегија молбе које користе Мађари из Војводине, настало је још једно истраживање (LAKI 2008).

Објављене су и различите студије у вези са испитивањем захтева (односно молбе) у српском језику. Примера ради, осамдесетих година прошлог века Личен је истраживала говорне чинове у српскохрватском и немачком језичком односу (1980–1981; 1986; 1987), док је Милосављевић (2006; 2007a; 2007b) проучавала говорни чин молбе у српском језику првобитно из угла учтивости. Наведене ауторке не користе методологију коју је развио CCSARP те добијене податке не анализирају на основу тамо дефинисаних стратегија.

Контрастивном анализом говорних чинова у српском и енглеском језику бавила се Продановић (нпр. 2013; 2014), код које се појављује подела од девет стратегија коју је развио CCSARP. Говорни чин захтева (као и тражења услуге и извињења) истраживала је Поповић (2017), која се фокусира на стратегију учтивости у српској и енглеској говорној заједници. Настале су и студије које истражују стратегију захтева изворних српских говорника на страном језику, нпр. Халупка-Решетар (2013; 2014) анализирала је енглеске говорне чинове код српских студената.

4. Методологија и циљеви истраживања. За прагматичко испитивање користили смо упитник надопуњавања дискурса (*discourse-completion test: DCT*), који се везује за име Блум-Кулка (BLUM-KULKA 1982). Овај упитник су користили 1980-их година у оквиру међународног пројекта CCSARP. Друга полазна тачка нашег испитивања било је истраживање Каталин Сили, спроведено у Мађарској, које такође прати CCSARP метод упитника, али прелази његове методолошке оквире с обзиром на то да поједине говорне ситуације дели на даље подситуације. Наиме, испитаници су морали сваку молбу да упуте саговорницима који се налазе у три различите друштвене улоге, односно на различитим социјалним дистанцама. Због тога наш упитник садржи приближно исте говорне ситуације, тако да се резултати нашег истраживања могу упоредити са резултатима српских и мађарских испитивања у Војводини (LÁNCZ 2006a; 2006b; 2011a; 2011b) (евентуално у будућности и са резултатима из Мађарске (SZILI 2004) као и са резултатима других нација).

У упитнику смо кратко описали сваку ситуацију и обратили смо пажњу на спољашње и унутрашње контекстуалне факторе. Под спољашњим контекстуалним факторима се подразумевају социјална дистанца и друштвена моћ саговорника, док су унутрашњи контекстуални фактори условљени значајем саме молбе. Различиту социјалну дистанцу представља пријатељ и потпуно непознато лице, док је наставник репрезент друштвене моћи. На основу тога, у упитнику смо одредили шест ситуација, које су садржавале три подситуације, док их је једна имала чак четири. Испитаници су требали да се поставе у следеће ситуације и у складу са тим да формулишу молбе: 1. тражење мобилног телефона; 2. тражење хемијске оловке; 3. тражење уситњавања новца; 4. тражење смерница; 5. тражење враћања књиге; 6. тражење превоза до школе/факултета.

Упитници су на српском и на мађарском потпуно идентични, тј. оба садрже исте говорне ситуације. Заправо, испитаници са српским матерњим језиком и испитаници са мађарским матерњим језиком из Војводине попуњавали су исти упитник на српском и на мађарском језику, с тим што су мађарски испитаници попунили упитник и на српском, у складу са циљевима овог рада. Српски упитник који су попуњавали мађарски испитаници садржао је још и додатна питања, као што су: од када особа учи српски језик (као језик друштвене средине), колико га често користи и како процењује своје знање српског језика.

Попуњавање упитника је било анонимно и добровољно. Имали смо 60 испитаника, 30 српских и 30 мађарских, с тим што су мађарски испитаници попунили упитнике и на мађарском и на српском језику, тако да смо укупно

анализирали 90 упитника (дакле, категоризовали смо 1710 одговора, тј. молби). Изворни говорници српског и мађарског језика живе у Војводини и спадају у старосну групу 18–24 године.

Поставили смо следеће циљеве истраживања:

– утврдити учесталост употребљених стратегија: које су најчешће користили изворни говорници српског и мађарског језика и Мађари у својим исказима на српском, које су стратегије присутне у мањој мери, односно које се уопште не користе;

– испитати како спољашњи и унутрашњи контекстуални фактори утичу на избор стратегије молбе;

– испитати које се разлике и сличности појављују у виду избора стратегија с обзиром на спољашње и унутрашње контекстуалне факторе у српском и мађарском језику (контрастивна анализа говорног чина молбе);

– утврдити које стратегије мађарски изворни говорници користе за упућивање молбе на српском језику, као и да ли стратегије које користе мађарски изворни говорници на српском језику одговарају онима које користе српски изворни говорници или се пак у њима одражава стратегија која се користи у мађарском.

Због рестрикција у вези с обимом рада, на овом месту нисмо у могућности да детаљно упоредимо податке које смо ми добили са резултатима истраживања Ирен Ланц из 2011. године, али ћемо ипак, тамо где се примећује значајније неслагање, то назначити приликом анализе података.

Ранија истраживања указују на чињеницу да између старосних група, односно ученика и одраслих, постоје разлике у погледу избора стратегије молбе. Ипак, пошто је ова анализа представља део једног већег истраживања, одредили смо се само за приказ стратегија молбе студената.

Подаци добијени на основу упитника анализирани су и систематизовани према већ постојећим стратегијама. Молба обично садржи фразу за обраћање или привлачење пажње, главну радњу – израз стварне молбе, везничке и пратеће фразе чија је улога да оправдају или да ублаже молбу. Међу њима је, наравно, фокус на анализи главне радње (Szpl 2004: 107).

Неколико истраживача је покушало да систематизује главну радњу, а ми смо овом приликом користили систем стратегија који је примењивала Сили (2004). Она је, заправо, следила систем од девет стратегија Блум-Кулка, Хаус и Каспер (1989), који рангира намеру молбе од најдиректнијег до најиндиректнијег.

1. *Обележеност̄ г̄лаголским начином* (mood derivable): ово је најдиректнија стратегија, илокуциону снагу молбе одређује граматички начин исказа, што је најчешће императив (нпр. *Дај ми хемџску! Будџше љубазни гажше ми хемџску! / Add ide a tollat! Légy szíves, add ide a tollat!*).
2. *Експлицитни перформатив* (explicit performative): говорник своју намеру изражава експлицитно перформативним глаголом *молиши* (нпр. *Молим оловку. / Kérem a tollat.*).
3. *Перформатив уз оцрађивање* (hedged performative): глагол који изражава илокуциону намеру је ублажен, „односно модификован употребом тзв. израза оцрађивања [...], нпр. помоћу модалних глагола или глагола који изражавају намеру” (PROĐANOVIĆ 2014: 24) (нпр. *Моју ли да њозајмим њвој*

телефон? Молио бих њој мобилни. / *Elkérhetem/elkérhetném a mobilodat? El szeretném kérni.*)

4. *Изведена локуција* (locution derivable): „илокуциона намера се може закључити из значења локуције” (SZILI 2004: 108) (нпр. *Хоћеише ли и мене њовесити? / Engem is elvisz?*).
5. *Исказивање жеље/пошребе* (want statement): изражава интенцију говорника да се догађај описан у пропозицији реализује (нпр. *Желео бих да телефонирам њојим мобилним. / Szeretnék telefonálni a mobiloddal.*).
6. *Исказивање предлога* (suggestory formula): дипломатска форма, оријентисана на слушаоца (нпр. *Како би било да... / Mi lenne, ha elmennék?*).
7. *Припремно њишање/услов* (preparatory strategy): користимо га да бисмо избегли одбијање. Према енглеској литератури (BLUM-KULKA – HOUSE – KASPER 1989), говорник може да припреми слушаоца на молбу помоћу три конвенционална облика. Може да се распита за његову способност (*Да ли бисише моли да ме њовезеише? Да ли можеише да ме њовезеише? / El tudna vinni? El tud vinni?*), за спремност или вољу (*Да ли бисише ме одвезли? / Elvinne?*), или може да се интересује за могућности реализације (*Да ли моју добиити хемјијску? / Kaphatok/kaphatnék egy tollat? Да ли би било мојуше / Посишоји ли мојућносити да ме одвезеише до факултетиша? / Lehetséges lenne, hogy elvigyen az egyetemig?*).
8. *Јаки њаповешитиј* (strong hint): углавном се питамо за постојање предумова, али, за разлику од претходног, на неконвенционалан начин (нпр. *Имаише ли ситишо? / Van apród?*).
9. *Слаби њаповешитиј* (mild hint): локуција не садржи експлицитно радњу коју треба извршити. Дешифровање ове молбе од стране слушаоца захтева улагање већег напора (нпр. *Досиша њих се кујало овге. → ’Кујаитило је њрљаво, очисити та!’ / Jó sokan fürödhettek itt. → ’Piszkos a fürdőszoba, takarítsd ki!’* (SZILI 2004: 108)).

Теоријски оквир овог рада се заснива на теорији учтивости Браунове и Левинсона (BROWN – LEVINSON 1987).

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА. Упитник је структуриран тако да се унутрашњи и спољашњи контекстуални фактори мењају у свакој ситуацији. Важност молбе донекле варира. Замолити некога да нас одвезе на факултет већа је молба, па се тада у већој мери угрожава лице³ него у ситуацији када, на пример, позајмљујемо оловку. Одабрану стратегију такође у великој мери одређују спољашњи контекстуални фактори, који варирају у зависности од под-ситуација. У неколико случајева може бити непријатно када се мора нешто

³ Централни појам теорије Браунове и Левинсона (1987) јесте *лице*, односно *образ* (енг. *face*), што је презето од Гофмана. Лице представља слику о себи коју саговорници желе да очувају. Према Брауновој и Левинсону, лице има два аспекта: позитиван и негативан. Позитивни аспект лица (интегративно лице) „односи се на жељу појединаца да комуникативним понашањем својих саговорника буде третирана као пожељна особа у заједници”, а негативни аспект лица (индивидуалистичко лице) „односи се на његову жељу да му ауторитет буде признат и слобода деловања неугрожена” (Милосављевић 2007а: 22). Поједини говорни чинови могу да угрозе лице, нпр. молба угрожава (негативно) лице слушаоца. (Више о томе BROWN – LEVINSON 1987; PRODANOVIĆ 2014; МИЛОСАВЉЕВИЋ 2007а итд.)

тражити од наставника, али понекад и када се обраћамо непознатој особи. Стога спољашњи и унутрашњи контекстуални фактори утичу на језичку алтернативу, коју бира говорник, односно они утичу на изабрану стратегију.

Табела 1. Стратегије молбе испитаника изворних говорника српског и мађарског језика, као и стратегије молбе које на српском језику примењују испитаници мађарског изворног језика, изражене у процентима (најчешће употребљене стратегије су означене подебљано).

Стратегије	Срби (%)	Мађари (%)	Мађари на српском (%)
1. Обележеност глаголским начином	5,96	4,56	4,39
2. Експлицитни перформатив	0,18	0,18	1,40
3. Перформатив уз ограђивање	2,64	5,43	3,15
4. Изведена локуција	0,52	3,16	0,88
5. Исказивање жеље/потребе	–	0,18	0,18
6. Исказивање предлога	–	0,35	–
7. Припремно питање/услов	48,59	60,35	53,85
8. Јаки наговештај	31,92	16,49	23,33
9. Слаби наговештај	0,52	–	–
10. Комбиновано	8,09	8,24	10,53
Остало	–	1,05	1,58
Не	1,40	–	0,7

Обрађени подаци показују да српски студенти нису користили исказивање жеље/потребе и исказивање предлога, док мађарски испитаници нису користили слаби наговештај. С друге стране, Мађари приликом постављања молбе на српском нису користили ни стратегију исказивања предлога. Табела јасно показује да постоји неколико стратегија које је користио само мали проценат испитаника. Српски и мађарски студенти, као и Мађари на српском, највише су користили седму стратегију, тј. припремно питање/услов, које је врло учтива језичка форма; затим, код све три групе по реду следи јаки наговештај, с тим што је он код Срба присутан у двоструко већој мери него код Мађара. Перформатив уз ограђивање код Мађара је нешто чешћи него код српских испитаника⁴.

Стратегију где је исказ обележен глаголским начином који садржи директну молбу, Срби, Мађари и Мађари на српском не користе у великом проценту (приближно 20–26% у појединим ситуацијама), при чему се да уочити контекстуална условљеност. Наиме, студенти се служе директном молбом, односно употребом императива, само онда када друштвена дистанца између говорника и саговорника није велика, тј. када се обраћају свом пријатељу и када та молба није од великог значаја, нпр. позајмљивање оловке, тражење смерница за проналажење дестинације, тражење повраћаја књиге (нпр. *Aj gaj mi olovku! Vraiti mi moju knjigu! Adj egy tollat!*). Ова стратегија је најдирект-

⁴ Ако упоредимо добијене резултате са истраживањима Ланц (2011а; 2011б), можемо уочити да се у случају мађарских изворних говорника смањила употреба стратегије обележености глаголским начином (25%→4,56%), док се јаки наговештај повећао (1,11%→16,49%). Код Мађара и код Срба једнако се смањила употреба експлицитног перформатива, док се код изворних говорника српског језика, према резултатима Ланц, перформатив уз ограђивање не појављује.

нија, тј. у најмањој мери учтива, што знају и сами говорници. Усвајањем језика особа усваја и знања у којим ситуацијама може да користи ову језичку форму, те то представља део његове прагматичке компетенције, што је показало и наше истраживање. На пример, ни у једној ситуацији се студенти нису обраћали свом наставнику директном молбом. Ипак, директну молбу понекад користе у комбинацији са учтивим фразама којима их ублажавају те их тако претварају у учтиву форму, какав је случај код Мађара са *légydzi* (скраћеница колоквијалног облика *légy szíves 'буди љубазан'*) а код Срба са *буди љубазан*.

Могли бисмо помислити да се молба врло често изражава експлицитним перформативом, тј. стратегијом број 2, и да се остварује употребом глагола какви су *молићи* и *ӣражићи* / *kér* (*Молим хемијску. Kérek egy tollat.*). Међутим, веома мали проценат говорника српског и мађарског формулисао је своје молбе на овај начин. Треба напоменути и то да се стратегије могу и комбиновати⁵, те се у оба језика бележе примери попут: *Да ли би могао да ме одбациш до факултета, молим те? Kérlek, ide tudnál adni a mobilodat?*⁶ (припремно питање + експлицитни перформатив)⁷. Уместо експлицитног перформатива у нешто већем проценту се јавља перформатив уз ограђивање, који се сматра учтивијим и ублажава директну молбу (нпр. *Да ли могу да позајмим телефон? Ne haragudj, elkérhetem a telefonodat?*⁸), али код српских испитаника ова стратегија се јавља нешто ређе.

Употреба стратегије изведена локуција није карактеристична ни у српском ни у мађарском језику. У највећем проценту (30) јавља се у говору Мађара у ситуацији тражења хемијске оловке, нпр. *Adsz egy tollat?*⁹ (напомињемо да код Мађара на српском језику ова стратегија није забележена). Стратегије исказивања жеље/потребе, исказивања предлога и слаби наговештај скоро уопште нису присутне.

Студенти су најчешће употребили стратегију број 7 – припремно питање/услов. Учесталост појављивања ове стратегије није случајност. Наиме, једно објашњење за ово лежи у чињеници да језички облици који спадају у дату групу пружају могућност да се молба припреми, односно да се говорник распита да ли саговорник може да изврши молбу, да ли је вољан да је изврши или да ли уопште има могућност да је уради: *Извинише, моју ли ја да узем са Вама? Elmehetnék esetleg Önnel?* С друге стране, ови облици носе ознаке учтивости, и стога су подједнако погодни да се овим језичким формама обраћамо особи која нам је у социјалном смислу ближа/даља, односно за формулисање молбе са мањим или већим значајем. Молба подразумева и чин угрожавања лица. Међутим, учтива молба смањује моменат угрожавања лица. С обзиром на то да саговорник може да одбије нашу молбу (што би могло представљати угрожавање лица за оба учесника у комуникацији), говорник молби често додаје објашњење, које јој може претходити или следити за њом.

⁵ У обради података у вези са комбинацијама стратегија следили смо LÁNCZ 2011a и 2011b.

⁶ Молим те, да ли би могао да ми даш телефон?

⁷ Ако узимамо у обзир све молбе у којима се појављује експлицитни перформатив, резултат би био код Срба 8,07%, код Мађара 6,31%, а код Мађара на српском 8,24%.

⁸ Извини, могу ли да позајмим твој телефон?

⁹ Даш ми једну оловку?

То се чешће дешава приликом озбиљнијих молби или када је нека особа на вишем нивоу у друштвеној хијерархији, нпр. када студент поставља питање професору.

Са променом спољашњих контекстуалних фактора, односно у зависности од тога коме се обраћамо молбом, често се јавља реч *извиниће/извини* (*oïpocïииће* није карактеристично ни за српске ни за мађарске говорнике), односно на мађарском *elnézést, bocsánat, bocs*. Ирен Ланц у свом раду (LÁNCZ 2011a) такође спомиње да је ово већ други говорни чин, експлицитна форма извињења, али у овим случајевима они заправо имају фатичку функцију одржавања комуникације, јер се не можемо одмах обраћати директном молбом непознатој или само из виђења познатој особи или пак особи на вишем нивоу у друштвеној хијерархији, већ прво морамо да ступимо у контакт са њом. Наравно, овоме циљу служи и поздрављање, које се, међутим, ређе јавља у попуњеним упитницима. Поздрављање и извињење могу се заједно појавити пре молбе: *Добар дан! Извиниће, да ли бисће моли да ми размениће ову новчаницу?*

У све три групе друга најчешће употребљена стратегија јесте јаки наговештај. Српски испитаници га користе два пута чешће него мађарски. Ова стратегија такође може да се сматра учтивом, заправо говорник и не формулише молбу, он само указује на њу, те је на овакав начин мањи степен угрожавања лица.

Споменуте стратегије могу да се комбинују. Најфреквентније се стратегија експлицитног перформатива комбинује са стратегијом припремног питања/услова, нпр. *Да ли можеће да ми вратиће књиу, молим Вас? Vissza tudnád adni a könyvet, kérlek?*, односно са стратегијом обележености глаголским начином, нпр. *Дај ми оловку, молим те! Kérlek, adj egy tollat!*

Испитаницима је у неким случајевима било непријатно да замоле саговорника за нешто. Тада се често дешава да уз своју молбу додају додатно објашњење или се правдају, покушавајући да ублаже молбу. Међутим, ипак се дешавало да је понеки испитаник у појединим ситуацијама одбио формулисање молбе (нпр. када је молба требало да упути свом наставнику).

Узимајући у обзир унутрашње и спољашње контекстуалне факторе, у наставку рада ћемо анализирати само неколико ситуација, односно које су стратегије користили све три групе, и указаћемо на могуће разлике између њих.

У већини ситуација испитаници су користили стратегију учтивног припремног питања/услова, што можемо видети и приликом тражења хемијске оловке и мобилног телефона. Међутим, како се у овим ситуацијама ради о молби мале и средње тежине, када су се студенти обраћали ближој особи, слободно су користили императив, нпр. *Дај ми оловку! Adj egy tollat!* Приликом тражења мобилног телефона, Мађари су и на мађарском и на српском тражили у форми императива, док се ова форма код Срба јавља у мањем проценту. Срби и Мађари на мађарском су у мањем проценту користили и перформатив уз ограђивање (нпр. *Да ли бих мола да њозајмим теелефон? Elkérhetném a mobilodat?*). Када би затражили телефон од особе коју знају само из виђења или од наставника, директан позив није користила ниједна група. У ситуацији позајмљивања мобилног од наставника код Мађара се у одређеној мери

повећала употреба перформатива уз ограђивање, нпр. *Elnézést, Tanárnő, elkérhetném a telefonját?*¹⁰, с обзиром на то да им је у овој ситуацији потребна још учтивија форма.

У трећој ситуацији, када је требало да замоле саговорника да им уситни новац, у већини је примењивана седма, конвенционална (припремна) стратегија, али у подситуацијама се ипак јавља разлика између три групе. Када је у питању упућивање молбе пријатељу, Срби су у 63,3% употребили јаки наговештај, у 16,6% припремну стратегију (остале стратегије на овом месту нећемо навести), док су Мађари у 46,6% употребили припремну стратегију, а у 26,6% јаки наговештај. У осталим ситуацијама под б), в) и г) Мађари су отприлике у 80% применили седму стратегију, што значи да се употреба ове учтиве форме и даље повећавала, док је код Срба услед промене спољашњих контекстуалних фактора (од ситуације а) до г)) удео стратегије 7 непрестано растао, али је ипак достигао само 50% у својој највишој вредности, док се јаки наговештај махом смањивао. Може се приметити да је у ситуацији а) 46,6% Мађара на српском изразило своју молбу по седмој стратегији, а у ситуацијама б), в) и г) отприлике 60%, тј. на овај су начин мађарски испитаници на српском чешће него изворни српски говорници формулисали своје молбе. Ово се по својој прилици може приписати утицају матерњег језика.

Замолити одређену особу да нас повезе на факултет/у школу сматра се озбиљнијом молбом. Када су испитаници ту молбу упутили пријатељу, Срби су у једнакој мери примењивали седму, припремну стратегију и наговештај, а Мађари су у већој мери користили припремну стратегију, док наговештај тек у 10% случајева. Седма стратегија је остварила највећи удео одговора код Мађара на српском језику (80%). Такође, код Мађара је присутна употреба императива (20%), док код Срба у свега 6,6% (у ситуацијама б) и в) уопште није употребљен). У ситуацијама б) и в), када је било потребно више учтивости, све три групе су користиле седму стратегију у веома високом проценту.

Може се, дакле, приметити да на употребу стратегија утичу и унутрашњи и спољашњи контекстуални фактори. Ако је молба мања, директнија, можемо евентуално формулисати и мању учтиву форму, али се спољашњи контекстуални фактори (тј. коме се обраћамо) чине још важнијим. Пријатељу се можемо обратити и директном молбом, али и у овом случају радије користимо припремну стратегију. Приликом обраћања непознатој особи већ користимо нешто учтивије облике, док су се студенти на најучтивији начин обраћали наставнику, који се у друштвеној хијерархији налази знатно изнад њих. Ово се може уочити у табели при праћењу поједине ситуације (види у прилогу 1).

У наставку ћемо дати неколико сумирајућих запажања у вези са молбама и примењеним стратегијама Мађара које су формулисали на српском.

Део нашег истраживања је подстакнула чињеница, која је и била наша полазна хипотеза, да стратегије молбе које се користе на мађарском језику у одређеној мери утичу на формулисање молбе мађарских говорника на српском, што се и потврдило током обраде података у појединим ситуацијама. Примера ради, изворни српски говорници у појединим су ситуацијама у

¹⁰ Извините, професорка, могу ли да позајмим ваш мобилни?

већем проценту примењивали стратегију јаког наговештаја, а Мађари припремно питање/услов, док је у случају њихових исказа на српском употреба јаког наговештаја донекле смањена у корист припремног питања/услова (нпр. у ситуацији размењивања новца; види и табелу 1).

„На свом матерњем језику се релативно лако сналазимо и користимо одговарајућу учтиву формулу у датој ситуацији, али када је у питању упућивање молбе на страном језику, често не користимо израз, фразу или језичку формулу који одговара ситуацији и због тога је молба непристојна према слушаоцу, а може чак и довести до неспоразума” (VÁRHEGYI 2017: 112).

На страном језику типично је да говорници, када постављају молбе, користе исувише директну стратегију циљног језика, јер им „сложенија језичка форма” и учтивија формулација стварају проблеме. Ова појава се јавља и код говорника мађарског матерњег језика у неколико случајева, али, гледано у целисти, видимо да је стратегија 7, која је облик учтивног изражавања, коришћена у знатној мери. То је вероватно условљено чињеницом да упркос томе што, по сопственом признању, не говоре добро српски те да га многи од њих користе ретко у свакодневном говору, наведени мађарски испитаници српски језик ипак уче од предшколског или школског узраста, односно окружени су њиме свакодневно (а чињеница је и да је та стратегија честа у њиховом матерњем језику, што свакако подстицајно утиче на њено коришћење). Ако погледамо употребу стратегије обележености глаголским начином, који је најдиректнија стратегија, код Мађара на српском језику не видимо упадљиве резултате (док је, на пример, код Вархеђија (VÁRHEGYI 2017), који је истраживао комуникацију Мађара на енглеском језику, ово чак друга категорија по фреквентности); међутим, употреба ових директних форми понекад може да се учини непристојном (упркос томе што су их примењивали само при обраћању пријатељу), нпр. *Дај ми књићу!*, као и друге стратегије, попут: *Зар не мислиш да треба нам враћити своју књићу?*¹¹ Да се приметити и да они ређе дају објашњење уз своју молбу не би ли тиме умањили нешто што се може протумачити као угрожавање лица, труде се да молбу формулишу што једноставније, а употреба модификатора и израза за ублажавање такође је ређа у односу на изворне говорнике. Говорници којима српски није матерњи језик праве значајан број граматичких грешака (нпр. *Дај ми један оловке*). Међутим, детаљно испитивање уочених тенденција и огрешења о стандарднојезичку норму српског језика биће предмет нашег следећег рада, који ће у обзир узимати ниво знања језика, трајање учења језика, учесталост употребе језика итд.

6. Закључак. Молба је врло чест говорни чин, заправо језичка универзалија, која има различите појавне облике и специфичности које се разликују од језика до језика. Молбе Срба и Мађара показују много сличности, али већ на први поглед можемо уочити и извесна одступања. Наиме, у већини ситуација испитаници су првенствено користили стратегију 7, међутим, говорници српског матерњег језика чешће су него Мађари примењивали јаки наговештај, док су, с друге стране, потоњи нешто чешће бирали перформатив

¹¹ Одговори нису подвргнути никаквим језичким корекцијама.

уз ограђивање. Из наведеног се види да на изражавање Мађара на српском језику у извесној мери утиче стратегија коју би користили на свом матерњем језику, те да због недовољног познавања српског језика поједини испитаници своје молбе формулишу на мање учтив начин него што би то чинили на свом матерњем језику – мађарском.

Јасно је, заправо, да је поређење молбе у српском и мађарском веома захвално за будућа истраживања будући да нам пружа још читав низ тема, те се овај рад може схватити пре свега као тек први, уводни део ове истраживачке теме. Могуће је даље детаљно испитивати стратегије које су чешће у употреби (нпр. стратегија припремног питања/услова), јер оне могу да се поделе на даље поткатегорије, при чему се, наравно, у фокус пажње може поставити и аспект учтивости. Прелиминарни резултати истраживања упућују и на то да изражавање молбе мађарских говорника на српском језику захтева даље испитивање с обзиром на то да добијени резултати могу да нађу практичну примену као средство за постизање успешније наставе српског језика као језика друштвене средине.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Приказ учесталости употребе стратегија изражене у процентима, подељене по ситуацијама (први ред [С] означава податке изворних говорника српског језика, други ред [М] податке изворних говорника мађарског језика, трећи ред [МС] податке изворних говорника мађарског језика на српском)

Стратегије		1. Обе- леже- ност гл. начином	2. Екс- пли- цитни перф.	3. Перф. уз огра- ђивање	4. Изве- дена локу- ција	5. Иско- зивање жеље/ потребе	6. Иско- зивање пред- лога	7. При- премно питање/ услов	8. Јаки нагове- штај	9. Сла- би на- гове- штај	10. Комби- новано	Оста- ло	Не
Ситуације													
1. Мо- бил- ни	а	С	13,3	3,3		6,6		53,3	6,6		16,6		
		М	26,6		13,3	6,6		36,9			13,3	3,3	
		МС	26,6					50			16	3,3	3,3
	б	С			16,6			70			13,3		
		М			16,6			70			13,3		
		МС		6,6	10	3,3		63,3	3,3		13,3		
	в	С			13,3			70		3,3	13,3		
		М			26,6			66,6			3,3	3,3	
		МС		3,3	10			76,6			6,6		3,3
2. Олов- ка	а	С	23,3		6,6	3,3		23,3	33,3		6,6	3,3	
		М	20	3,3		30		20	20		6,6		
		МС	26,6			6,6		16,6	30		20		
	б	С			10			43,3	40		6,6		
		М			3,3			56,6	40				
		МС		3,3	3,3			43,3	43,3		6,6		
	в	С			6,6			60	30		3,3		
		М			6,6			63,3	23,3		6,6		
		МС			13,3			50	23,3		13,3		
3. Но- вац	а	С	13,3					16,6	63,3		6,6		
		М	10			3,3		46,6	26,6		13,3		
		МС	10			3,3		46,6	26,6		13,3		
	б	С						36,6	50		10	3,3	
		М						83,3	10		6,6		
		МС						60	30		10		
	в	С						40	53,3		6,6		
		М						80	10		10		
		МС			3,3			60	26,6		6,6	3,3	
	г	С						50	36,6		10	3,3	
		М						83,3	3,3		13,3		
		МС			3,3			66,6	16,6		13,3		

4. Улица	а	С	23,3					3,3	70		3,3		
		М	3,3					3,3	86,6		6,6		
		МС						13,3	80			6,6	
	б	С	3,3					40	50		3,3	3,3	
		М						73,3	20		3,3	3,3	
		МС						20	76,6			3,3	
	в	С						40	56,6	3,3			
		М			3,3			70	10		6,6	10	
		МС						40	40		6,6	13,3	
5. Књи- га	а	С	26,6					40	30		3,3		
		М	6,6		3,3	13,3		3,3	50	16,6		6,6	
		МС	16,6	3,3					50	13,3		16,6	
	б	С			3,3				66,6	23,3		6,6	
		М			13,3		3,3		53,3	13,3		16,6	
		МС		6,6	3,3		3,3		63,3	13,3		10	
	в	С	3,3						66,6	13,3	3,3	13,3	
		М			10			3,3	73,3	10		3,3	
		МС		3,3	10				66,6	6,6		13,3	
6. Ауто	а	С	6,6					43,3	43,3		6,6		
		М	20			6,6		63,3	10				
		МС	3,3			3,3			80	3,3		10	
	б	С							76,6	3,3		13,3	6,6
		М							83,3	6,6		10	
		МС							83,3	6,6		6,6	3,3
	в	С							80	3,3		10	6,6
		М			6,6				70	6,6		16,6	
		МС			3,3				73,3	6,6		13,3	3,3

Прилог 2: АНКЕТА

1. У школи си се сетио/ла да си заборавио/ла да јавиш укућанима да данас касније стижеш кући, пошто ћеш имати допунску наставу. Треба да им телефонираш, али немаш код себе мобилни.
 - а) Тражи мобилни од свога пријатеља.
 - б) Тражи мобилни од познаника из групе којег познајеш само из виђења.
 - в) Тражи мобилни од професора.
2. Слушаш предавање. Желиш да правиш белешке, али не можеш да нађеш своју оловку. Тражи једну:
 - а) од пријатеља;
 - б) од познаника из групе који седи поред тебе, али га знаш само из виђења;
 - в) од професора.
3. У продавници не могу да ти врате кусур, али ни ти немаш ситно. Неко би требало да ти размени крупну новчаницу.
 - а) Замоли пријатеља да ти размени.
 - б) Замоли непознатог младића (који је отприлике истих година као ти) који стоји поред тебе.
 - в) Замоли неку непознату старију особу која тамо стоји поред тебе.
 - г) У продавници је и твој професор, замоли њега.
4. У суседном месту треба да нађеш неку улицу. Како ћеш тражити смернице:
 - а) од пријатеља;
 - б) од за тебе непознатог младића из тог места;
 - в) од непознате старије особе?
5. Позајмио/ла си књигу, а сад ти је потребна. Тражи је назад.
 - а) Твоја књига је код твог пријатеља.
 - б) Књига је код студента којег једва познајеш.
 - в) Књигу си позајмио/ла свом професору.
6. Аутобус ти касни. Хладно је, пада снег. Не желиш да закасниш на час. Видиш да неко управо седа у ауто. Питај га да те повезе.
 - а) Твој пријатељ седа у ауто.
 - б) Питај жену коју знаш само из виђења.
 - в) У ауто седа твој професор, питај њега.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Милосављевић, Бојана. Исказивање молбе у неформалној комуникацији. *Славистика*, књига Х (2006): 160–168.
- Милосављевић, Бојана. *Форме учтивости у српском језику*. Учитељски факултет, Универзитет у Београду: Београд, 2007а.
- Милосављевић, Бојана. Упитне форме за исказивање молбе. *Славистика*, књига ХІ (2007б): 198–205.
- Поповић, Људмила. Комуникативне функције просте реченице. У: *Синтакса савременога српског језика. Просја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.

*

- AUSTIN, John Langshaw. *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- BÁNDLI, Judit, MARÓTI, Orsolya. Kultúra és nyelvi viselkedés. Japán diákok kérésí és visszautasítási stratégiái magyar nyelven. *Hungarológiai Évkönyv* 4 (2003): 137–152.
- BLUM-KULKA, Shoshana. Learning How to Say What You Mean in a Second Language: A Study of Speech Act Performance of Learners of Hebrew as a Second Language. *Applied Linguistics* 3/1 (1982): 29–59.
- BLUM-KULKA, Shoshana, HOUSE, Juliane, KASPER, Gabriele (eds.). *Cross-Cultural Pragmatics: Request and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation, 1989.
- BROWN, Penelope, FRASER, Colin. Speech as a Marker of Situation. K. Scherer, H. Giles (eds.) *Social Markers in Speech*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, 33–63.
- BROWN, Penelope, LEVINSON, Stephen. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. Ispitivanje pragmatičke kompetencije studenata engleskog jezika struke. Nadežda Silaški, Tatjana Đurović (ur.). *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*. Univerzitet u Beogradu, EkoNOMski fakultet, Centar za izdavačku delatnost. 2013, 2015–230. <www.researchgate.net/publication/259820979_Aktuelne_teme_engleskog_jezika_nauke_i_struke_u_Srbiji> 10. 05. 2024.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. Request Modification in the Pragmatic Production of Intermediate Esp Learners. *ESP Today. Journal of English for Specific Purposes at Tertiary Level* 2/1 (2014): 29–47.
- LAKI, Boglárka. *Megszorítások, elvek és stratégiák a nyelvhasználatban*. Kézirat. Újvidéki Egyetem, BTK. 2008.
- LÁNCZ, Irén. Vajdasági beszélt nyelvi vizsgálatok: A csantavéri diákok kérésstratégiái. *Hungarológiai Közlemények* 37/2 (2006a): 7–19.
- LÁNCZ, Irén. Vajdasági magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: a kérés stratégiái. *Hungarológiai Közlemények* 37/3 (2006b): 12–23.
- LÁNCZ, Irén. Kultúrák és stratégiaválasztás. Összehasonlító pragmatikai vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 42/3 (2011a): 117–133.
- LÁNCZ, Irén. A kérés fő stratégiái a magyar és a szerb nyelvben. Összehasonlító pragmatikai vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 42/4 (2011b): 96–107.
- LIČEN, Marina. Pitanja kao govorni činovi i njihova realizacija u srpskohrvatskom i nemačkom. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* 4–5 (1980–1981): 265–269.
- LIČEN, Marina. *Ilokutivni tip direktiva*. Novi Sad: ISJK, 1986.
- LIČEN, Marina. *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike i književnost, 1987.
- MARÓTI, Orsolya. Direkt kérdés – direkt válasz? A kérés és visszautasítás egy lehetséges vizsgálati módja. *Hungarológiai Évkönyv* 5 (2004): 216–22.
- MRAZOVIC, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- POPOVIĆ, Jasna. *Strategije učtivosti u srpskom i engleskom jeziku*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2017.
- PROĐANOVIĆ, Marijana M. Requesting and Politeness in Serbian and English. *Crpćku jezik* XVIII (2013): 633–640.
- PROĐANOVIĆ, Marijana M. *Kontrastivna analiza sredstava za ublažavanje govornih činova koji ugrožavaju obraz sagovornika u engleskom i srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd, 2014.
- SERL, Džon. *Govorni činovi: Oglad iz filozofije jezika*. Beograd: Nolit, 1975.
- SITKEI, Dóra. Magyarul tanuló japán hallgatók megnyilatkozásainak – udvariasságot érintő – jellegzetességei a kérés beszédaktusában. *Gyermeknevelés* 7/1 (2019): 83–90.
- SZILL, Katalin. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004.
- VÁRHEGYI, Nikolett. Magyar anyanyelvű tanulók kérésí stratégiái angol nyelven. *Argumentum* 13 (2017): 112–125.

Boglarka Sabo Laki
Timea Tot Juhas

THE SPEECH ACT OF REQUEST IN SERBIAN AND HUNGARIAN LANGUAGES –
CONTRASTING PRAGMATIC STUDIES

S u m m a r y

The central theme of the study is the speech act of request in the Serbian and Hungarian languages. In the course of the research, a contrastive pragmatic analysis was conducted based on the methodology defined by CCSARP (*Cross-Cultural Study of Speech Act Realization Patterns*), while the theoretical framework was provided by Brown–Levinson’s politeness theory. The two groups of respondents consisted of: native speakers of Serbian and native speakers of Hungarian, who also completed the questionnaires in Serbian (non-native speakers of Serbian).

Vojvodina is a multiethnic and multilingual environment where, due to their coexistence and interaction, Serbian and Hungarian cultures meet and influence each other. The requests formulated by Serbs and Hungarians show many similarities, but differences can also be observed. The native Serbian and Hungarian respondents, as well as the Hungarians in their Serbian-language requests, most frequently employed preparatory strategies, which are very polite linguistic forms. However, native Serbian speakers often used strong hints compared to Hungarians. The study also addresses how internal and external contextual factors influenced the choice of strategy.

The findings suggest that Hungarians’ requests in Serbian are likely to be influenced to some extent by the strategy used in the mother tongue. When using foreign languages, it is common for speakers to apply overly direct target language strategies when formulating requests. A high proportion of Hungarians used polite preparatory strategies when formulating their requests in Serbian. In terms of direct strategies, no outstanding results were observed compared to native speakers; however, due to the inadequate knowledge of the language, it sometimes happened that they formulated their requests in a less polite way.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
boglarka.laki@ff.uns.ac.rs
timea.tot.juhas@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 30. августа 2024;
прихваћено: 5. новембра 2024)

IN MEMORIAM

ПРОФ. ДР РАНКО БУГАРСКИ
(1. 1. 1933 – 13. 8. 2024):
ЈЕДНО ЛИЧНО СЕЋАЊЕ

Професора Бугарског упознао сам у пролеће 1988. године, када сам једног понедељка, између 10 и 12 сати, у време резервисано за пријем студената, бојажљиво покуцао на врата његовог кабинета на другом спрату Филолошког факултета, према Кнез Михаиловој, и зачуо једно дубоко и стенторно „Дааа!”, које ме је поприлично поколебало. Пола године раније, у септембру 1987, на предлог своје мајке, као учесника, дошао сам с њом, као гост, на *Научни сасијанак у Вукове дане*, иначе моје прво присуство некој конференцији у животу, да осмотрим (а да они то не знају) и одлучим који ће од двојице професора у ужем избору бити замољен да ми буде ментор за магистарску тезу. Нисам много размишљао – одмерен, господствен и енглески прохладан наступ био је довољан да решим, а ауторитативан, изражајан и убедљив говор и исто такво излагање на Конференцији само ме је учврстило у одлуци да проф. Бугарски буде мој ментор.

И тако сам тог понедељка, несигуран, отворио врата и крочио у његов кабинет, представио се и рекао који су циљеви моје посете. А они су били двојаки – прво, да се договоримо око испита из Опште лингвистике, који је требало да полажем у склопу постдипломских студија; и друго, да га питам да ли би ми учинио част и био ментор. Око испита смо се брзо договорили: добио сам повећи списак литературе разврстане по тематским целинама и сазнао облик испита. Што се тиче менторства, одмах је пристао, а ја сам му, сав срећан, понудио две теме, које су ме у то доба заокупљале: једна је била примена компјутера у настави енглеског језика (тадашњих Спектрума и Комодора, потенцијалних модерних наставних средстава у повоју), а друга тема била је транскрипција имена из енглеског језика. Уз опаску о првој теми „Не знам шта бисте ви овде могли допринети.” (што и није било неко изненађење, касније сам схватио, јер је био врло сумњичав према технолошким новотаријама, посебно компјутеру и мобилном телефону, чијој набавци се дуго опирао), прихватио ју је, не без приметне заинтригираности, другу тему. И, као што ће се временом показати, био је у праву.

Окончао сам прву посету свом новом професору и ментору и боље него што сам очекивао, нестала је првобитна nelaгода, а обузео ме осећај да ме је примио љубазан, отмен и стрпљив човек, велик стручњак у светским размерама (о чему ћу тек после сазнавати), човек и стручњак потпуно посвећен

студентима, њиховом знању и њиховом професионалном усавршавању и напредовању. Тог пролећног понедељка 1988. године нисам ни слутио да је то био почетак нашег професионалног пријатељства, *професиотелства*, како сам недавно написао, које је трајало преко 35 година, све до средине јула, ове, 2024. године, када је наш контакт имејлом и телефоном напрасно престао. Заувек. Почетак овог професиотелства поклопио се с мојим избором за асистента и почетком рада на Катедри за енглески језик и књижевност, на Филозофском факултету у Новом Саду, од јесени 1988. године.

Испит из Опште лингвистике спремао сам, уз рад, око годину дана и с успехом га положио. Имао сам ту несрећу да, због вечерњих термина, нисам присуствовао предавањима проф. Бугарског, али сам зато више пута одлазио на консултације код њега, с конкретним питањима и недоумицама. Након овог обимног испита, по мени убедљиво најважнијег, најпотребнијег и најкориснијег на постдипломским студијама, стекао сам дубински увид у то шта је лингвистика, који су огранци лингвистике, шта је језик и каква је његова структура и његово функционисање, ко су утемељивачи модерне лингвистике и њени градитељи кроз историју. Завршивши основне студије Енглеског језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, чији је језички сегмент у то доба био заснован на наставнички оријентисаном класичном тројству ‘фонетика – морфологија – синтакса’, и мало тога другог уз и око њих, очи су ми се отвориле у јако много смерова, за које дотад нисам знао ни да постоје. Студентима и колегама, старијим и млађим, од тада стално говорим да не бих могао ваљано предавати на факултету, а ни бавити се научноистраживачким радом, да нисам положио Општу лингвистику код проф. Бугарског.

Магистарску тезу, *Адаптивација аниројонима из енглеског језика у српскохрватском*, завршио сам и одбранио 1991. године. Ментор је са својим упутствима, саветима и сугестијама био укључен у све фазе њеног настајања, почев од библиографског истраживања, прикупљања корпуса, обраде материјала и самог писања текста. Од њега сам научио како треба да изгледа структура оваквог научног рада, који су његови обавезни, а који факултативни делови, како се формулише наслов, организује излагање, пише научним стилем, наводи литература, цитирају аутори, као и то да се закључак, а нарочито увод, уобличавају на крају кад је већ све остало у раду познато и урађено. Стрпљиво и смирено подносио је моје често напорне и предугачке посете на консултацијама (сада већ не понедељком, него телефонски заказане другим данима, знајући да му долази ‘презахтеван’ кандидат), спремно одговарајући на сва моја питања и разрешавајући све моје недоумице, које су мене самог пре тога мучиле месецима – тиме ми је, намерно или не, отворио нове видокруге и постепено ме водио, и довео, до звања магистра лингвистичких наука. Много тога што сам од њега научио за те две године рада на тези, а касније и на докторској дисертацији, примењивао сам, и примењујем, током руковођења истраживањима својих докторских, магистарских и мастерских кандидата. Убрзо након одбране, проф. Бугарски препоручио је уредницима у *Нолиџу* да размотре могућност објављивања у тези најављеног *Транскрипционог речника енглеских личних имена*. Предлог је усвојен и *Речник* објављен 1992. године, с рецензијом предлагача. То је била моја прва

књига и уједно прва књига коју је рецензирао проф. Бугарски и, како ће се испоставити, прва у низу, будући да је потом рецензирао све моје монографије, увек се прихватајући тог ‘задатка’ драговољно и добронамерно, и увек с конструктивним примедбама и предлозима, које сам увек узимао у обзир и уносио у текст.

Не часећи часа и не мењајући ‘тим који побеђује’, одмах после магистарске тезе приступио сам изради докторске дисертације, из области творбе речи у енглеском језику, под насловом, који сам договорио с ментором и с проф. Перваз у Новом Саду, *Ајенџивни суфикси у савременом енглеском језику. Морфосинтактички и семантички аспекти*. Исти начин менторисања остао је и у овом случају – менторова упутства, савети, сугестије и сталожени одговори на кандидатова бројна питања и недоумице. Но, овде се јављају и две новине: у лето 1991. указала се прилика да проведем три недеље у Великој Британији, које сам желео да искористим за библиографско истраживање у Лондону и Единбургу. Мој ментор ми је одмах понудио да посетим *Survey of English Usage*, део Катедре за енглески језик и књижевност, на Универзитетском колеџу у Лондону, који се бави корпусним истраживањима и који је изнедрио дотад најопсежнију и најауторитативнију граматику савременог енглеског језика, *A Comprehensive Grammar of the English Language* (1985). Уз то је руком написао једно писамце за тадашњег директора овог центра и другог коаутора ове граматике проф. Сиднија Гринбаума, у којем га ословљава са “Dear Sid”. „А-у!”, помислио сам, па ова двојица су на ‘ти’. Касније сам сазнао да је проф. Бугарски био на ‘ти’ с великим бројем познатих и утицајних лингвиста широм света. Кад сам стигао у Центар, представио се, пренео му поздраве и предао писамце, проф. Гринбаум ми је рекао: „Све што овде имамо стоји вам на располагању”. А имали су књиге, часописе и анотиране корпуре енглеског језика. Док сам чекао да ме ‘Сид’ прими, поред мене је у ходнику прошао проф. Рандолф Кверк, највећи живи англиста и први коаутор поменуте граматике. “Wow!” рекао бих данас да сам млад.

Друга новина била је на консултацијама: кад год бих дошао, Професор ми је пружао нове књиге, часописе и сепарате, с питањем „Јесте знали за ово?” Наравно да нисам! У то време нисмо имали интернет, само каталоге издавача које су слали претплатницима поштом. Тако ме је једном приликом суочио с књигом Џона Тејлора, под насловом *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory* (1989), која је један питак и пријемчив увод у когнитивну лингвистику, израслу углавном у Америци током 1970-их и 1980-их година, и у међувремену стасалу у једно од главних усмерења и теоријско-методолошких поступака модерне лингвистике (уз структурализам и генеративизам). Мене је посебно одушевио приступ категоризације путем прототипа, па сам, иако је моја дисертација била већ до пола завршена, све окренуо наглавачке и све морфолошке јединице и поступке којима сам се бавио дефинисао изнова у складу с новим приступом с којим ме је ментор упознао.

Поред тога, ментор ме је, преко новог броја часописа *Journal of Pragmatics*, на његовом столу преда мном, упознао и с прагматиком, лингвистичком дисциплином која испитује конкретну употребу језичких јединица у конкретном језичком и ванјезичком контексту. Тако је текст моје дисертације претрпео још један, много снажнији, окрет наглавачке, јер сам, читајући и

размишљајући, увидео да значења речи, укључујући и моје агентивне суфиксације, пресудно одређује управо прагматика, а не само и сама семантика. Заокрет је био толики да је безмало пола текста о значењу постало посвећено улози прагматике, што би нужно изiskивало и допуну поднаслова речју ‘прагматички’, уз ‘морфосинтактички’ и ‘семантички’. Но, због бирократских заврзлама то нисмо учинили, па зато дисертација садржи велики део нечега што у њеном наслову упадљиво недостаје. Звање доктора лингвистичких наука стекао сам 1995. године, на одбрани које би се сви присутни сећали са задовољством да се мој ментор и ја при крају мојих одговора на питања чланова Комисије нисмо доста гадно разишли око теоријског тумачења једне језичке појаве, које ни дан-данас не могу више да се сетим, осим да ни један ни други нисмо желели да попустимо ни за длаку. Уследили су моји избори у сва три наставничка звања, једно за другим. Сва три извештаја написао је, један за другим, проф. Бугарски (чудио бих се да је неко други), и то, у свом стилу – врло објективно, одмерено, кратко и језгровито. А један од курсева које сам почео држати као свеж доцент, а држим га још увек, била је Прагматика, а други Лексичка семантика и прагматика. Оба захваљујући примерку часописа *Journal of Pragmatics* на столу.

Недуго затим, године 1996. и 1997, објављено је 12 књига Професорових сабраних дела. Дакле, читаво туце. Пошто смо сви знали да је ово туце далеко од коначног броја, који се, како се показало, од тада до сада више него удвостручио, ја сам му једном предложио, с дозом шаљивости, да ове књиге назовемо ‘Ранково туце’ (по узору на енглески идиом *baker's dozen*, тј. пекарско туце, према некадашњем обичају енглеских пекара да купцима тучета векни додају једну на поклон), што би овде имплицирало туце књига које се свако мало, годишње или двогодишње, проширује бар једном новом књигом. Није реаговао на ову идеју ни за, ни против, пре бих рекао да му је прошло кроз главу „Шта ли овај измишља...”, али сам ја ову етикету ипак почео да користим. И то као водитељ и учесник у представљањима књига проф. Бугарског на Филозофском факултету у Новом Саду, у организацији што Одсека за англистику, што Одсека за српски језик и лингвистику, што здружено. Тако смо између 2003. и 2019. године представили већину његових нових књига и, уз њих, три зборника њему у част, као и књиге других аутора из Новог Сада, Београда и Ниша (већина писаних приказа објављена је управо у *Зборнику Мајнице српске за филологију и лингвистику*). Догађаји су били изузетно добро посећени, понекад до препуњености свечане сале, па смо једном чак морали сви прећи у вишеструко већу кино-салу, која се такође брзо напунила.

Професор је волео да долази у Нови Сад, и то је често истицао, никад га није требало посебно наговарати, био је осведочени пријатељ Филозофског факултета, посебно његове енглеске и српске катедре, чијим је члановима увек помагао и подстицао их у њиховом раду, а радо се одазивао и на наше позиве да буде пленарни излагач на конференцијама или члан комисија за одбрану магистарских теза или за изборе у звања. А волео је и дружења после тих догађаја, уз добре ручкове у новосадским ресторанима *Балкан експрес*, *Плава фрајла*, *Чикен њика* и *Велики*. Највише се, међутим, радовао сусретима са својим великим пријатељем и колегом проф. Милорадом Радо-

вановићем, редовним учесником свих представљања, а касније и с колегиницом проф. Вером Васић, учесницом неких представљања књига. Знао је да је на Филозофском факултету међу искреним пријатељима и поштоваоцима, и мислим да је ове своје доласке у Нови Сад и представљања својих и других књига доживљавао и као доказ и потврду да није заборављен, нарочито у периоду након одласка у пензију, по сили закона, 2000. године, пошто оваквих представљања другде нешто и није било.

На срећу, формални одлазак проф. Бугарског у пензију ипак није значио и његов коначан одлазак из зграде Филолошког факултета и кабинета, лети нерасхлађеног, зими недогрејаног, у који је сваког радног дана, а често и суботом, долазио, боравио од 10 до 5 и неуморно радио на рукописима нових књига и чланака. То је тако потрајало наредних петнаестак година, а онда је, због проблема с ходањем, био принуђен да се пребаци на рад од куће. У међувремену, поставши експерт Савета Европе за Европску повељу о регионалним или мањинским језицима (2006), био је принуђен, са 73 године, да набави свој први лаптоп и захвали се својој верној и ислуженој писаћој машини, будући да је читава кореспонденција и документација у оквиру Повеље имала искључиво електронски облик. Нисам веровао својим очима кад ми је стигао први имејл с пошиљаоцем 'rbugarski'. Баш ми је било драго. После превише година мојих неуспешних покушаја наговарања, Савет Европе је, ето, успео да га наведе да пређе на компјутер. Од тада па све до краја били смо у редовној преписци имејлом. И од тада па све до краја сви су Професорови рукописи и остали текстови настајали компјутерски. Упркос почетним фрустрацијама, верујем да је врло брзо увидео каква је благодат рад на компјутеру у односу на бескрајна прекуцавања исправљених текстова.

Година 2018, када више није редовно одлазио на свој факултет, била је посебно значајна за нас на Филозофском факултету, а посебно заморна, сигуран сам, за њега. Наиме, Професора смо те године угостили чак три пута: у мају, на представљању књиге *Говориће ли заједнички?* (2018) и зборника у част његовог 85. рођендана, у облику специјалног издања часописа *Belgrade BELLS* (2018), након чега сам ја обавио свој први (уопште и уједно последњи уопште) јавни интервју с њим, касније штампан у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* 43/2 (2018), под насловом „Пригодни разговор са Ранком Бугарским о садашњости, прошлости и будућности лингвистике”. Одговарао је на моја пажљиво смишљена и срочена питања, која је добио недељу дана раније на увид, у свом најбољем маниру – научно утемељено, поучно, проницљиво, забавно и духовито, са сталним погледима унатраг и унапред у односу на садашњост. Други пут, било је то у октобру, на представљању књига двоје аутора с Одсека за англистику, док је трећи, и најважнији, био 30. новембар, дан уочи Дана Филозофског факултета, када је на традиционалном Међународном интердисциплинарном симпозијуму *Сусрет култура 10*, као позвани пленарни говорник у сесији посвећеној 90-годишњици рођења Ноама Чомског, одржао врло посећено предавање под насловом „Изазови превођења и представљања раних радова Ноама Чомског југословенској стручној публици”, у којем је, уз мноштво интересантних присећања, изнео сопствена искуства стечена, прилично давно, у раду на том захтевном пројекту.

Видно отежаног кретања али неокрзнутог ума и духа, Професор је последњи пут био на Филозофском факултету у Новом Саду 17. октобра 2019. године, на представљању своје пионирске и изванредно оригиналне књиге *Српске сливенице. Монографија са речником* (2019), које су заједнички организовали Одсек за англистику и Академска књига, њен издавач. По мени, ово је његова најзначајнија скорија књига, круна дводеценијског бављења једним новим, модерним, помодним, продуктивним и креативним творбеним поступком у српском језику, заправо једним видом циљаног поигравања лексичким ресурсима, који је проф. Бугарски – по неколиким сопственим признањима, од својих лингвистичких почетака заокупљен језичком игром – први препознао, именовано, истражио, вишедимензионално описао и илустровао у речнику с око 2200 аутентичних јединица. Сталном расту тог речника припомагао је и трио новосадских блендолога, у саставу проф. Гордана Лалић Крстин, проф. Сабина Халупка Решетар и ја, које је Професоров премијерни опис лексичких сливеница 2001. године у *Језику данас* одушевио до мере да смо се претворили, бар ја, у праве блендомане, опседнуте ловце на сливенице и њихово што брже прослеђивање главном блендологу и блендографу ‘на даље поступање’. *Српске сливенице*, и њихово раније издање, заједно с књигом *Грамајшика српској жарџона* (2021), и њиховим двама ранијим издањима, несумњиво су најкрупнији допринос проф. Бугарског лексикологији српског језика, чиме је у средиште научне пажње доведен један лексички слој ван домена и домета књижевног, одн. стандардног, језика, слој, који је, упркос томе, и те како жив, живахан, делатан, иновативан, пажње достојан и, што је посебно важно, у свакодневној употреби, свесној или несвесној, безмало свих узрасних и образовних профила говорника српског језика – и у говору, и у писању, и у мобилним, говорно-писаним комуникацијама.

И на крају, 2021. година. Почела је и трајала више-мање уобичајено, чак лепо. Завршили смо велик и значајан пројекат, под насловом *Српски речник новијих англицизама* (2021), за који је проф. Бугарски у јануару написао врло похвалну и ласкаву рецензију, на понос свих аутора, предложивши, при томе, нов и много ефектнији наслов од оног који смо ми били замислили (*Нови речник новијих англицизама*). Тиме смо добили и нов и много ефектнији припадајући акроним, уз Професорову опаску да „умиљата СРНА емитује шарм којим се не може похвалити надрдана НРНА”. *Срнин* кум имао је снаге, воље и спремности да, на моју молбу (признајем, не без извесне гриже савести, али да то нисам учинио, можда би била још већа, јер би се кум можда био увредио што није позван), учествује у представљању *Срне* на Међународној конференцији *Језици и културе у времену и ѝросџору 10*, на Филозофском факултету у Новом Саду, 21. новембра. Седмоминутно излагање, врло информативно и врло забавно, прочитао је неколико дана раније у телефон, изражајно и убедљиво као и увек, ја сам то снимео и потом пустио у термину представљања. На једном месту каже, у полушали и полузбили, и следеће: „Узгред, вечна је штета што је незвана гошћа корона онемогућила остварење идеје да после промоције учесници оду на заједнички ручак у ловачки ресторан, где би као главно јело била послужена срнетина: био би то баш добар штос!”. Овај прилог објављен је у тематском зборнику *ЈуКуВиП 10/2* (2022), а касније поновљен у књизи „*Српски речник новијих англицизама*” од идеје до

реализације. *Практични лексикографски водич* (2023). Опаком игром случаја, ово излагање и његова штампана верзија последњи су јавни наступи, говорени и писани, проф. Бугарског, везани за Филозофски факултет у Новом Саду, а вероватно и уопште.

Неколико недеља касније, на самом крају те, дотле лепе, 2021. године, пар дана пред његов 89. рођендан, догодио се кобан пад у стану, који је довео до вишеструког лома потколеничне кости његове десне ноге. Уследило је дуготрајно залечење с рехабилитацијом, а Професор је постао прикован уз кревет, нешто што је за њега раније било незамисливо. Но, чим је узмогао, одмах је узео своју Тошибу на крило и наставио ‘своје редовне активности’ – наравно, у знатно смањеном обиму. Његови имејлови били су врло кратки, ред-два, понекад дужи, понекад ни толико. Кад год сам му послао неку ново-уловљену сливеницу, или нову реч на *-ija*, које су га такође занимале, или фајл с неким чланком или књигом, или линк с текстом или информацијом која би га могла занимати, никад се није десило да није одговорио бар са “*Thx!*”, а понекад је даметнуо и неки краћи или дужи коментар. Понекад реакције није било по неколико дана, али су се онда опет појавиле. Будући слабо покретан, добио је мобилни телефон, да му се нађе, на који сам га ја, као и у случају компјутера, безуспешно наговарао двадесет година, док невоља није пресудила. Написао ми је једном да ако ми се не буде јављао данима, онда да га ја назовем, јер компјутер можда не ради (или је нешто друго посреди). Врло ретко је одговарао на моје редовно питање „Како сте, Професоре?“, а и кад јесте, били су то уопштени одговори, који су покушавали да прикрију његову муку, о којој као да није желео да говори или да ме њоме оптерећује.

Дописивали смо се релативно често на разне теме, и то је тако трајало до средине јула ове, 2024. године. Није одговарао на мој имејл више од недељу дана, мобилни телефон му је био искључен, а то није слутило на добро. Од колегинице проф. Катарине Расулић, која је била у контакту с његовим синовима, сазнао сам убрзо да се Професор налази на ВМА, с променљивим стањем, сада већ узрокованим и поодмаклим годинама, што покушавају да стабилизују. Једно време су успевали. Све до уторка, 13. августа, када ми је Катарина ујутро послала поруку: „Тужна вест. Ранко је ноћас преминуо“. И њен и мој ментор, какав се само пожелети може. И професор, и учитељ, и колега, и пријатељ. Одлази пет месеци после своје супруге Светлане, верног вишедеценијског животног сапутника и најчвршћег ослоња и у добру и у злу. “*The end of an era*”, помислио сам, након почетног шока.

Поред тога што је протеклих година пажљиво ишчитавао и стављао драгоцене примедбе на све моје новије обимније чланке, последње што је проф. Бугарски учинио за мене била је рецензија моје књиге *Српски са енглеским. Основе конјактно-конјрасивне лингвистике* (2023), коју је, чак и у таквом свом стању, радо и несебично прихватио да напише. Послао ми ју је у мају 2023, и то је најбоља рецензија коју сам икад добио – ауторитативна, кратка, сажета и пуна хвале. Професор је знао да припремам још једну књигу, *Речи у новом светлу / Words in a New Light*, али није знао да ће та књига бити посвећена и њему, као једном од мојих шест највећих учитеља. А ја – ја и даље себе понекад ухватим с неком новом сливеницом, коју бих што брже да

проследим Ранку ‘на даље поступање’, за допуњени речнички део *Српских сливеница*. И онда се пренем, тргнем и вратим у стварност.

У тој стварности постајем свестан да је отишао последњи великан српске и југословенске лингвистике, доајен наше англистике, опште лингвистике, социолингвистике и примењене лингвистике (или, лингвистике у примени, како ју је прецизније волео називати), с укупно 27 књига, од којих многе у поновљеним, проширеним или пренасловљеним издањима, с преко 550 чланака на више светских језика, с више стотина прикупљених и библиографски обрађених социолингвистичких референци из СФРЈ, СРЈ/СЦГ и Србије, почев од 1967. године, с неизбројивом глобалном цитираношћу, с два заједнички уређена инострана тематска зборника, с четири зборника у његову част, с две редовне професуре, с чланством у Европској академији наука и уметности, с изведених 12 докторских дисертација и 46 магистарских теза, с безбројним бившим студентима и с бројним колегама и поштоваоцима, који је мишљу, речју и делом увек био на страни ширења, пружања и стицања знања, на страни науке и научног тумачења чињеница, на страни својих студената, на страни мира и на страни разумевања и сарадње међу људима, без обзира на језике којима се ти људи служе. Увек на правој страни. Испраћен је уз звуке музичке теме на цитри из филма *Трећи човек* (*The Third Man*), кажу, његове омиљене мелодије, чијег је изворног извођача слушао некад давно у једном бечком ресторану. Када се сада, на крају, подвуче црта и сагледа огромно дело и снажан академски и друштвени утицај проф. Бугарског, који остају садашњим и будућим генерацијама за проучавање, то дело и тај утицај би, чини се, најбоље одсликала песма *My Way* (*На свој начин*), Френка Синатре. Њоме као да се поручује, свиђало се то неком или не: Ранко Бугарски увек је радио у складу са својим строгим принципима исправности и усправности, на свој начин – јединствен, непоновљив и бескомпромисан у афирмацији знања, поштења, истине и правде. За њим остаје празнина коју је немогуће, а и непотребно, попунити.

Farewell, good Sir! It was an honour.

Тврћко Прћућ

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

tvrtko.prcic@gmail.com

IN MEMORIAM

ПРОФ. ДР ДАРИНКА ГОРТАН ПРЕМК
(27. 05. 1937 – 9. 01. 2024)

Предана посвећеност науци и српском језику обележила је професионални и животни пут професорке Даринке Гортан Премк. Умела је да повезује људе, да их окупи и мотивише за рад ради остваривања заједничких циљева. Имала је такође и способност ненаметљивог, али озбиљног и одговорног, увек спремног професора и пријатеља да својим богатим искуством, знањем и саветом помогне сарадницима и ученицима. О њеном положају и уважавању у науци најбоље сведочи зборник радова *Пућевима речи*, приређен у част професорки Премк поводом њеног осамдесетог рођендана, где су своје прилоге дали бројни аутори из земље и иностранства, поштоваоци и настављачи њеног рада.

Даринка Гортан Премк рођена је 27. маја 1937. године у Новом Саду. Школовала се у Београду и Крагујевцу, где је положила велику матуру. Године 1959. дипломирала је на Филозофском факултету у Београду на Групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик, а 1960. на Групи за српскохрватски језик. Године 1967. одбранила је докторску тезу *Акузаџивне синџајме без љредлоја у српскохрватском језику*.

Од 1961. године запослена је у Институту за српски језик САНУ, где је 1981. стекла звање вишег научног сарадника. Њен рад везан је и за Филолошки факултет у Београду на Катедри за српски језик и јужнословенске језике, где је од 1981. до 1984. била у звању ванредног, а у звању редовног професора од 1984. до 1998. године, када је отишла у пензију. Била је активни члан стручних организација: редовни члан Матице српске и члан њеног Одељења за језик и књижевност, члан Комисије за творбу речи Међународног славистичког комитета, члан и председник Комисије за лексикологију и лексикографију Одбора за стандардизацију српског језика.

Наставна и истраживачка делатност професорке Гортан Премк била је посвећена трима дисциплинама – лексикологији, лексикографији и дериватологији. Њен професорски рад није оставио трага само у Београду, већ и у Новом Саду на постдипломским студијама у оквиру предмета Лексикологија. Њени радни и научни дometи превазилазили су границе наших научних центара. У том погледу значајна је професоркина сарадња са Институтом за македонски језик МАНУ и Филолошким факултетом у Скопљу, започета још 1996. године, где је одржала циклусе предавања из области лексикологије и лексикографије.

Изузетно је значајан рад професорке Гортан Премк у формирању научног подмлатка. Она је била ментор за више магистарских и докторских

дисертација на Филолошком факултету у Београду, Филозофском факултету у Новом Саду и на Филолошком факултету Универзитета у Скопљу. Широј научној јавности можда су мање позната њена истраживања у методичкој научној области, што је резултовало радовима о обради падежних синтагми у средњој школи, који су објављени у часопису *Наш језик*, и то у континуитету од 1969. до 1975. године. У том домену важни су и њени радови посвећени конципирању и планирању уџбеника за општестручне и ужестручне предмете друге фазе средњег усмереног образовања, а посебно за српско-хрватски језик. С темом о полисемији учествовала је као предавач на Републичком семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности 1998. године.

Посебно плодно подручје њеног деловања представља лексикографски рад. Годинама предано радећи на тако значајном делу као што је *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, непрестано је градила своје искуство и знање и постала лексикограф без премца. Професорка Гортан Премк је као аутор, уредник или редактор доприносила изради и других фундаменталних речника српског језика, најпре *Речника српскохрватској књижевној језика МС*, једнотомног *Речника српској језика*, *Семантичко-деривационој речника*, *Речника Њећошевој језика*, чији је суредатор била, па у критичком приређивању *Речника одомаћених речи и израза Иве Андрића*.

Таква пожртвованост и залагање није могло остати непримећено у нашој културној и научној средини, те су јој као знак уважавања и поштовања остварених дела додељена значајна признања: године 1976. Повеља Матице српске за неговање језичке културе, 1985. Орден рада са сребрним венцем, а 2008. Награда *Павле Ивић* Славистичког друштва Србије. Прегалаштво и истрајност у великим и вишеструко значајним пословима трајно су уткани у њен више него посвећен лексикографски, могло би се рећи животни рад, те јој је 2018. године уручена повеља за вишедеценијски самопрегоран, узоран и изузетно обиман рад у области српске дескриптивне лексикографије.

Из богатог научног опуса професорке Гортан Премк, који обухвата многобројне радове посвећене проблемима из области којима се она примарно бавила (в. Ђинђић 2017), издвојићу дела која су у србистици утемељила лексикологију и дериватологију и зацртала правце њиховог развоја.

Књига *Полисемија и орјанизација лексичкој сисџема у српскоме језику*, која је и данас веома често цитирана у научним радовима, први пут је објављена 1997. године, друго издање је из 2004. године. Сагледана из данашње перспективе, ова монографија још увек садржи актуелне теоријске приступе у разматрању организације лексичког система у српском језику. Превазилази било какву врсту формалистичког посматрања лексичких јединица, и открива теоријске приступе и погодне методе за истраживање процеса који се одвијају на плану семантичког и творбеног варирања, а који су илустровани добро одабраним и вешто, прецизно анализираним примерима, и то без заобилажења лексичких јединица које су у интерпретативном погледу веома компликоване, тим и изазовније.

Драгоцен је њен поглед на једнозначне и вишезначне речи, посебно утврђивање узрока због којих поједине јединице остају без могућности да произведу како нова значења тако и нове деривате. Посебно је значајно њено

поимање и тумачење механизма који доприносе ширењу семантичке структуре одређене лексеме. Према њеном схватању, за семантичко варирање кључни су механизми метафоре, метонимије и синегдохе, али и платисемија и симилисемија. Применом методе декомпоновања семантичког садржаја објашњава како долази до преноса номинације са једног појма на други, односно с једног семантичког садржаја на други – полазног и циљног, те природу повезивања семантичких компоненти нижег ранга, уз првенствено утврђивање статуса архисеме у зависности од тога који је механизам полисемије активан. На пример, у метафоричном преносу номинације долази до обавезног замењивања појмовне вредности односно архисеме полазног садржаја појмовном вредношћу, архисемом, циљног семантичког садржаја, док у метонимијском механизму извор трансформација представља архисема, која је иста за све чланове једне тематске групе – отуда се метонимија одређује као регуларна полисемија. Професорка Гортан Премк доноси и ново виђење синегдохе, истичући да је у том процесу могућ само пренос номинације каквог дела целине на саму целину, али не и обрнуто.

Могућности примене компоненцијалне анализе показује и у преиспитивању и тумачењу парадигматских лексичких односа. Тако су, на пример, синоними одређени као лексеме које у свом семантичком садржају имају исте архисеме и једну или више заједничких сема нижег ранга, те да су то речи сличне или исте референцијалне вредности. И у сагледавању овог феномена у језику указује на утицај простих (немотивисаних) речи, уз закључке изведене на основу обимних испитивања речничке грађе, да основне или просте речи у основним својим значењима не ступају у синонимске везе, за разлику од антонимије, која се управо реализује између простих, једнореферентних лексема, те да је уз полисемију и деривацију и антонимија један од основних механизма у устројству лексичког система.

У овој монографији заступљен је оригинални и иновативни поглед на деривацију. Основни став подразумева сагледавање процеса настанка речи неодвојиво од њиховог значења. Наиме, она констатује да су исте семантичке компоненте активне како у процесу полисемије тако и у процесу деривације, што би значило да речи које имају развијену полисемантичку структуру дају знатно више деривата од оних које су једнозначне. Овакав став у науци инспирисао је многе истраживаче да се баве проблемима семантичког и деривационог варирања на разноврсном језичком материјалу.

У научном погледу творба речи је управо моја спона са професорком Даринком, што се једноставно изродило већ у првом нашем сусрету. О овоме ћу сада говорити подразумевано објективно, али и са личним тоном, јер током сарадње са професорком Даринком, уз учење и рад, развијало се и пријатељство. Било је то 2001. године у Српској академији наука и уметности на Међународном скупу посвећеном лексикологији и лексикографији са темом Дескриптивна лексикографија стандардног српског језика и њене теоријске основе. Тада сам са великим интересовањем слушала њено излагање о лексикографским задацима и потреби за израдом различитих типова речника. Након упознавања са професорком Гортан Премк, веома брзо наступила је и сарадња.

Већ следеће године започет је рад на прикупљању грађе за израду прве свеске семантичко-деривационог речника под руководством Даринке Гортан

Премк и Вере Васић, уз учешће Љиљане Недељков. Теоријски постављен, концепцијски разрађен специјални лингвистички речник био је добар темељ за спровођење идеје изнете на поменутом скупу у дело. Уследило је време учења и рада, а имало се шта и научити не само о фундаменталним дериватолошким проблемима, већ и много више. Све оно што је професорка Гортан Премк знала и сазнавала о функционисању лексичког и деривационог система преносила је на нас, сараднике у изради речника. Наше је било да учимо, истражујемо и примењујемо. Драгоцене су биле редактуре приложених дериватолошких анализа, у њима су се смењивали коментари наших професорки, а из тих конкретних сугестија мислим да смо највише научили.

Како се завршио рад на првој свесци, одмах је започет рад на новој, када се придружила и Рајна Драгићевић, као један од обрађивача грађе и редактор. Сада већ са одређеним искуством, и руковођени професоркама, суочавани са новим проблемима у домену семантике и творбе речи, уследили су дуги телефонски разговори, чешћи сусрети и изузетна размена знања и искуства. Обе професорке будиле су радозналост, истраживачку посвећеност и развијале код својих млађих сарадника осетљивост за све процесе који се у језику дешавају.

Семантичко-деривациони речници Свеска 1: Човек – делови тела (2003) и *Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство* (2006) несумњиво представљају напредак у развоју дериватологије српског језика и конкретну примену дотадашњих теоријских сазнања о творби речи, као што су и својеврсни пресек стања у овој дисциплини у србистици.

Идеја о лингвистичком речнику овога типа реализована је, уз доследну примену постављених семантичких и деривационих критеријума у анализи тематски повезане лексике. „Деривациони критериј потврдио је претпоставку о зависности између броја и типа деривата у једном гнезду и семантичког потенцијала основне лексеме, а посредно и то да семантички садржај основне лексеме и број деривата одражавају, више или мање доследно и системски, хијерархијски статус датог појма” (СДР1 2003: 9). Како наводи Р. Драгићевић, „анализа творбеног понашања чланова једне тематске групе омогућава закључивање у вези са грађењем речи на три нивоа – на нивоу посебне лексеме, на нивоу тематске групе којој она припада и, на крају, на општем језичком нивоу” (Драгићевић 2002: 111).

Оба ова речника унапредила су српску дериватологију и знатно утицала на стручно профилисање не само истраживача који су били директно укључени у рад на речнику, већ и оних које су ови речници заинтриговали. О њиховом снажном утицају сведоче резултати бројних истраживања која су управо заснована на теоријско-методолошким постулатима које је установила професорка Гортан Премк (в. Штасни – Штрбац – Алџановић 2021). Професоркина је заслуга и то што је поред богате и квалитетне научне продукције у домену дериватологије, која је уследила након објављивања речника, осмишљен и предмет намењен студентима на мастерским студијама под називом Од значења ка деривационом моделу на Филозофском факултету у Новом Саду.

Двадесет година касније, као последица, како сам већ навела, бројних истраживања која су инспирисана и мотивисана овим речницима, дошли смо до иновирани концепције семантичко-деривационог речника српског језика, што је показано на примеру лексеме *руно* (2021), а биће примењен и на ширем корпусу којим су обухваћене ономапоје и речи ономапојског порекла у српском језику (ШТАСНИ – ШТРАЦ – АЛДАНОВИЋ 2021). Дакле, нит није прекинута, наставља се са радом, што верујем да је била и главна професоркина мисија. То је уједно и једини могући начин да се одужимо за све оно добро које нам је несебично пружала.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Придеви са значењем људских особина као део Деривационосемантичког речника српског језика. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности, 2002, 111–117.
- Ћинђић, Марија. Биографија проф. др Даринке Гортан Премк. Рајна Драгићевић (ур.). *Путивима речи*. Зборник радова у част Даринке Гортан Премк. Београд: Филолошки факултет, 2017, 15–37.
- СДР1: *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 1: Човек – делови тела* (ред. Гортан-Премк Даринка, Вера Васић, Љиљана Недељков). Филозофски факултет: Нови Сад, 2003.
- ШТАСНИ, Гордана, Гордана ШТРАЦ, Милан Алдановић. Иновирани концепција Семантичко-деривационог речника српског језика на примеру лексеме *руно*. *Славистика XXV/2* (2021): 53–69.

Гордана Штасни

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ћинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@ff.uns.ac.rs

IN MEMORIAM

Проф. др ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ
(29. 1. 1940 – 17. 5. 2024)

У Београду је у 85. години 17. маја 2024. године овај свет напустила проф. др Гордана Јовановић – полониста, палеослависта, ономастичар, текстолог, преводилац, универзитетски наставник од интегритета, ненадмашни педагог.

Гордана Јовановић рођена је 29. јануара 1940. године у Деспотовцу, у угледној трговачкој породици. Основну школу похађала је у родном месту, а гимназију у Ћуприји. На Групу за руски језик и књижевност тада још целовитог Филозофског факултета у Београду уписала се 1959. Као други словенски језик одабрала је пољски; на савет својих професора Ђорђа Живановића и Стојана Суботина, наставила је студије полонистике паралелно са својим првоуписаним студијским програмом. Дипломирала је на тек издвојеном Филолошком факултету 1963, и то у јуну на пољском, а у септембру на руском, стекавши две равноправне дипломе. Већ после прве године, као одличан студент, добила је универзитетску стипендију, с обавезом да по завршетку студија прихвати посао уколико јој га Универзитет понуди. Тако је 1964. постављена за лектора за руски језик на новоформираном Филозофском факултету у Приштини, који је још био у саставу Београдског универзитета. На овој дужности задржала се две школске године. Затим је добила стипендију југословенске савезне владе за усавршавање у Пољској – на Јагелонском универзитету у Кракову. Током вишегодишњег боравка у Кракову завршила је докторске студије и тамо 1969. одбранила дисертацију. На Јагелонском универзитету била је и две године лектор за српскохрватски језик. По повратку у земљу изабрана је 1972. за асистента у Старословенистичком одсеку Института за српскохрватски језик САНУ. Половином 70-их година почела је, хонорарно, с извођењем наставе из историјске граматике пољског језика студентима београдске полонистике, да би на Филолошком факултету 1978. била изабрана за доцента за пољски језик. Ангажовање на Институту задржала је с трећином радног времена до пензионисања. На Филолошком факултету – од 1989. у звању редовног професора – предавала је савремени пољски језик и историју пољског језика. У пензију је отишла 2007.

Током свог радног века била је управник Одсека за славистику, управник Центра за постдипломске студије Филолошког факултета, председник Научног већа Института за српски језик САНУ, руководилац Старословенистичког одсека у Институту, председник Југословенског славистичког комитета, председник Славистичког друштва Србије, члан Савета Међународног славистичког центра при Филолошком факултету и др. До последњих

година живота остала је активна у струци, одана свом позвању, али и завичају. Била је председник Програмског савета деспотовачке манифестације Дани српскога духовног преображења и главни уредник серије зборника с научних скупова који се одржавају у њеним оквирима – *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*.

Гордана Јовановић научно се бавила језичком дијахронијом – пољском, српском и општесловенском. Највеће домете постигла је у проучавању српске редакције старословенског језика, у текстологији старих српских ћирилских рукописа, поглавито јеванђеља, као и историјској ономастици.

Докторска дисертација Гордане Јовановић била је посвећена Константину Михаиловићу из Островице и његовом спису *Јаничарева усйомене или Турска хроника*. Тему јој је још у Београду сугерисао проф. Ђорђе Живановић, чија је непрелазна фасцинација било Константиново дело. Чињеница да на усавршавање одлази у Краков, где је могла имати приступ најстаријим рукописним редакцијама *Турске хронике*, пресудила је, сва је прилика, о прихватању Живановићеве сугестије. Ментор и касније промотор био јој је знаменити професор Јагелонског универзитета Витолд Ташицки, громада пољске историјске лингвистике, дијалектолог, ономастичар, врхунски текстолог и приређивач низа највећих споменика древне пољске писмености. Гордана Јовановић, дакле, није могла ни да замисли компетентнијег ментора, а о томе какав је резултат постигла својим радом довољно говори залагање Ташицког да се њена теза објави као монографска публикација у серији „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” – *Studia nad językiem „Pamiętników janczara” (na podstawie dwóch rękopisów polskich redakcji pierwotnej)* (1972).

Радно ангажовање у Институту за српски језик САНУ по повратку из Пољске усмерило је Гордану Јовановић на дугогодишње успешно проучавање српског рукописног наслеђа. У непрегледном мноштву проблемских научних и приређивачких радова, као једно од највећих њених постигнућа у тој области, истиче се капитално критичко издање *Мирослављевој јеванђеља* (1986) које је приредила заједно с Николом Родићем.

Гордана Јовановић била је и врстан преводилац – с руског, пољског и српскословенског језика. Задужила је нашу културу, поред осталог, коментарисаним преводом *Житија десјоџа Стефана Лазаревића* Константина Филозофа (1989; касније више издања, исправљених и допуњених).

Гордана Јовановић као личност – изван биографског клишеа уобичајеног за овакве прилике – немерљиво је више од безличног радног животописа. Довољно је само овлаш прелистати књигу разговора Милоша Јефтића с Горданом Јовановић *Прегели славистице* (2007), па наслутилити њену људску ширину. Била је то динамична, отворена и комуникативна особа која је око себе некористољубиво окупљала људе, а са младима радо делила своје знање...

Као један од тих некад младих, „њених”, могао бих да посведочим о не свакидашњој личности Гордане Јовановић, што сам у више прилика и чинио. Био сам наине њен студент, потом дугогодишњи сарадник и чест саговорник. Да је поживела само још неку годину, могао бих рећи да наше познанство и пријатељство трају читавих пола века.

Студенти београдске полонистике моје генерације и неколико пре и после ње упамтиле су је као изразито неконвенционалног али веома успе-

шног педагога. Све нас је без остатка покоравала необична непосредност, рекло би се чак присност у опхођењу, што је спадало у изузетке од тадашњег правила да између наставника и студента мора одолевати зид непробојне суздржаности.

Дијахроничар у души, Гордана Јовановић учила нас је на часовима савремене дескриптивне граматике да сваком модерном облику тражимо по-рекло, да мислимо историјски и непрестано поредимо. Резултати тога сталног тренинга код већине њених ђака могу се проверити и после толиких деценија. Верујем да би прошли на испиту. А тек њена историја пољског језика... Захваљујући поузданом знању и искреном залагању, а пре свега страсти с којом ју је предавала – заволели смо историјску граматику! То може постићи само неко с Богом даним педагошким даром, даром који надраста сва методичка правила.

Њен систематски рад са студентима није се завршавао изласком из слушаонице по завршеном предавању. Водила нас је, примера ради, у групну посету Институту за српски језик да видимо где се и како прави речник српског језика, те смо тако ми, њени полонисти, посетили Институт знатно пре велике већине наших вршњака-србиста. Редовно је, као неко најрођенији, испраћала групе студената кад год би путовали у Пољску на летње школе језика или студентску размену. А од свега тога најдубљи траг, бар на писца ових редова, оставили су неформални разговори на које нас је у свом кабинету радо примала. С тим је, наиме, везан један веома важан сегмент нашег не само академског сазревања. Гордана Јовановић никад није крила своје политичке ставове – демократске и оштро критички супротстављене сумраку титоизма, у којем нам је било суђено да живимо. Док су неке њене колеге студентима још увек отворено сугерисале да се учлане у Савез комуниста, дотле је нама Гордана Јовановић без зазора причала о политичком плурализму, западним демократијама, људским и стваралачким слободама, предратној Југославији и Пољској, „слободном свету”, али једнако и о свом стаменом српском националном осећању, што такође није било у моди. Била је то једна ненаметљива школа политичког мишљења, не оног старог балканског политиканства, нити оптирања за било коју политичку снагу, већ школа стожерног начела да интелектуалац мора задржати опозициони став према свакој власти, била она „њихова” или „наша”, ако жели интегритет.

Гордана Јовановић била је за своје сараднике на Факултету и у Институту попут матице која окупља и исијава дух присности и заједништва, широкогрудна, отворена, погдекад болно искрена, али свагда добронамерна.

Тугујемо. Али не над њом, јер поносни смо и захвални што нас је оплеменила својим знањем и топлином своје личности. Већ – за њом.

Петар Буњак

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Одсек за славистику

Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
pbunjak@gmail.com

IN MEMORIAM

ГЕНАДЗЬ АПАНАСАВІЧ ЦЫХУН
(30. 10. 1936 – 18. 10. 2024)

Белоруска и словенска лінгвистика изгубила је једног од својих најистакнутијих савремених делатника, Генадза Цихуна – доктора филолошких наука, руководиоца Одсека за славистику и теорију језика Института за лінгвистику Националне академије наука Белорусије, универзитетског професора, почасног доктора Софијског универзитета, иностраног члана Македонске академије наука и уметности, почасног члана Председништва Међународног комитета слависта, редовног члана Међународне академије наука Евроазије.

Генадз Цихун је био научник широких интересовања. Иако је по основном образовању био бугариста (дипломирао је на Катедри за словенску филологију Лењинградског универзитета), осим бугаристике и македонистике привлачиле су га и теме из других области: балканологије, палеославистике, етимологије и историјске лексикологије, дијалектологије и ареалне лінгвистике, типологије словенских језика, историје славистике. Своја свестрана знања примењивао је у истраживањима белоруског језика, не само на фундаменталном плану етимологије и дијалектологије (укључујући дијалекатску лексикографију и лінгвогеографију), већ и етнолінгвистике, социолінгвистике, историје белоруске лінгвистике, културе говора итд.

Библиографија Г. Цихуна броји преко 350 наслова. Поменућемо неке од радова који најбоље илуструју главне токове његове научне мисли – монографије: *Синтаксис местоименных клитик в южно-славянских языках: балканославянская модель* (1968), *Типологические проблемы балканославянского языкового ареала* (1981); реферати излагани на међународним конгресима слависта, објављени у виду посебних брошура: *Типологія синтаксичных адрозненняў у балканаславянскім арэале* (1978), *Паўднеvasлавянска-ўсходнеславянскія моўныя сувязі: Да праблемы славянскага ўкладу ў балканскі моўны саюз* (1983), *Арэальная тыпалогія славянскіх моў: Прынцыпы і напрамкі даследавання* (1988), *Арэальныя аспекты фарміравання славянскіх літаратурных моў* (1993), *Славянскія мовы ў святле экалінгвістыкі* (1998), *Міжславянскае моўнае ўзаемадзеянне (сацыякультурны аспект)* (2003), *Аспекты славянскай арэальнай лінгвістыкі* (2013); збирке радова: *Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка* (2012), *Прастора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбраныя працы* (2018).

Поред својих личних истраживања, Г. Цихун је учествовао и у капиталним колективним подухватима, међу којима најзначајније место заузима *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (1978–). Заједно с проф. В. Мартиновом, иницијатором и првим уредником Белоруског етимолошког речника,

Цихун је у периоду 1968–1975. организовао припреме за почетак рада на речнику. Оне су се, између осталог, састојале у одржавању пет научних конференција посвећених теоријским питањима белоруске етимологије и проучавању сепаратних белоруско-балтских, белоруско-украјинских, белоруско-руских и белоруско-пољских изолекси. На изради речника Цихун је учествовао од самог почетка и у досад објављених 14 томова (који обухватају сегмент лексике А–Т) обрадио сам или у коауторству више од 9.000 одредница. Почев од 11. тома био је и главни уредник, а његовом заслугом је 2000. године обновљен рад на речнику после скоро десетогодишње паузе. Када буде завршен, речник ће обухватати више од 32.000 одредница. Цихуна су посебно привлачиле етимолошки тамне, непрозирне речи, о којима је дуго низ година писао у часопису *Беларуская лінгвістыка*, у рубрици ‘Етимолошке белешке’.

Други важан колективни подухват јесте петотомни *Тураўскі слоўнік* (1982–1987), на којем је радио заједно с А. Кривицким и И. Јашкином. Идеја о речнику родила се вероватно још у периоду када се Цихун, 60-их година прошлог века, придружио теренским истраживањима у Полесју којима је руководио Никита Толстој. Регион Турова налази се у Белоруском Полесју и представља једну од најархаичнијих словенских језичких зона, па је и дијалекатски речник туровског говора незаобилазан извор за најразличитија лингвистичка истраживања. Међутим, Цихун је сматрао да се целовита језичка слика о овом региону не може стећи без лингвогеографских података, па је тако под његовом редакцијом објављен и *Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны* (2016).

Феномен Полесја, у чијем је проучавању и сам учествовао, инспирисао је Цихуна да напише серију чланака у којима је речи и изразе тумачио с етнолингвистичког аспекта, посматрајући их у контексту традиционалне материјалне и духовне културе: *‘Паберкі’ з Палесся, 3 блакнота ўдзельніка палескіх экспедыцый, 3 палескіх сшыткаў* (2000–2003).

Једна од тема која га је дуго заокупљала биле су везе белоруског језика с осталим словенским језицима, при чему је највише пажње посветио белоруско-јужнословенским, углавном белоруско-бугарским везама: *Беларуска-паўднёваславянскія лексічныя сувязі. Некаторыя праблемы і вынікі* (1974), *Да праблематыкі беларуска-балгарскіх моўных сувязей* (1976), *Вызначэнне генетычнай, тыпалагічнай і арэальнай блізкасці славянскіх моў (у прыватнасці – беларускай і балгарскай моў)* (1980), *Два полесско-южнославянских соответствия: 1. «ламкание»; 2. «железный человек»* (1983) итд.

Био је члан редакција бројних реномираних часописа: *Балто-славянские исследования* (Москва), *Балканско езикознание* (Софија), *Slavistica Vilnensis* (Вилњус), *Acta Baltico-Slavica*, *Acta Albaruthenica* (Варшава) итд.

Научни рад успешно је комбиновао с педагошким – на Белоруском државном универзитету држао је предавања из бугарског језика и различите специјалне курсеве, а због своје ерудиције, предавачког талента и смисла за хумор био је омиљен међу студентима. Под његовим руководством одбрањено је седам магистарских радова.

Обављао је дужност председника Белоруског комитета слависта, био на челу Друштва белоруско-бугарског пријатељства, учествовао у раду разли-

читих универзитетских и државних тела везаних за високо образовање и науку. Одликован је високим државним признањима.

Ретки су научници који се подједнако слободно крећу по просторима дијахроније и синхроније, успевајући да предмет свога проучавања осветле из оба угла. Генадз Цихун је био један од њих. Његова научничка радозналост произвела је необичан круг интересовања, у којем су се напоредо нашли ћирилометодијевска традиција у Белорусији, славистичка библиографија, балто-словенска језичка проблематика и компјутерска лингвистика. Генадз Цихун је до краја живота био пун идеја и планова, припремао је за штампу наредни том Етимолошког речника белоруског језика и књигу својих радова, али смрт га је зауставила.

Они који су га познавали (а међу њима је и аутор ових редова) знају да је био отворен и искрен човек, занимљив и духовит саговорник, расположен за дружење и песму. Памтићемо га и по томе.

Марта Бјелећић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marta.bjeletic@gmail.com

ПРИЧА О ПЕСМИ

Александар Лома. *И на небу и на земљи*.
Београд: Српска књижевна задруга, 2023, 477 стр.

Недавно се у издању Српске књижевне задруге појавила књига *И на небу и на земљи* Александра Ломе, чији је „међаш и полазиште” ауторова монографија *Пракосово. Словенски и индоевројски корени српске епике* из 2002. године, са којом је, како се наводи у Предговору, две наредне деценије остао у дијалогу. Јасна тематска нит обједињује 15 студија, 14 настајалих у претходних двадесетак година и објављених у другим приликама, уз једну нову: словенска усмена епика, сагледана у контексту упоредне митологије и религије индоевропских народа, порекла и значаја епског песништва код Индоевропљана, као и података које пружа језик, драгоцену оруђе у реконструкцији културне (пра)историје.

Књига се отвара уводном студијом „Обронци Китерона, врхови Хеликона”, овде први пут публикованом (стр. 15–34), за којом следе прилози груписани у четири поглавља: I. Загробни корени јуначке песме (стр. 35–70): „Песме с онога света” и „Прасловенско слово”, II. Језик и стих: прасловенско и праиндоевропско наслеђе (стр. 71–198): „Стилске и социолингвистичке равни прасловенског језика: речник и творба речи”, „Два врана гаврана”, „Бели шатор”, „*Свијетло оружје*”, „Свјатогор и Марко Светогорац” и „*У Будима у бијела трага*”, III. Вукодлаци, живи мртваци: ратнички обреди и српска епика (стр. 199–330): „Како је Св. Маврикије постао црнац?”, „Свети Сава и облакогонци” и „Срби и вуци у истраживањима Веселина Чајкановића”, IV. Епски простор и време: космолошке и егзистенцијалне равни (стр. 331–423): „Дунав(и) словенских народних песама и рана знања Словена о Подунављу”, „Точак и колотечина“ и „Српска „Мала Илијада”. Књига садржи *Изворе и лијтературу* (стр. 425–459) и *Индекс* (стр. 461–476).

Уместо за приказ уобичајеног прегледа појединих прилога, изложићемо неке од основних идеја и увида који су у књизи представљени и темељно образложени кроз врени холистички приступ и истовремено складно повезују посебне студије. Сагледавајући човека као јединствено биће, чија је култура одраз разноликих аспеката живљења, Александар Лома вешто користи податке које пружају не само језик и књижевност већ и историја, археологија и друге хуманистичке и друштвене науке. Сегмент културе какав је епско стваралаштво аутор приказује и реконструира у општем културном контексту, с циљем да „у мери у којој је то могуће себи дочарамо словесност својих предака не само у њиховом језичком изразу већ и у склопу њиховог

погледа на свет и њихове културе” (стр. 95). Тај данас помало заборављени свеобухватни приступ, који је гаснуо растанком филологије и лингвистике, показује се и овом књигом као прави пут за суштинско разумевање појава.

За почетак, увод у оквирну тему књиге – причу о Песми, односно по-рекле и значају епског песништва код Индоевропљана. Песма је испевана „језиком богова”, који је у односу на „језик људи” виша, поетска раван. Ова дихотомија се тумачи у светлу онтолошке опозиције божанског и људског, чија је једна од манифестација управо „језик богова” ~ „језик људи”. У датим оквирима Александар Лома тумачи и језичка факта, предлажући, рецимо, и нову етимологију речи *човек* као атрибутивне сложенице „онај коме је трајање живота (псл. **věkъ*) временски ограничено” (стр. 79), тиме показујући да ваљана етимолошка објашњења морају увек узимати у обзир културни контекст. Но вратимо се Песми и „језику богова”, који је био медиј не само песништва већ и култа, везан за свештеничко-ратничку елиту, чији је престижни сложени именослов добрим делом утемељен управо на формулаичном језику култа и епике. О више од четири хиљаде година старом индоевропском песничком језику сведочи и низ епских формула засведочених у традицијама различитих индоевропских народа („Небо отац”, „Велико Небо”, „кћи Неба” и др.). Док се највећи део досадашњих реконструкција углавном темељи на грчко-индоиранским паралелама, хомерском грчком, језику Веда и Авесте, Александар Лома указује посебно на вредност запостављене или недовољно знане српске и уопште словенске грађе (а управо његовим прилозима уведене у индоевропеистичка истраживања мита и епа): прасловенских формула оличених у срп. *велико чудо, дивно чудо, брзи коњ, црни вран, беле руке, њихи Дунав* и др., одраза праиндоевропских формула у личним именима попут **Beri-slavъ*, које рефлектује древну формулу потврђену у грчком *kléos phéreîn* и ведском *śravo bhar-* ‘носити, задобијати славу’, сложених фитонима попут **agn’ēdъ* ‘црна топола’, етимолошки ‘огњепалитељ; назив свештеника задуженог за паљење обредне ватре’ или **divizъma* ‘дивизма, биљка’, у којем се скрива могућа формула ‘Небо-Земља’, слика древне митологеме о брачном споју Неба и Земље и др. Али Песма није само утемељена на „језику богова”, она се и додатно издваја из свакодневног општења: „Песма се одваја од свакодневног људског говора не само на вербалном плану („језик богова”) већ и тиме што се не изговара на обичан начин, него мелодијски обликује – скандира или пева уз инструменталну пратњу” (стр. 27). Она код Срба, како се постулира, доводи и до вештачог, позиционо условљеног изговора слабих полугласника у епици, столећима након њиховог губљења, што Александар Лома закључује на основу метричке анализе десетерца. И, оно што је за Песму кључно је њена улога: она превладава смрт, уздиже јунака у „царство небеско”, и он кроз њу живи. Што нас води ка појму „непропадљиве славе”.

Оличење ове идеје је Ахилејев избор у Илијади. Уместо за неславну старост Ахилеј се опредељује за смрт на бојном пољу која доноси славу. У боју пали, славом овенчани индоевропски ратници одлазе у небески рај. За Индијце је небеско станиште јунака био Индрин свет, за старе Нордијце Одинова Валхала, а за Србе, у народном предању, вилински град над облацима. Није, дакле, довољно да јунак изврши подвиге, он мора и да умре. Кроз речено нам се показује да је избор између царства небеског и царства земаљског,

дубоко уткан у српску културу, далеко старији од српске епике. Он је, мада у новом културном, хришћанском коду, постављен пред Милоша Обилића и косовске јунаке, који, као и Ахилеј, бирају славну смрт.

Језик је, као слика света, оличење реченог. Словенско *слава* и њени корелати у другим индоевропским језицима етимолошки гледано су ‘оно што се чује’, оно чиме се неко прочуо, чиме је стекао вечни живот. У хомерском грчком и ведском постоји и одговарајућа епска формула: ‘непропадљива слава’, а ‘стећи непропадљиву славу’ значи бити опеван. ‘Слава’ је најпре била похвална песма, својеврсна тужбалица која се певала или рецитовала у склопу погребног обреда јунака, што потврђују разне индоевропске традиције. Мушке тужбалице, у славу умрлих или погинулих јунака, временом прерастају у епску песму. Иако су се културни обрасци у историји Индоевропљана мењали, прилагођавајући се новим религијским моделима, древни културни мотиви и сижеи су опстајали, заодевани у ново рухо. Александар Лома управо ово показује на примеру срп. *слава*. Не само да је сиже славне смрти очуван у српској епизици, он се уткива и у други културни ток у средњем веку код Срба: у српској средњовековној књижевности хришћанског дискурса, писаној српскословенским језиком, развија се после Косовске битке жанр *слово* (у тесној вези с речју *слава*), што је у бити посмртни хвалоспев *славном* кнезу Лазару. Анализирајући даље семантичку историју речи *слово*, он закључује да је псл. **slovo*, за разлику од неутралног **rečь* које је у најопштијем смислу означавало вербални исказ, „изворно носило позитивну конотацију похвалног, свечаног говора” (стр. 68), и управо ово значење открива очувану семантичку везу са речју *слава*.

Из редова који су пред нама обликује се слика непрестаних културних мена, јер је култура као и језик, Хумболтовим речима – *ἐνέργεια* а не *ἔργον*, при чему се старији културни слојеви уткивају у новије обрасце. Тако индоевропска поезија и мит откривају трагове шаманизма у мотиву видовитог гаврана који „потиче са далеког севера Евроазије, где је родно место онога шаманизма, у којем гавран игра тако важну улогу прашамана, културног хероја и демијурга, а који се морао развити у доба палеолита” (стр. 121). Александар Лома потпору овоме даје етимолошком реконструкцијом, којом се *врани ѓавран* (уп. српску епску формулу *два врана ѓаврана*), тумачи не више као експресивно удвајање већ као ‘црна велика птица певачица’. Формулаични изрази словенске епике опстају и након християнизације Словена, користе се у старословенском преводу Псалтира и инкорпорирају се потом и у словенске и старосрпске споменике (нпр. *свейло оружје, добар коњ*). Долази и до њиховог прилагођавања новом, доминантном културном моделу, те се представа претхришћанске „свете горе”, која је у прасловенском митолошко-епском песништву била боравиште и место починка јунака дивовске снаге (уп. Марко прерушен у калуђера *свейшторца* долази у двор Мине од Костура), какав је био и руски *Свјайштор*, у епској песми „Смрт Марка Краљевића” реконтекстуализује у хришћанску Атонску *Свейштору*, а праиндоевропски образац „пра-Марка”, бруталног подтипа индоевропског ратничког слоја, прелива се у историјски лик Марка Мрњавчевића. Представа хришћанског свеца Маврикија и његових војника као црнаца преосмишљавање је германске и словенске паганске традиције „Црнога бога”. У светосавском

Номоканону налазимо старосрпску глосу *вукодлаци луну изједоше*, која чува старије значење лексеме *вукодлак*: она је означавала посебну врсту чаробњака који се могао преобраћати (између осталог и у вука), вешца, а вешци су могли изазивати помрачења, били су и „градобранитељи”, „облакогонци”, преусмеравајући кишне и градоносне облаке, падали су у шамански транс (и опет: одјек шаманизма), при чему им је душа узлетала у висине. Ово се документује бројним потврдама, између осталог и једним судским протоколом са Крка из 1590, где се вукодлаком назива жив човек – вештац, за кога се сматрало да може летети на облацима. Истрајавање ове древне традиције осликано је и митским одликама које је Свети Сава добијао не само у усменој књижевности, већ и у култној српскословенској књижевности, што се у књизи илуструје једном епизодом из Доментијановог Житија Светог Саве. Реч је о опису чуда у преговорима с угарским краљем Андријом, где Свети Сава иступа као господар времена молитвом призивајући градоносну олују, након чега Андрија одустаје од похода на Србију и постаје оличење побожности. Али, како напомиње аутор, није овде Свети Сава поистовећен с неким паганским божанством нити са локалним облакогонцем, већ његова моћ проистиче из тога што је изданак владарског рода. А веровање у сакралност владарске власти далеко је старије од хришћанства. Још је праиндоевропски владар сматран земаљским панданом божанства. Хришћански култ светородне династије преображена је представа свештености индоевропског владарског рода, у слици света где се егзистенцијалне равни сакралног и профаног, мада јасно дефинисане, прожимају и пресецају, кроз херојску апотеозу и инкарнације божанстава у свету људи. И управо ова димензија интерпланарности епске поезије дочарана је насловом књиге *И на небу и на земљи*.

Трајност и општост културних модела, који преобликовани истрајавају хиљадама година, показује и статус вука у српској култури. Користећи бројне податке различитих наука и дисциплина, Александар Лома задире дубоко у прошлост људског рода, сагледава улогу вука и пса у широком временском распону и у историји бројних заједница, од северноамеричких Индијанаца и сибирских народа све до Индоевропљана. Ратничке дружине Индоевропљана, састављене од младића у лиминалној фази иницијације, након чега су примани у друштво одраслих ратника, ритуално су се поистовећивале са вуковима и псима и играле су важну улогу у освајању нових територија и у сеобама индоевропских племена. Ритуалну важност ових животиња потврђују и археолошки налази, са представама ратника у оклопима с вучјим или псећим главама, као и докази о конзумацији вучјег или псећег меса. И опет, језик сведочи. Пишући о досељавању Срба на Балкан, Константин Порфирогенит каже да је један од синова владара Беле Србије на северу пребегао цару Ираклију, с половином „народа“. За ‘народ’ је употребљена реч *laós*, која другде код Порфирогенита означава људе под оружјем, те се овде очигледно поновио образац експанзије индоевропских племена: њихове миграције се „бар делом могу интерпретирати као понављање прастарих иницијацијских модела наслеђених из индоевропске праисторије” (стр. 313). Отуда и поистовећење Србина с вуком, док је Свети Сава у народним предањима не случајно „Вучји пастир“.

У митској слици света лежи и архајско поимање цикличног времена, подељеног на сакралну и профану сферу, са обредним циклусима којима се васпостављају митски праобрасци. И само у том контексту може се разумети етимологија стинд. **kālā*- ‘време’, од корена који значи ‘кретати се у круг, обртати се’ (од којег је и срп. *коло*) или срп. *време*, с кореном као у глаголу *врше̑ти се*. А епско време пресек је митског, цикличног тока времена и праволинијског, историјског, епски сиже је њихов спој и компромис. „Епска радња је поетска надоградња, која се овде, пошто је у питању творевина традиционалног усменог песништва, не састоји толико у слободној игри маште колико у црпењу из репертоара наслеђених сижеа и мотива и њиховом прилагођавању идеолошким матрицама средине у којој су песме настајале” (стр. 394). На тај начин она постаје вечито понављање истог заоденуто у различито рухо. Као у песми „Порча од Авале и Змај-Огњени Вук”, чији заплет, како читамо, по свој прилици показује дубинску везу са тројанском сагом, али и староиндијском Рамајаном, с мотивом отете жене, мужа који потом креће у рат и осваја отмицарев град. Док кроз ликове Стефана и Дмитра Јакшића, историјских личности, васкрсава индоевропски близаначки мит, који представљају ведски Ашвини и грчки Диоскури, синови Неба или Сунца.

Штиво које нам, на преко 400 страна, разоткрива историју српске, словенске те индоевропске духовности чита се у једном даху. У књизи представљене студије нису тек збир прилога, њих везује јасна мисаона нит која их спаја у целину. Древне језичке формуле, заплети и сижеи епског стваралаштва, преобличавани површински током дуговеког трајања, сагледавају се холистички, у контексту архаичних концептуализација и синкретичног културног модела, чији је темељ било митско мишљење, те као оваплоћење темељног семиотичког система који се манифестовао на свим нивоима друштвене егзистенције, у миту, ритуалу, поезији, остављајући неизбирисиви траг у језику. Стога и језичка реконструкција мора бити у њему утемељена. Притом, историја духовности је слојевита, она се тка непрестаним прожимањем старога са новим али и обликује у додирима с другим културама. Но та историја није само иза нас, она живи и данас дубоко уткана у бројне концептуализације којима разумевамо свет око себе. Захвални смо Александру Ломи што нас је обдарио овом књигом.

Јасмина Грковић-Мејџор

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jgrkovicns@gmail.com

Људмила Поповић, *Грамаџика инџеракџије у савременим словенским језицима*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2023, 353 стр.

Књига Људмиле Поповић, под насловом *Грамаџика инџеракџије у савременим словенским језицима*, у издању Славистичког друштва Србије, садржи 4 главна поглавља, свако са по три или четири тематски повезана текста, а то су: *Инџеракџија џрамаџичких кайџеџорија* (стр. [27]–88), *Асџекџуално-џемџорално џоље џерфекџносџи у словенским језицима из уџла џрамаџичких иновација* (стр. [89]–135), *Реинџерџреџација џрамаџичких архаџзама* (стр. 137–216) и *Синџаксичка реанализа* (стр. [217]–283). Монографија укључује уводни део насловљен *Грамаџика инџеракџије: џранице џроџеса* (стр. 7–26), где су елабориране теоријско-методолошке поставке примењене у књизи, као и главне истраживачке теме, док су на крају придодати *Индекс џојмова* (стр. 286–292), *Индекс ауџора* (стр. 293–299), *Извори* (стр. 300–304) и *Љиџераџура* (стр. 305–330). Ова књига има нешто преко 350 страница, а текстови, о чијем ранијем објављивању постоји прецизна библиографска напомена, написани су на српском, украјинском и руском језику.

1. Пре него што пређемо на централне теме обрађене у књизи, вредан помена јесте њен уводни део, у којем нас ауторка обавештава о мотивима за настанак књиге као и о њеној концепцији. Ипак, овде треба посебно истаћи сеџију посвећену теоријским и методолошким принципима негованим у теорији грамаџикализације, јер се управо у њеним границама и сама ауторка креће. Осим прегледа развоја саме теорије, Љ. Поповић посебан значај придаје појмовно-терминолошкој основи својих истраживања, истичући централна начела овог лингвистичког правца – да грамаџика настаје од лексике те да је подједнако могуће пратити и пут настанка грамаџичких категорија кроз време, али и утврдити степен грамаџикализованости одређене језичке појаве у јединици времена. У књизи се претежно сучељавају грамаџичке категорије у српском и украјинском језику, премда ауторка често прибегава осврту на ситуацију у другим словенским језицима, што и целој књизи и добијеним научним резултатима даје посебан квалитет.

2. Прво поглавље монографије (*Инџеракџија џрамаџичких кайџеџорија*) садржи три текста – *О узајамном уџиџају џлаџолских кайџеџорија на џримеру украјинског и српског језика*, *О џерфекџивном џрезенџу у украјинском у џоређењу с друџим словенским језицима* и *О узајамном уџиџају кайџеџорија дијаџезе и модалносџи у српском и друџим словенским језицима на џримеру џлаџола* требати.

У првом тексту ауторка проблематизује питање узајамног уџиџаја и хијеррхије глаголских грамаџичких категорија, што се непосредно манифестује условљавањем одсуства грамаџикализације ниже категорије присуством грамеме више категорије. Ова појава, како се наводи, доводи до постојања

празних ћелија у граматичким матрицама језичких система. Посматрани механизам дистрибуције граматичких маркера ауторка прати на примерима активно-пасивне алтернације у украјинском и српском језику.

Централна тема у другом тексту јесте проблем транспозиције значења перфективног презента у прошлост, даљу будућност и ближу будућност, тзв. проспективни презент, уз указивање на различите модалне функције које испољава. Љ. Поповић закључује да је посреди одлика свих словенских језика, без обзира на граматичку обраду ове категорије у појединим лингвистичким традицијама.

Последњи текст првога поглавља посвећен је узајамном утицају категорија модалности и дијатезе на примеру конструкција с глаголом *їребайти*. Анализирана језичка појава се манифестује у виду експанзије полазне парадигме глаголских облика, будући да долази до развоја граматичких значења која овај глагол раније није имао. Ово се управо види на примеру постмодалног *їребайти* са тематизованим нецеситативним објектом.

3. Друго поглавље књиге (*Асїєкїуално-їемїорално їоље їперфекїно-сїїи у словенским језицима из уїла їрамаїїчких иновациїа*) садржи три текста: *Развої їосесивне резулїаїївне диїаїїезе у савременом срїском и друїим словенским језицима*, *Перформативний перфект в українськїй та їнїших слов'янських мовах* и *Перфектнїе значенїя абсолютного деепричастїя в сербском языке в сравненїи с восточнославянским «новым перфектом»*.

Први текст другог поглавља посвећен је посесивно-результативним конструкцијама у српском и украјинском језику, које чине периферију категорије пасива. Ове конструкције могу бити субјекатске и несубјекатске, последње с логичким субјектом, при чему је настанак саме конструкције осетљив на глаголско значење, врсту резултата радње као и начин наступања резултата радње. Осим тога, у раду су издвојена три основна граматичка модела ове конструкције, уз посебан осврт на стилску маркираност свакога од њих.

У другом тексту ове целине (*Перформативний перфект в українськїй та їнїших слов'янських мовах*) анализи је подвргнут перформативни перфекат, за који је утврђено да је близак перфекту недавне прошлости. Овим обликом се фокално предвиђа последица говорног чина, уз ретроспективно представљање момента говора. Иако је у фокусу пажње ситуација у украјинском језику, у раду су дати и наводи из других словенских језика, при чему је установљено да се конструкцијом истиче прецењено самопоштовање или ауторитет говорника.

Трећи текст у поглављу (*Перфектнїе значенїя абсолютного деепричастїя в сербском языке в сравненїи с восточнославянским «новым перфектом»*) усмерен је на анализу српских конструкција с тзв. апсолутним герундом, за које је утврђено да могу имати инклузивно перфектно значење, када су изведене од несвршеног глагола, или пак перфекатско, типично за асиндетске или напоредносложене конструкције. Ауторка примећује да је граматикализацију неконгруентног герунда у перфекат у нашем језику блокирало очување аналитичке перфекатске конструкције с глаголом *јесам*.

4. Треће поглавље монографије (*Грамаїїчки архаїзми и њїхова реин-їерїреїациїа*) ауторка је искористила да покаже како се развијају секун-

дарна значења код граматичких категорија које су потиснуте на периферију језичкога система. У том циљу Љ. Поповић је одабрала четири текста: *Плюсквамперфект у сучасній українській мові в порівнянні з іншими слов'янськими мовами*, *О пассиве плюсквамперфекта в сербском и других славянских языках*, *Эвиденциальные функции глагольных форм прошедшего времени (аориста, усеченного перфекта, перфекта) в сербском языке* и *О контрафактических дебитивных конструкциях в славянских языках*.

Тако је за украјински плусквамперфекат утврђено да развија следећа значења: изражавање резултата који је био релевантан у прошлости; исказивање прекинуте ситуације у прошлости; указивање на поништени резултат; функција ретроспективне актуализације; дигресивна функција; изражавање контрафактивности у прошлости.

Посебна пажња је скренута на пасивне облике плускваперфекта у граматицама појединих словенских језика, где је примећена појава конкурентних помоћних глагола у саставу овог пасивног облика, што је била тема другог текста.

Конструкцији *биџи* + инфинитив, попут *био/било радџи*; *бијаще учџи* итд. посвећен је трећи одељак овог поглавља. У питању је конструкција забележена у многим говорима српског језика, као и у разговорном пољском и украјинском језику. Анализом ових израза ауторка закључује да се ради типу контрафактивних конструкција за изражавање ретроспективног деонтичког модалитета.

Последњи рад овога поглавља проблематизује питање евиденцијалних екстензија аориста, крњег перфекта и перфекта у српском, бугарском и македонском језику, за које је утврђено да у српском могу бити маркирани према обележју конфирмативности, доживљености или непосредног посматрања.

5. У последњем поглављу књиге (*Синџаксичка реанализа*) налазе се три текста: *Экспектативные секвентные конструкции в славянских языках*, *Эксплетивное отрицание в конструкциях с союзом пока и его аналогом в сербском языке как переходное явление между отрицанием и аффирмативностью* и *О презумптивных конструкциях в современном сербском языке (анализ синтаксической реинтерпретации)*.

Први текст овога поглавља посвећен је темпоралној употреби потенцијала I у српском језику, при чему се ауторкина пажња усмерава на потенцијал у зависним клаузама с везником *да* и експектативним значењем.

Други текст бави се анализом експлетивне негације уз везник *џока* у руском језику и уз *док* у српском, при чему се облици *џока не* и *док не* третирају као посебан тип везника, који указују на постериорност уз обавезно прекидање зависне ситуације наступањем оне главне, што је ауторки дало повода да ове конструкције сматра прелазним случајевима између одричности и потврдности.

Коначно, последњи текст овога поглавља и целе монографије проблематизује питање функционисања пресумптивних конструкција у савременом српском језику, у чији састав улази треће лице једине футура I глагола *биџи* и *да*-конструкција. Ауторка анализира парадигматику глагола у *да*-конструкцији, те значењску двозначност целог израза – асумптивност првог

дела и асертивност другогa. Као и у другим текстовима, и ова категорија је постављена у контекст општесловенске типологије.

6. Књига *Грамати́ка интѐракције у савременим словенским језицима* Људмиле Поповић представља барем на два плана значајан научни резултат – за србистику, украјинистику, славистику и лингвистичку типологију уопште: прво, увидом у избор тема, њихову хронологију настанка и међусобну садржинску повезаност, лако долазимо до научног, професионалног и уопште људског профила саме ауторке – у питању је одлично обавештен, марљив, истрајан, педантан, доследан и темељан језикословац, који има одличну комуникацију и са научном и стручном литературом и са језичком грађом коју анализира; друго, ако погледамо језичке проблеме који су били предмет анализе, с једне стране, те примењену теоријску и методолошку апаратуру, с друге, очито је да ова књига представља значајан допринос развоју теорије граматикализације, али подједнако и афирмацији овог правца у домаћој лингвистичкој јавности, и то не само међу онима који се баве језичком дијахронијом. Овом књигом је недвосмислено показано да се поузданији закључци о фазама и степену развоја граматичких категорија у једном језику могу извести само ако у својим рукама имамо поуздану теоријску ‘алатку’ и ако дату појаву ставимо у општелингвистички контекст, али и друштвени, и когнитивни, и психолошки.

Коначно, у књизи су понуђени нешто другачији одговори на неке старе језичке проблеме и дилеме, што ће, сигуран сам, будуће расправе о овим питањима у лингвистичком свету учинити садржајнијим и плодотворнијим.

Миливој Алановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

UDC 271.2-296:81(049.32)

Владан Јовановић. *Језик и речник свѐтої владике Николаја Велимировића (диференцијални ѝрисијуи)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 507 стр.

Историјски развој филолошких истраживања водио је ка постепеном сужавању предмета проучавања у појединим областима, те временом до издвајања науке о језику и науке о књижевности као релативно засебних, мада повезаних дисциплина. Ипак, традиционална филолошка истраживања усмерена на књижевни текст, његове језичке и стилске особености, вредновање и указивање на шири значај у контексту епохе у коме је настао нису

изгубила na значају. Осим осветљавања особина самог проучаваног текста, таква проучавања данас имају и шири методолошки значај јер својим предметом обухватају обе гране филологије указујући на њихову нераздељивост. Зато радује што се у оквиру едиције Монографије Института за српски језик САНУ као 34. по реду појавила књига Владана Јовановића *Језик и речник свейої владике Николаја Велимировића*.

У уводном делу излагања (стр. 9–23) аутор одређује предмет, корпус и циљеве истраживања. Као предмет лингвистичког разматрања у најопштијем смислу издваја се језик владике Николаја Велимировића на два нивоа – граматичком (морфолошком и творбеном) и лексичком, из чега следи и његова лексикографска обрада. Корпус чине сва објављена дела Николаја Велимировића на српском језику, а методска специфичност огледа се у диференцијалном приступу испитиваној језичкој грађи, што подразумева њено проматрање у односу на стање у савременом српском књижевном језику, његову норму и употребу у функционалним стиловима. На тај начин се језик писца (parole) разматра кроз дихотомију односа језика националне заједнице (langue) и језика богословског стила. Самим тим, циљ истраживања је да се укаже на особености употребе језика у делу Николаја Велимировића, а сам речник писан је с двојаким циљем – да се пружи опис лексике из дела која припадају српској православној духовности, али и да се дâ допринос српској описној лексикографији у теоријском погледу везано за макроструктуру речничког чланка. Значај овако широко постављеног истраживања је вишеструк. Кроз проучавање језика појединих писаца не пружа се само допринос испитивањима српског језика и његових стилова, већ таква истраживања представљају неопходан услов за боље упознавање и разумевање њихових дела, а пружају ослонац и за нове описне речнике и нормативна решења. Шири значај истраживања огледа се и у чињеници да стваралаштво владике Николаја Велимировића до сада није било предмет детаљнијих филолошких и лингвистичких студија. Таква истраживања могу се уклопити и у шири домен теолингвистичких проучавања.

Поглавље „Писано стваралаштво владике Николаја Велимировића из угла филолошке науке” (стр. 25–69) заправо даје шири оквир истраживања језика Николаја Велимировића у овој монографији. У њему се анализирају језичке и стилске особености *Охридскої ѓролоїа*, *Живоїа Свейої Саве*, *Релиїије Њеїошеве*. Међу особеностима посебно се издваја велики број црквенословенских елемената, како на плану лексике, тако и на плану њене творбене структуре, јер се среће велики број речи у којима се подражава морфемска структура рускословенског језика и прати утицај црквенословенске граматике (*баснословац*, *баснословиїи*, *безмолвије*, *безмолвник*, *дуїоїрїељив*, одн. *безакон*, *боїомислије*, *внушење*, *домосїроїсїиво*, *обнищчаїи*, *їолезан*). Посебно се анализирају беседе, проповеди, посланице и слова, њихова структура и садржина, што представља допринос проучавању ових жанрова у српској стилистици. Занимљива је и анализа приповетке (кратког романа) *Касијана* на основу чије се фабуле даје анализа концепта ‘завет’ у српском језику кроз употребу лексема *завей*, *завейовати*, *завейшати*, *заклейи се*, *венчаїи се*, *їриљубиїи се*. Тај концепт централни је за разумевање дела јер се њиме

везују карактери ликова и њихови међусобни односи на путу унутрашњег преображења. Аутор такође запажа да владика Николај Велимировић није оставио посебан спис посвећен српском народу и његовом језику, али да се кроз анализу његових дела могу издвојити ставови о неповредивости права на матерњи језик и неопходност спасавања српског језика и ћирилице.

Речнику претходи опсежно истраживање граматичких и лексичких слојева језика Николаја Велимировића (стр. 71–172). Испитивање граматичких особености започиње анализом својстава употребе одређених врста речи, при чему се користи диференцијални приступ како би се истакла карактеристична обележја у односу на савремени српски језик. Добар пример примене таквог приступа представља анализа употребе бројева (стр. 75–78) која показује да се у језику Николаја Велимировића добро чувају како промена бројева, тако и њихове семантичке и синтаксичке функције. Поред примера промене основних бројева *два* и *ћири*, те општих *оба*, *обе* (*Људи служе... двама јосјодарима. Својим ћирима мислима у јавном огсијуја Њејоци од библијско-милионовских јојлега.), ово нарочито карактерише употребу збирних бројева који се користе и у јединици и у множини. У јединици се користе уз именице где се јединка узима као збирни појам (*Обукао си се у седмора небеса: скрио си се јредубоко од свих очију.), док се у множини користе уз именице које означавају збирни појам од два или више ентитета, те се њихов лексички садржај може интерпретирати као тачан број скупова, група или врста нечега (*Имају ћироји св. Врачи јо имену Козма и Дамјан.). Последњи случај употребе аутор сматра само врстом семантичке употребе збирних бројева, те их не издваја у бројевне придеве као што чине други аутори (уп. Зељић 2016: 120–131).***

У односу на стање у савременом српском књижевном језику посебну пажњу привлачи анализа партиципских образовања на *-ћи*, *-вши* и *-ми* у језику владике Николаја Велимировића (стр. 84–92). Како савремена нормативна граматика не користи термин *јарћициј*, аутор се одлучио за неутрални термин *јарћицијска* образовања под којим подразумева континуанте категорије партиципа када се значење радње приписује именици као тренутна особина у одређеном времену (*Плач раћајућих сјворења меша се с' јлачем умирућих и јуши јод лейим јокривалом јрироде.), тако и оне облике који су задржали партиципску семантику, али у категоријалном смислу функционошу као прави придеви (*На безброј начина Госјод Живи зна... да кажњава нејојравиме јонијеље вере.). На основу представљених примера аутор закључује да употреба партиципа не мора бити искључиво историјска категорија, већ се може јавити и као резултат савременог језичког процеса. Његови механизми не морају нужно деловати на нормативном плану јер за то постоје услови и у оквиру одређеног функционалног стила, у овом случају религијског. Речник на крају књиге садржи опис значења свих партиципских форми које се срећу у језику владике Николаја Велимировића као засебних лексема, при чему се квалификатор *сјкњ* наводи само уз три образовања – *љубими*, *огщедши* и *усојши*, чија употреба упућује на старије периоде развоја српског књижевног језика. Чињеница да уз остале облике нема сличних квалификатора може указати да њихова употреба није само дозвољена у религијском функционалном стилу, већ да се потреба за њима осећа и у осталим стиливима, на шта су поједини истраживачи већ обратили пажњу (уп. Суботић 1995: 43–48).**

Примена диференцијалног приступа на плану творбе речи доводи до занимљивих резултата и на теоријско-методолошком нивоу. Пример тога је анализа морфемске и творбене структуре речи с основом *-слов-* и њеним проширеним варијантама *-словес-*, *-словље* и *-слов(и)је* (стр. 114–121). Према критеријуму морфемске структуре издваја се неколико група ових речи: речи где морфема *-слов-* има функцију корена речи (*словийши*, *словесѿан*), затим где је иста морфема део вишеструких деривата (*бесловесан*, *словесностѿ*, *бесловесностѿ*), а срећу се и примери у којима се она или њени деривати налазе у функцији везаних основа у другом сложеничком делу (*месецослов*, *молийвослов*, *родослов*). Тако се на плану творбене теорије отвара питање статуса ове морфеме. Аутор то питање решава тако што датој морфемци придаје и улогу суфиксоида јер у себи садржи значење самосталне речи (нпр. *боѿослов*, *језикослов* и сл.), чиме оповргава досадашња схватања у српској дериватолошкој литератури да основе домаћег порекла не могу бити суфиксоиди.

На лексичком плану из примене диференцијалног метода природно произилази издвајање старијих лексичких слојева (стр. 151–164). Лексеме које припадају различитим слојевима старијих књижевних језика карактеришу израз владике Николаја Велимировића како због самих појмова који се изражавају црквенословенским језиком, тако и због стила богословских текстова. Поред црквенословенизама, међу старокњижевну лексику убрајају се и лексеме карактеристичне и за друге књижевне језике који су се користили у историји српске цркве – српскословенски, рускословенски, а прати се и утицај руског књижевног језика на коме је владика читао богословску литературу. Највеће присуство црквенословенских елемената одликује *Охридски ѿролоѿ*, те је главни део овог поглавља посвећен анализи лексике овог дела. Уз то, аутор одваја старокњижевну и застарелу (архаичну) лексику, при чему граница међу нима није увек строга, јер се степен архаичности неке лексеме не може прецизно одредити без узимања у обзир стила и области знања у којој се она употребљава, као и њеног термилошког система. Тако нпр. архаичност лексеме *бденије* у савременом стандардном језику не подразумева нужно да је она архаична и у црквеном стилу где функционише као термин.

У систему лексикографских жанрова аутор смешта речник светог владике Николаја Велимировића (стр. 187–479) у тематске тезаурусе језика једног аутора. Међутим, узимајући у обзир примењен методски поступак при проучавању језика тог аутора на основу ког се и издвајају одреднице, речник се може одредити и као диференцијални будући да може помоћи не само у сагледавању богатства језика писца, него и при читању и тумачењу одређених речи, њихових граматичких и стилских обележја. На тај начин могу се пратити и извесне промене у српском језичком и културном развоју.

Одреднице у речнику акцензоване су према савременој говорној норми, правописно су такође уобличене према важећем правопису, док се на појединим местима у угластим заградама наводе изворни облици из текста уколико постоје одступања (нпр. *ѿена* према *ѿеена*). С друге стране, граматички квалификатори који се наводе уз поједине одреднице тичу се њихових особина у језику писца, а не у савременом књижевном језику. На плану семантизације лексемама се приступа двојачко – као концептима српске културе и

као језичким изразима који их уобличавају, при чему аутор под концептом подразумева гледиште, схватање одређеног појма, што често укључује и оцену вредности на основу хијерархије појмова у области духовности. Према том принципу лексикографски опис добијају бројне лексеме и појмови из области богословља, хришћанског морала, црквеног календара, затим појмови везани за Библију, метафорична имена за Божије ипостаси и мање познате речи.

На основу опсежних анализа језика и лексике заступљене у речнику на крају се наводе закључци о стваралаштву и језику светог владике Николаја Велимировића (стр. 481–487). Идејно и тематски његово дело аутор смешта у стваралаштво српских свештеника и монаха у историји српске књижевности и историје. Примена диференцијалног метода омогућила је да се издвоје и опишу она места у граматичком и лексичком систему где је владика проницао у дубине српског језика и тиме га посебно обогатио. У лексичком погледу аутор подвлачи да централно место у делима заузима лексички слој српске православне духовности и културе који овде добија подробан лексиколошки и лексикографски опис.

Истраживање представљено у овој монографији даје значајан допринос проучавању српског језика у послевуковској епоси. Тематски гледано српска лингвистика добила је прецизан опис и тумачење језичког израза једног од најистакнутијих црквених стваралаца. Такав опис може имати и практичну примену у састављању речника српске православне духовности, као и у опремању критичких издања дела светог владике Николаја Велимировића која ће олакшати њихово читање и разумевање у нашем и предстојећем времену. На ширем плану ово истраживање показује да проучавања језика и лексике истакнутих стваралаца нису изгубила на значају, а доследна примена диференцијалног метода чини поуздан ослонац за будуће подухвате у овој области. Захваљујући томе језик појединаца не сагледава се изоловано и статички, већ у његовој нераскидивој вези с језиком епохе, стилем, пређашњим и новијим нормативним решењима која су обликовала језички израз. Зато се надамо да ће приказана монографија бити значајно теоријско утемељење за опис језика и осталих српских писаца и стваралаца.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЗЕЉИЋ, Горан. *Морфолошко-семантичке карактеристике бројева у српском језику*. Београд: Учитељски факултет, 2016.
- СУБОТИЋ, Љиљана. Актуелизација једног сегмента језика предвуковског периода у савременом српском исказу. *Књижевности и језик* 42/1–2 (1995): 43–48.

Стефан Д. Милошевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

Марија Ђинђић, *Семантичко-деривациона анализа ѿурцизама у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 37, 595 страна*

У едицији „Монографије” Института за српски језик САНУ као тридесет седма књига објављена је монографија Марије Ђинђић *Семантичко-деривациона анализа ѿурцизама у савременом српском језику*. Књига представља допуњену и структурно битно измењену верзију докторске дисертације одбрањене 2014. године на Филолошком факултету у Београду.

Монографија коју приказујемо има 595 страна. Састављена је од девет поглавља (I. Увод (стр. 11–25), II. Статус турцизама у савременом српском књижевном језику (са фреквенцијским листом) (стр. 27–61), III. Семантичка анализа (стр. 63–106), IV. Деривациона анализа (стр. 107–204), V. Турцизми у књижевним делима данас (стр. 205–210), VI. Методологија и концепција израде СД речника турцизама (стр. 211–215), VII. Легенда и скраћенице (стр. 217–219), VIII. Семантичко-деривациони речник турцизама (стр. 221–552) и IX. Закључак (стр. 553–559)) мимо којих се налазе Извори (стр. 561–562), Литература (стр. 563–575), Резиме на енглеском (стр. 577–579), руском (стр. 580–582) и турском језику (стр. 583–584), Појмовни регистар (стр. 585–591), Именски регистар (стр. 592–594) и белешке о аутору (стр. 595).

Ауторка нам у Уводу скреће пажњу на то да циљ њених истраживања јесте тај да турцизме у савременом српском језику опише из творбене и семантичке перспективе. Због тога је грађу и представила у форми семантичко-деривационог речника јер се показало да је то најпрегледнији начин за одређивање статуса „адаптираности, односно неадаптираности турцизама као основних речи и турцизама као деривата од тих основних речи“ (стр. 12). Грађа за ово истраживање ексцерпирана је из шестотомног *Речника српско-хрватској књижевној језика*, док је једнотомни *Речник српској језика* послужио као контролни корпус. Поред ова два речника, ауторка је грађу ексцерпирала и из романа савремених српских писаца.

Како би будуће кориснике своје монографије М. Ђинђић упознала са статусом турцизама у савременом српском књижевном језику, у другом поглављу (стр. 27–61) је утврдила који су турцизми активни и одомаћени. Проверила је све лексеме које бележи РСЈ у *Корпусу савременој српској језика* и дала фреквенцијску листу употребе за 815 турцизама у савременом српском језику. Према њеном истраживању, „за трећину анализираних лексема може се рећи да веома активно живе у српском језику, да су одомаћене и да им је обезбеђен стабилан статус у лексичком фонду српскога језика“ (стр. 60).

У поглављу *Семантичка анализа*, које је уз *Деривациону анализу* и *Семантичко-деривациони речник ѿурцизама* једно од три централна поглавља ове монографије, ауторка је пажњу, најпре, посветила полисемији турцизама

* Прилог је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03 од 5.02.2024. године који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

те у вези са тим истиче да „око 23% турцизама у нашој грађи спадају у полисемантичне речи“ (стр. 69). Семантичком поделом грађе у 42 тематске целине, М. Ђинђић је дала увид у то „у којим терминолошким системима је највећи прилив лексичких јединица којима су се денотирале нове реалије и где је био највећи утицај турског језика као доминантног језика у друштвеним оквирима“ (стр. 92). Резултати њеног истраживања показују да је турски језик „извршио најснажнији утицај у следећим пољима: јело, пиће, биљке; вршиоци радње, занимања, занати; кућа, покућство, окућница, грађевина, објекти; државна администрација, управа, титуле; војска; оружје; религија, веровања, обичаји, митологија, коњарство“ (стр. 103).

Након семантичке анализе, четврто поглавље (стр. 107–204) ове монографије посвећено је деривационој анализи. У овом делу издвојене су лексеме са најбогатијим деривационим гнездима и то она са пет и више деривата и „која немају само граматичку деривацију, већ код којих се јавља и семантичка“ (стр. 107). Дошло се до сазнања да „око 43% турцизама из нашег корпуса има деривацију, док се око 57% турцизама није даље творбено развијало“ (стр. 157).

У поглављу *Турцизми у књижевним делима данас* експерцирани су турцизми из романа написаних последњих двадесетак година (*Тимор Морџис* Слободана Селенића, *Миленијум у Београду* Владимира Пиштала, *Сийничарница код срећене руке* Горана Петровића, *Власници бивше среће* Данила Николића, *Пијавице* Давида Албахарија, *Лајум* Светлане Велмар-Јанковић и *Приврженосић* Драга Кекановића). Они су се, према речима ауторке ове монографије, „показали одговарајућим, довољним да прикажу карактер турцизама које користе савремени књижевници, односно пруже увид у њихову синхронијску перспективу“ (стр. 205).

Осми, уједно и најобимнији, део монографије Марије Ђинђић јесте *Семантичко-деривациони речник њурцизама*. Ауторка је према моделу и принципима примењеним у *Семантичко-деривационом речнику српског језика* (који је у два тома објављен у Новом Саду 2003. и 2006. године) прегледно, јасно и зналачки представила обимну грађу којом располаже. Све лексеме анализираних у монографији налазе се у овом речнику. Просте речи и оне изведене од њих дате су „у облику деривационих гнезда у којима је приказан код деривата и деривациони степен и семантичка трансформација“ (стр. 212).

Ваљана и педантна анализа, представљање и обрада грађе из више углова и на више начина омогућили су ауторки ове монографије извођење већег броја релевантних закључака о семантичкој и деривационој адаптираности лексема. Резултати до којих је дошла говоре да „чак једна четвртина турцизама данас спада у пасивни лексички фонд, као и то да најмање трећина анализираних турцизама активно живи у српском језику, да су одомаћени и стабилног статуса и да је мало вероватно да им прети ишчезавање из српског језика“ (стр. 554).

Монографија Марије Ђинђић *Семантичко-деривациона анализа њурцизама у савременом српском језику* „обухвата укупно 1091 семантичко-деривационо гнездо, у којима је забележено 4908 деривата, затим посебан списак од 1462 лексеме које се нису деривационо развијале, што збирно чини укупно 7461 обрађену реч“ (стр. 15). У овој узорној монографији писаној јасним

језиком консултована је релевантна литература. Темељном анализом ауторка је постигла постављени циљ. Теми се приступило из угла лексикологије и из угла творбе речи, па је самим тим јасно да је дала, и даће, велики допринос обема дисциплинама. На иновативан начин и компетентно је обрађена богата и релевантна грађа, те се аргументовано дошло до убедљивих и јасних закључака. Сигурни смо да ће семантичко-деривациони речник турцизама, као и монографија у целости, послужити као добра основа за даља компаративна истраживања не само турске лексике у српском језику.

Мирјана Пејровић-Савић

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
Mirjana.Petrovic@isj.sanu.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LXVII ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Милан Алџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Едита Андрић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душанка Звекић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Јасна Влaдић-Поповић, Институт за српски језик САНУ (у пензији)
академик Јасмина Грковић-Мелџор, САНУ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (у пензији)

проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Јасмина Дражић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Киш, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Борко Ковачевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Орсат Лигорио, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
академик Александар Лома, САНУ, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Тања Милићев, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Милићевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Радивоје Младеновић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (у пензији)

проф. др Предраг Новаков, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Наталија Панић Церовски, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
др Снежана Петровић, Институт за српски језик САНУ

проф. др Твртко Прџић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Снежана Смедеревац, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Марина Спасојевић, Институт за српски језик САНУ

проф. др Душан Стаменковић, Универзитет Содерторн, Стокхолм

др Рада Стијовић, Институт за српски језик САНУ (у пензији)

проф. др Страхинја Степанов, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
(у пензији)

проф. др ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др СОЊА ФИЛИПОВИЋ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др САБИНА ХАЛУПКА-РЕШЕТАР, Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет

проф. др ГОРДАНА ШТАСНИ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др ГОРДАНА ШТРБАЦ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticarspska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицкАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЅЕРКА 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLE 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

DEJAN SREDOJEVIĆ. The Role of Intensity in the Perception of Falling and Rising Accents in the Standard Serbian Language. ĐORĐE ŠUNJEVARIĆ. Nouns that Refer to Persons in Serbian Public Discourse During the Covid Pandemic. IVANA MIŠKELJIN. Syntactic Properties of Topicalization in Serbian. MARIJA VUČKOVIĆ. From the Lexicon of the Boškački Secret Language (*poan* and *nepoan*). TANJA TANASKOVIĆ, BOJANA VELJOVIĆ POPOVIĆ. Comparative Phraseologisms Used to Express Physical Characteristics of a Person in the Zeta-Sjenica Dialect. SONJA FILIPOVIĆ. Conceptual Metaphors and Metonymies Underlying Figurative Expressions with the Meaning 'People with/ without Social Power' in English and Serbian. BOGLARKA SABO LAKI, TIMEA TOT JUHAS. The Speech Act of Request in Serbian and Hungarian Languages – Contrasting Pragmatic Studies. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs

www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXVII/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 5. новембра 2024.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2024.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

и

Покрајински секретаријат за
високо образовање и научноистраживачку делатност

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978